

ÍGY KUTATUNK MI
A Lippai Balázs Roma Szakkollégium
válogatott romológiai tanulmánygyűjteménye

Studia Cingarorum 6.

Sorozatszerkesztő / Series editor: BICZÓ Gábor

A sorozatban eddig megjelent

- BOCSI Veronika (szerkesztette/edited by): *Peremhelyzetben. Romológiai írások / In Marginal Position. Writings from the Field Romology.* Debrecen, 2015.
- LÁCZAY Magdolna (szerkesztette): *Az esélyteremtés missziója. Tanulmányok a roma közösségi kultúra hagyományairól és a tehetséggondozásról.* Debrecen, 2015.
- PÁLFI Sándor (szerkesztette): *Roma gyermekek nevelése és segítése.* Debrecen, 2015.
- BICZÓ Gábor és BÁLINT Péter (szerkesztette/edited by): *Peremhelyzetben II. Romológiai írások / In Marginal Position II. Writings from the Field of Romology.* Debrecen, 2017.
- TÓTH Norbert (szerkesztette/edited by): *Peremhelyzetben III. Romológiai írások / In Marginal Position II. Writings from the Field of Romology.* Debrecen, 2018.

Így kutatunk mi
A Lippai Balázs Roma Szakkollégium
válogatott romológiai tanulmánygyűjteménye



Szerkesztette/Edited by
BICZÓ GÁBOR

DEBRECEN, 2019

Kiadó / Published by
Didakt Kft., Debrecen

Szerkesztette / Edited by: BICZÓ Gábor
Sorozatszerkesztő / Series editor: BICZÓ Gábor

A kötet az EFOP-3.4.1-15-2015-00005 „Világlétra” projekt
a társadalmi kohéziót erősítő roma szakkollégiumi képzés,
tehetséggondozás, felzárkóztatás és alkalmazott kutatás
fejlesztése a DE GYFK Lippai Balázs Roma Szakkollégiumban
projekt keretében jelenik meg.

A kötet kereskedelmi forgalomba nem kerül.

Lektor/publisher's reader: BICZÓ Gábor
Idegennyelvi lektor/English language proofreader: TÓTH Norbert
Olvasószerkesztő/Copy editor: LOÓS Andrea

Tördelő szerkesztő/Layout editor: DALLOS Csaba

ISBN 978-615-5212-67-3
ISSN 2416-0970

Nyomdai munkák/Printed by Kapitális Kft., Debrecen

Tartalom

Sorozati előszó	7
Előszó	9
Gulyás Klára: <i>Mária Terézia cigánypolitikája.</i> <i>Egységes elképzelés, divergens megvalósítás</i>	11
Kotics József: <i>Az antropofágia mint kimérikus előítélet.</i> <i>A cigányokra vonatkoztatott emberevés vádjá Magyarországon</i>	29
Kocsis Péter Csaba: <i>A magyarországi roma integrációs</i> <i>törekvések történeti aspektusai Budapesten</i>	51
Mező Katalin: <i>A kreativitás szerepe</i> <i>a roma gyermekek és tanulók tehetséggondozásában</i>	69
Vargáné Nagy Anikó–Molnár Balázs: <i>Nevelési mintázatok roma családok körében</i>	87
Kovács Edina: <i>„Tudom, hogy a romáknak is nehéz, de azért tartok is tőlük.”</i> <i>Óvodapedagógus hallgatók viszonyulása a roma kisebbséghez</i>	105
Molnár Balázs–Nemes Magdolna: <i>A családom és én – roma egyetemista fiatalok családi háttere</i>	117
Tóth Norbert: <i>Felsőoktatásban tanuló roma származású</i> <i>hallgatók jellemzői roma szakkollégiumi minták alapján</i>	135
Biczó Gábor: <i>Enculturation and/or acculturation: the situative</i> <i>mechanism of social integration process in Romani communities</i>	147

... 5



Sorozati előszó

A Debreceni Egyetem Gyermeknevelési és Gyógypedagógiai Karán bő másfél évtizede folynak romológiai, a kisebbségi cigány közösségek kultúráját, társadalmi viszonyait és együttélési kapcsolatrendszerét elemző kutatások. Az intézményben létrehozott Lippai Balázs Roma Szakkollégium keretei között a témát tanulmányozó vizsgálatok újabb lendületet kaptak.

A Studia Cingarorum könyvsorozat célja, hogy a romológiai kutatások eredményeit a szélesebb közönség számára is hozzáférhetővé tegye, különös tekintettel a tapasztalatok gyakorlati társadalomtudományi alkalmazásának lehetőségére. A sorozatban megjelenő kötetek egyszerre kínálnak esélyt a szakemberek számára, hogy munkájukat bemutassák, és a tudományos, kutató és elemző tevékenység konkrét társadalmi jelentőségét az integráció, illetve a társadalmi felzárkózás összefüggésében értelmezzék.

A kötetet minden bizonnyal nem csak a Debreceni Egyetem és a Karon folyó képzések (cigány-roma nemzetiségi óvodapedagógus, szociálpedagógus) szakirodalmi kínálatát bővítik, hanem más, többek között a határon túli magyar tannyelvű felsőoktatási intézmények társadalomtudományi szakjain is érdeklődésre tarthatnak számot. A részben kétnyelvű (magyar és angol) sorozat nem titkolt célja, hogy a magyarországi és a határon túli magyar többségi környezetben élő cigány-roma kisebbségi közösségek társadalmi integrációjának ügyét, valamint az ezzel kapcsolatos hazai kutatásokat, esettanulmányokat – lévén a téma az Európai Unió kiemelt társadalmpolitikai célterülete – a nemzetközi közvélemény számára is láthatóvá tegye.

A sorozatszerkesztő



Előszó

A *Studia Cingarorum* sorozat 6. kötete a Debreceni Egyetem Gyermeknevelési és Gyógypedagógiai Karán működő Lippai Balázs Roma Szakkollégium munkatársainak kutatásaiból összeállított válogatott tanulmánygyűjtemény. A 2012-ben alakult Szakkollégium tevékenységének kitüntetett elemét képezi a kutatómunka. Az alkalmazott szemléletű társadalomtudományi vizsgálatok célja egyrészt az, hogy a hallgatók lehetőséget kapjanak a közvetlen környezetükben megfigyelhető lokális-perifériális vegyes etnikai – elsősorban magyar és cigány – együttélési helyzetek tanulmányozására. A kutatási tevékenységben érvényesített antropológiai szemléletmód a hallgatók számára közösségeik szociokulturális folyamatainak „belülről” (émikus megközelítéssel) történő értelmezésére kínál esélyt. A Szakkollégiumban folyó kutatásokat szakértő munkatársak irányítják, akik maguk is végeznek tudományos vizsgálatokat. Jelen kötet célja, hogy bepillantást nyújtson abba a szerteágazó kutatási tevékenységbe, amit a szakkollégiumi munkatársak az elmúlt években valósítottak meg.

A kötet első három tanulmánya történeti megközelítésből vizsgál egy-egy, a magyarországi roma társadalom múltjának a megértése szempontjából is fontos témát. Gulyás Klára írása Mária Terézia cigánypolitikájának részletes elemzését – a rendeletszövegek és a vonatkozó szakirodalom átfogó értelmezésére alapozva – kínálja az olvasónak. A sokat hivatkozott rendeleti politizálás tényleges céljait, a gyakorlati megvalósulás érdekében tett erőfeszítéseket és az ezeket kísérő társadalmi konfliktusokat tárgyaló tanulmány megállapításai segítenek megérteni a cigánysággal kapcsolatos előítéletesség történeti hátterének néhány részletét. Kötetünk második tanulmánya a cigánysággal kapcsolatban kialakult egyik legegzetikusabb előítélet, az emberevés vádjának magyarországi elterjedését elemzi. Kotics József történeti antropológiai szemléletű értelmezése nem csupán a téma kurrens szakirodalmának feldolgozását tartalmazza, de a konkrét előítélet tartalmának szociálpszichológiai és nemzetközi szakirodalmi kontextusait is láthatóvá teszi. Az emberevés-vád előítélet-komplexumának nagy ívű összefoglaló elemzése pontosan világít rá a cigánysággal kapcsolatban történetileg kialakult sztereotípiák létrejöttét meghatározó mechanizmusok bonyolult folyamatjellegére. A kötet

harmadik történeti megközelítésű elemzése ugyancsak a hazai cigányság helyzetét meghatározó és sokat hivatkozott témával, az MSZMP KB 1961-es határozatával foglalkozik. Kocsis Péter Csaba írásában a párthatározat szövegének elemzését követően a budapesti kerületek pártbizottságainak a rendelet alkalmazásával kapcsolatban keletkezett dokumentumait vizsgálja. A tanulmány jól megvilágítja a '60-as évek magyar társadalmának ellentmondásokkal terhelt viszonyát a cigányság integrációjával kapcsolatban.

A történeti tanulmányblokkot követő öt elemzés az integráció pedagógiai, nevelési és képzési aspektusait veszi górcső alá. Mező Katalin írása a roma gyermekek és tanulók tehetség gondozásának aktuális kérdéseit elsősorban a vonatkozó szakirodalomra, valamint részben saját kutatásaira alapozva fejti ki. Vargáné Nagy Anikó és Molnár Balázs kétszerős elemzése a roma családokra sajátosan jellemző nevelési mintázatok témájával foglalkozik. A kérdőíves kutatásra alapozott elemzés amellett érvel, hogy a pedagógusképzés minden szintjén szükséges lenne a romák szociokulturális jellemvonásaira vonatkozó ismeretek beépítésére. Kovács Edina tanulmánya a társadalmi integráció sikerének szempontjából ugyancsak fontos kérdéssel, az óvodapedagógus hallgatók roma kisebbséggel kapcsolatos beállítódásának témájával foglalkozik. A Debreceni Egyetemen fókuszcsoportos interjúval végzett kutatás eredményei árnyalt képet festenek az óvodapedagógusok romológiai szaktudásáról és annak minőségéről. Molnár Balázs és Nemes Magdolna írása roma származású egyetemista fiatalok családi hátterének a vizsgálatára vállalkozik. A szakirodalmi háttér elemzése mellett a szerzők saját tematikus interjúfelvétel módszerével végzett kutatásukra alapozzák következtetéseiket. A pedagógiai tanulmányblokk utolsó szövege Tóth Norbert írása, aki a felsőoktatásban tanuló roma származású szakkollégista hallgatók jellemzőit elemzi három roma szakkollégium mintáján keresztül. A roma szakkollégiumok a magyar felsőoktatásban zajló integrációs és felzárkózási törekvések meghatározó intézményei. A kötet angol nyelvű zárótanulmánya a kulturális antropológiai szemléletű esetelemzések egy példája. Biczó Gábor szövege amellett érvel, hogy a társadalmi integrációs folyamatok leírásában bevett klasszikus terminusok (pl. az akkulturáció fogalma) csak szigorú kritikával alkalmazható és a művelési korlátok figyelembevételével használható eszközök.

Az *Így kutatunk mi* kötet a Debreceni Egyetem Lippai Balázs Roma Szakkollégiumban tevékeny szakemberek romológiai kutatásainak néhány részletébe enged betekintést. Teszi mindezt abban a reményben, hogy az olvasó a szövegek megismerését követően hasonló léptékben lesz elkötelezett a kisebbségi és hátrányos helyzetű roma közösségek integrációjának osztársadalmi érdekű ügye mellett, mint jelen tanulmánygyűjtemény szerzői.

A szerkesztő



GULYÁS KLÁRA

Mária Terézia cigánypolitikája. Egységes elképzelés, divergens megvalósítás.¹

BEVEZETÉS

A történeti Magyarország területére a XV. században érkező cigány csoportokhoz való viszonyulás időszakonként eltérő jellegzetességeket mutatott. Vándorló kézműves tevékenységükre az ország sok területén jelentős igény mutatkozott, ezzel is magyarázható, hogy sok esetben menleveleket kaptak és a lokális közösségek is szoros gazdasági kapcsolatba kerültek velük.² A történeti kutatások egybehangzó megállapítása szerint³ a 15–16. században cigányok és nem-cigányok kölcsönösen elfogadható szimbiózisa jött létre a Kárpát-medencében.⁴ A nyugat-európai orszá-

- 1 Tanulmányom a KIHÍVÁS és/vagy ESÉLY – A romák integrációja Európában címmel 2017-ben rendezett konferencián tartott előadásom, átdolgozott, bővített változata. Köszönettel tartozom Nagy Pálnak és Kotics Józsefnek előadásom tanulmányra formálásában nyújtott kritikai észrevételeiért és szakmai javaslataiért.
- 2 NAGY Pál: „Fáraó népe A magyarországi cigányok korai története (14–17. század).” Pécs, PTE BTK Romológia és Nevelésszociológia Tanszék, 2004., TÓTH Péter: „A magyarországi cigányság története a feudalizmus korában.” Bölcsész Konzorcium. Pécs, 2006. 11–16., TÓTH Péter: „A cigányok és környezetük kapcsolatai a 18. századig.” In. *A cigány kultúra történeti és néprajzi kutatása a Kárpát-medencében.* (Szerk. Deáky Zita és Nagy Pál), Magyar Néprajzi Társaság, Szent István–Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Budapest–Gödöllő, 2010., SOÓS István 1991. „A cigány kisebbség első századai.” *História.* 13. 1991. 2–3. 20–23.
- 3 NAGY Pál: „A magyarországi cigányok a rendi társadalom korában.” Csokonai Vitéz Mihály Tanítóképző Főiskola Kiadója, Kaposvár. 1998. passim., TÓTH: (2006) 30–31.
- 4 NAGY Pál: „Cigány csoportok és együttélési modellek változásai a Kárpát-medencében a 15–20. században”. In. *Romák a történelemtanításban. Történelemtanárok 17. országos konferenciája.* Budapest, Történelemtanárok Egylete, 2008. 35–50.



goktól eltérően Magyarországon kezdetben nem lépnek fel központilag a cigánysággal szemben, ennek több összetevőjére is rámutattak a kutatások.⁵

Nagy Pál tanulmányában⁶ – Thomas Acton⁷ kategóriáit alkalmazva két meghatározó paradigmáról beszél a cigány-magyar együttélés vonatkozásában.

1. A szenvedés- és üldözéstörténeti paradigma

„E minta szerint a cigányokkal történt múltbeli események és változások par excellence üldözési szándék következményei, a cigány asszimiláció tárgyai. A cigány történelem elsődleges rendező elve a cigányokkal szembeni, többféle formában megnyilvánuló ellenszenv. A cigány történelem az egységes etnikai képződményt alkotó cigány csoportok környezettel szembeni ellenállásának, a külső kényszerítések alóli menekülésének története.”⁸

2. Az együttélési modellek változásának paradigmája

„Ebben az értelmezésben a differenciált, szegmentáris csoportokat, gyakran öntörvényű közösségeket alkotó cigányokat érintő események és változások a társadalmi és gazdasági rendszer belső mozgástörvényeinek tulajdoníthatók. A megvetés és az üldözés nem ok, hanem helytől és időtől függő következmény, amit a modernizációs időszakok, válsághelyzetek, nagy gazdasági átrendeződések kihívásaira új válaszokat keresve az együttélési modellek újjáépítésére való törekvés válthat ki.”⁹

Nagy Pál azt hangsúlyozza, hogy a cigány-magyar együttélés modelljét minden időszakban a gazdasági, társadalmi, jogi és erkölcsi feltételek komplexitása határozta meg.¹⁰

A magyarországi cigányokra vonatkozó történeti kutatások a kisebbségi és többségi társadalom kapcsolatviszonyaiban, „az együttélési modellek változásának paradigmájában” értelmezik a több évszázados közös történelmet.¹¹ A kisebbségpolitikai és szociológia megközelítések az európai cigányság történetére értelmezé-

5 TÓTH: (2010) 30. , LIGETI György–VARGA Ilona: A magyarországi cigányok. Budapest, 1998. Körtánc Egyesület., NAGY: (2008) passim

6 NAGY: (2008) 36.

7 ACTON, Thomas: „Egység a különbözőségben.” In. *Cigány néprajzi tanulmányok 2.* (Szerk. Bódi Zsuzsanna) Magyar Néprajzi Társaság, Budapest. 1994. 89–98.

8 NAGY: (2008) 36.

9 Uo.

10 NAGY: (2008) 38.

11 NAGY: (1998) passim

si keretként kialakított másik – a szenvedés- és üldözéstörténeti – paradigmában vélük elbeszélhetőnek a magyarországi cigányság történetét.¹²

Tanulmányom a Nagy Pál által kidolgozott együttélési modellek koncepciójához¹³ kapcsolódva kívánja vizsgálni a felvilágosult abszolutista uralkodók cigánypolitikáját és annak megyei szintű végrehajtásában fellelhető azonosságokat és eltéréseket. Nagy Pál öt olyan korszakot különít el, amikor „felmerült nem-cigányok és cigányok együttélésének átfogó, osztársadalmi léptékű rendezésének szükségessége.”¹⁴

Az együttélés első évszázadait a kölcsönösen előnyös gazdasági kapcsolatokra épült szimbiózis jellemezte. Ezzel hozható összefüggésbe, hogy a cigányok helyzetével kapcsolatos szabályozás egészen a 18. századig lokális és alkalmi volt. Sosem volt országos hatókörű, hanem egy-egy vármegyei gyűlés, város vagy feudális tisztségviselő hozott rendeleteket az alá tartozó cigányokra, vagy azok egyes csoportjaira nézve. Ez Nagy Pál megfogalmazása szerint a tartós együttélési feltételek megteremtésének időszaka. Ebben az időszakban a cigányokkal kapcsolatban nem találunk olyan törekvéseket, amelyek az életformájuk megváltoztatására vagy feladására irányultak. „A 18. század előtt a cigányok úgy integrálódtak a feudális társadalom szerkezetébe, hogy sem központi, sem helyi szándék nem kényszerítette őket arra, hogy letelepült élelemtermelővé váljanak.”¹⁵

A történettudományi és szociológiai felfogások eltérően vélekednek arról, hogy a magyarországi „cigánypolitika” mikortól veszi kezdetét.¹⁶ Nagy Pál történeti forrányagra támaszkodva azt a felfogást képviseli, hogy a „cigányügy” keletkezésének okai a XVII. századi történeti folyamatokból fejthetők fel. Hangsúlyosan utal arra, hogy ebben az időszakban perifériális társadalmi csoportok szembekerültek egy életmódváltási kényszerrel és csak ebben az általános értelmezési keretben lehetséges a cigányokkal kapcsolatos intézkedéseket és rendeleteket értelmezni. Az akkor Magyarországon élő cigányok esetében ezt a változtatásra való szorítást a relatív túlnépesedésnek jellemzett folyamat indikálta, amelynek következtében a korábban tartósan létező egyensúlyi állapot megszűnt és meg kellett kísérelni annak

12 DUPCSIK Csaba: *A magyarországi cigányság története. Történelem a cigánykutatások tükrében, 1890–2008.* Osiris, Budapest, 2009., MAJTÉNYI György–MAJTÉNYI Balázs: *Cigánykérdés Magyarországon 1945–2010.* Libri Könyvkiadó, Budapest, 2012.

13 NAGY: (2008) vö. ACTON: i.m. 89–98.

14 NAGY: (2008) 38.

15 Uo.

16 TÓTH: (2006), NAGY: (1988), DUPCSIK: i.m.

helyreállítását.¹⁷ A török kiűzése után társadalmi vákuumba kerültek az ország területén lévő cigány csoportok. Ezt a helyzetet csak állami szintű szabályozás révén lehetett megszüntetni.¹⁸ Ezzel szemben a „szenvedéstörténeti” narratívát követő kisebbség-szociológiai értelmezések a XVIII. századi rendeleti politikában keresik a hazai „cigánypolitika” kialakulásának okait.¹⁹

A történeti kutatás részletesen feltárta, hogy a felvilágosult abszolutista uralkodók a társadalmi kérdések korábbinál jóval szélesebb körét akarták szabályozni.²⁰ Fő törekvésük az intézmények és hatalmi viszonyok racionalizálása volt. Ennek részeként mindenáron civilizálni szerették volna a társadalom egészét. Dupcsik Csaba szerint a társadalmi kérdések minden területére, és minden társadalmi rétegére kiterjedő intézkedési tervek következményeképpen került elő a „cigánykérdés” is.²¹

Az abszolutista uralkodók által alkotott rendeletek értelmezésével kapcsolatban kétféle megközelítés uralkodik a tudományos diskurzusban. Az egyik megközelítés a történészek felfogását tükrözi, akik azt olvassák ki a forrásokból, hogy „a jóakarátú állam és/vagy társadalom mindent megtett a cigányokért, már a 18. században is”, addig a másik megközelítést nem szaktörténészek képviselik, hanem kisebbségpolitikusok, akik úgy értelmezik a történéseket, hogy „a rasszista állam és/vagy társadalom már akkor is „totalitáriánus” módszereket bevetve üldözte a cigányokat.”²²

Nagy Pál utal arra, hogy az intézkedések értelmezését mindig a kor kontextusába kell helyezni, s miután ekkor a cigány szó jelentését nem etnikai, hanem elsődlegesen életmódbeli kategóriaként használták, a rasszizmus vádját nem vehető fel.²³ Ezzel szemben Dupcsik Csaba szerint a józsefi politika éppen a kor viszonyai között és a kor mércéihez képest bizonyult kudarcnak szinte valamennyi területen. Dupcsik kifejti, ha a jelen mércéit vagy a jelen perspektíváját választjuk Mária Terézia és II. József cigánypolitikájának megítélésére, akkor azt kell mondanunk, hogy „azok szolgáltattak egyfajta mintát, előképet valamennyi későbbi erőszakos/erőltetett modernizációs politikához.”²⁴ Dupcsik felvetését Nagy Pál átfogó elemzése a felvilágosult abszolutista uralkodók cigánypolitikájáról nem támasztja alá. A történeti források beható elemzése nem utal arra, hogy ezek az intézkedések előképül

17 NAGY: (1998) 229.

18 NAGY: (1988) 230.

19 DUPCSIK: i.m. 44.

20 NAGY: (1988) 242–247.

21 DUPCSIK: i.m. 44.

22 DUPCSIK: i.m. 45.

23 NAGY: (2008) 41.

24 DUPCSIK: i.m. 46.

vagy mintául szolgáltak volna későbbi korszakok cigánypolitikájának, ahogy Nagy Pál fogalmaz „az együttélés modelljei addig élnek, amíg a társadalmi változások alá nem ássák őket, s az újabb válsághelyzetek ismét új megoldások keresésére kényszerítenek.”²⁵ Dupcsik vitatja Nagy Pál azon felvetését, amelyben amellet érvel, hogy mai fogalmaink és elvárásaink visszavetítése helyett a kor eszme- és mentalitástörténeti összefüggéseit lehet csak az értelmezés során figyelembe venni. Dupcsik ezt elutasítva azt mondja, hogy morális szempontból vitatható az intézkedésekkel kapcsolatban a jószándék feltételezése.²⁶

A fenti nézettekkel kapcsolatban úgy véljük, hogy egy kisebbségi csoport helyzetének vizsgálata kizárólag az adott történelmi kor összefüggésrendszerében végezhető csak el, másfelől a mai kor erkölcsi normáinak a számonkérése a rendi társadalom uralkodóin azt jelenti, hogy nem az adott időszak jelentés-összefüggései alapján alkotunk értelmezést a jelenségről, hanem utólagos belevetítésként. Mindez azonban nem jelenti azt, pl. hogy Márai Terézia cigányokkal kapcsolatos intézkedéseire pozitív megítélésel kellene tekintünk. A mai kor normái szerint a rendeletek morális szempontból teljesen elfogadhatatlanok. Nagy Pál nem az abszolutista uralkodók intézkedéseivel való egyetértés miatt hívta fel a figyelmet azoknak az adott történelmi korszak feltételrendszerébe ágyazott vizsgálatára, hanem annak a történelmietlen megközelítésnek az elfogadhatatlanságára utalt, amely a mai kor fogalmait és erkölcsi megítélését vetíti vissza elmúlt korok értelmezése során.²⁷

A KUTATÁS CÉLKITŰZÉSEI

Az alábbiakban nem az intézkedéseknek az utótörténet ismeretében megfogalmazott értékelésére és minősítésére teszek kísérletet, hanem arra, hogy az egységes szabályozás területenkénti különböző reakcióit állítsam jelen vizsgálat közép-pontjába. A történeti antropológiai megközelítés szemléletmódját alkalmazva azokat a jelentéseket kívánom feltárni, amelyeket a történeti esemény aktorai alakítottak ki az eseményekkel kapcsolatban. Ezt úgy próbálom megvalósítani, hogy az országos és lokális szintet együttesen vonom be az elemzésbe. Tanulmányom a kérdésre vonatkozó szakirodalom alapján azt próbálja megmutatni, hogy a központi rendelkezések hogyan valósultak meg a gyakorlatban. Az egyes vármegyékre vonatkozó forrásközlések és elemzések szisztematikus tanulmányozásával próbálom számba venni a végrehajtás gyakorlati megvalósításában megragadható eltéréseket és kü-

25 NAGY: (2008) 42.

26 DUPCSIK: i.m. 46.

27 NAGY: (1998) 242.

lönbségeket, utalva azok gazdasági és társadalmi összetevőire. A forrásközlésekben fellelhető adatokat néhány csomópont köré gyűjtöttem, hogy ne pusztán az egyes intézkedésekből történő szemezgetés, hanem tendenciák felmutatása váljon lehetővé.

A RENDELETI POLITIKA TÁRSADALOMTÖRTÉNETI KERETEI

Fontos kiemelnünk, hogy a cigányság kora újkori vizsgálata esetében nem egy egységes társadalmi csoporttal vagy homogén etnikummal van dolgunk, ahogyan a mai kutatások esetében sem tekinthetünk így rájuk. Különböző cigány csoportok, közösségek léteztek már ebben az időszakban is, amelyek történetileg, nyelvileg és kulturálisan eltérő gyökerekkel rendelkeztek, amelyek ráadásul különböző területekről, és különböző századokban érkeztek a történeti Magyarországra.²⁸ Nagy Pál a cigánysággal kapcsolatos történeti források több évtizedes tanulmányozása alapján úgy látja, hogy a „cigány csoportok nem alkottak egységes etnikai képződményt, történelmük nem egy nomád hajlamú, vándorló kisebbségnek a többségtől elválasztható története. A cigány csoportok a 15. század óta a magyarországi társadalom részeként, környezetükkel szimbiózisban éltek, világképük és viselkedésük eredetét erősen befolyásolták a helyi társadalomból érkező hatások. Gazdasági, társadalmi, jogi és kulturális szempontból is differenciált cigány népességről beszélhetünk.”²⁹ Nagy Pál azt is hangsúlyozza, hogy a középkorban és a kora újkorban cigánynak tekinthető népesség – különösen a történeti Kelet-Európában – „részben a helyi társadalmak legszegényebb, nincstelen rétegeit jelenti, részben pedig az indiai eredetű szegmentáris csoportokból álló bevándorlókat, akiket valószínűleg nem ok nélkül neveztek befogadóik egy társadalmi állapotot kifejező szóval. Ebből az is következik, hogy a népességnek, amelyet egykor cigánynak neveztek, illetve ma visszamenőlegesen az egységre utaló „cigányság” fogalmával illetünk, egyes szegmentumai nem beszéltek azonos nyelvet, és nem jellemezték őket ugyanolyan kulturális minták sem.”³⁰

CIGÁNYOK EURÓPÁBAN ÉS MAGYARORSZÁGON

A nyugat-európai országoktól eltérően Magyarországon kezdetben nem lépnek fel központilag a cigánysággal szemben, amelynek a történeti szakirodalom

28 Könyvében részletesen mutatja be ezt a differenciált csoportot NAGY: (1998) passim

29 NAGY: (2008) 37.

30 NAGY Pál: (2015) 101.

több okát is azonosította.³¹ Ennek egyik hangsúlyos összetevője, az hogy a 15–16. század fordulóján, a cigányság betelepedésével egy időben a nyugat-európai államok gazdasága hirtelen fellendülést mutatott, ezzel párhuzamosan megkezdődött a centralizált hatalom kiépítése. A polgárosodó társadalom munkamegosztásának fejlettségéből adódóan nem tartott igényt a vándorcigányok kézműves tevékenységére és nem tűrte meg az állandóan vándorló cigányság sajátos, életmódról és magántulajdonról való elképzeléseit.³² Radikális intézkedéseikkel, ha megszüntetni nem is tudták a problémát, számukat sikerült annyira szabályozni, hogy a későbbiekben már nem jelentett kordában tartásuk annyi erőfeszítést, mint Közép- és Kelet-Európában. Magyarországon azonban a fenti folyamatok még vártak magukra, illetve a cigányság és a társadalom többi része között nem volt olyan nagy a szakadék, mint a nyugat-európai államok esetében.³³ Soós István úgy fogalmaz, hogy míg Nyugat-Európában már kezdetektől represszív politikát folytattak a cigányokkal szemben, míg Magyarországon befogadóbb, toleránsabb viszonyulás volt ekkor a jellemző.³⁴

A török kiűzése és a Rákóczi-szabadságharc leverése után, a betelepítések következtében újabb cigány csoportok érkeznek Magyarországra, ettől az időponttól beszélhetünk már a hatalom szervezett fellépéséről a cigánysággal szemben.³⁵ III. Károly 1724-es pozsonyi rendeletével a cigányságot próbálta letelepedésre kényszeríteni. Rendeletének fő célja nem a társadalomba való beillesztésük volt, hanem az, hogy a birodalom örökös tartományait megvédje a vándorló csoportoktól. Elrendeli összeírásukat és a vándorlók összefogdosását, illetve esetükben arra kényszeríti őket, hogy földesurak alá adják magukat. A rendelet igen szigorú, sok esetben halálbüntetéssel sújtja mindazokat, akik nem tesznek eleget a rendeletben foglaltaknak.³⁶

EGYÜTTÉLÉSI FORMÁK, A KONFLIKTUSOK KIALAKULÁSA

Az államhatalom és hivatalai, vagy általában a hatóságok részéről kezdetben nem mutatkozott semmiféle fenntartás sem a cigány csoportokkal, sem az életmódjukkal szemben: legalábbis erre utalnak a vándorlást engedélyező menlevelek. A források egyértelműen arra utalnak, hogy a hatalom legalábbis a kezdetekben minden

31 SOÓS: (1991) 20–23.

32 HAZAG: (2008) 803.

33 Uo., LIGETI–VARGA: i.m. 24.

34 SOÓS: i.m. 20.

35 HAZAG: (2008) 804.

36 Uo.

különösebb kényszer alkalmazása nélkül törekedett arra, hogy a betelepülő és betelepített cigányokat beillesse a korszak társadalmának a rendjébe.³⁷ Képes volt továbbá túrni a cigányok szokatlan életmódját is és a törvény szigorával lépett fel, ha egyesek úgy gondolták, hogy megengedhetik maguknak a cigányokkal szemben a hatalmaskodást.³⁸ Az érintkezés a betelepülő cigányok és a környezet között nagyon kiterjedt volt, ugyanakkor ez nem volt mentes a súrlódásoktól. A súrlódások oka a betelepülő cigányok életmódja és ezen belül is a megélhetési mód volt. A legjellemzőbb a kapcsolatokra a cigányok által nyújtott szolgáltatások igénybevétele volt.³⁹ E szolgáltatások leginkább a hagyományos cigány mesterségekre (kovácslás) terjedtek ki. A kezdetben sem problémamentes kapcsolat a 17. század folyamán észrevehetően egyre inkább romlott: ez a jelenség összefüggésben állhat a cigányok számának a folyamatos növekedésével.⁴⁰ A konfliktusok ekkor azonban még nem vetették fel az általános rendezés igényét: erre még egy jó fél évszázadot kellett várni és egy más korszaknak kellett beköszöntenie.⁴¹

Mária Terézia cigánysággal kapcsolatos intézkedései már országos hatáskörűek voltak a különböző területeken élő cigány csoportok, illetve a többségi társadalom tagjai különbözőképpen reagáltak a rendeletekre. Egy kisebbségi csoport pozíciója gazdasági és kapcsolati feltételekbe is beágyazott, s komoly mértékben alakítja azt az adott terület többségi társadalomhoz tartozó tagjainak a megítélése, hozzáállása az adott kisebbségi csoporthoz. Az egységes szabályozás területenkénti különböző reakcióit⁴² elsődlegesen az befolyásolta, hogy a különböző cigány csoportok mikor jöttek Magyarországra és a többségi társadalommal való kapcsolatviszonyai

37 TÓTH: (2010) 217.

38 Uo.

39 TÓTH: (2010) 219.

40 NAGY: (1988) 229.

41 TÓTH: (2010) 221.

42 SZABÓ László: „Mária Terézia 1760/61-es cigány rendelete a Jászságban.” Jászkunság, 1966.12.3.; 125–131., SZOMSZÉD András: „A nógrádi cigányság története az összeírások tükrében.” In. *A Nógrád megyei múzeumok évkönyve*, XIII. Salgótarján.1987. 157–207., MÓRÓ Mária Anna: „Mária Terézia cigány rendeletei és a Baranya megyei cigány összeírások.” In. *Baranyai Helytörténetírás*, 1978/b. 205–301. MÓRÓ MÉSZÁROS László: „Bács-Kiskun megye cigányságának történetéhez.” In. *Bács-Kiskun megye múltjából I.* 133–168. Kecskemét 1976. „A hódoltsági latinok, görögök és cigányok történetéhez.” *Századok*, 474–489., TÓTH Péter: „Gondolatok a cigányok magyarországi történetéről és annak forrásairól.” In. *Pillanatképek a romák múltjából.* (Szerk. Gémes Balázs), Romológiai Kutatóintézet, Szekszárd, 1998. 37–44.

milyen formában működtek. A legkorábban érkező kárpáti cigány nyelvet beszélő csoportok esetében jóval előrehaladottabb akkulturációs folyamatot jeleznek a történeti források, míg a XVII. század végétől megjelenő lovari nyelvet beszélő oláh-cigány vándorló csoportok egészen más fokon álltak az akkulturációnak. Ők szigorúan őrizték életformájuk egyediségét.⁴³

A „CIGÁNYPOLITIKA” KIALAKULÁSA ÉS RENDELETEI

A kérdéskör a történeti kutatás egyik legjobban vizsgált területe. Nagyszámú esettanulmány valamint Nagy Pál és Tóth Péter összegző tanulmányai nem teszik szükségessé a rendeleti politika részletes bemutatását. Az intézkedések néhány olyan dimenzióját emelem ki csupán, amelyek a helyi megvalósítás különbözőségének megértését szolgálják.

Mária Terézia 1758-tól szinte folyamatosan készítettett rendeleteket a cigánykérdés rendezésére. Minden rendelet arra törekszik, hogy a cigányokat állandó letelepedésre, munkára, lehetőleg földművelésre, hagyományos életmódjuk megszüntetésére bírja. A letelepedéshez a feltételeket is biztosítani akarta, a földesurak tisztjeit kötelezte a cigányok jobbágyok közé való befogadására, nekik földet adni, a házépítésben segítségükre lenni. Utasítja a vármegyét a cigány gyermekek nevelési költségeinek viselésére, az iskolai oktatást is ingyenessé teszi számukra. Tiltja a letelepedett, munkából élő cigányokkal szemben megkülönböztetések alkalmazását, a különbözőség elfeledtetését célozza az az intézkedés is, amelyik a cigány név használatát is megtiltja, helyette „az alatt, méglen ezek rendbe hozatnak, Új-Polgároknak” kell őket nevezni.⁴⁴

A szabályozás folyamata több, egymástól világosan elkülöníthető szakaszra osztható.⁴⁵ A központi rendezés Mária Terézia 1758. április 6-án kiadott rendeletével indul, s ez a rendelkezés tulajdonképpen a szabályozási folyamat második szakaszának is a kezdete⁴⁶

TÓTH Péter: „Borsod vármegye tervezete a cigányok szabályozására 1784ből.” A miskolci Herman Ottó Múzeum közleményei 26., Miskolc, Herman Ottó Múzeum, 1989. 63–67., TÓTH Péter: „Cigányok a Kárpát-medencében a XVIII. században.” In. *Történeti és néprajzi tanulmányok*. (Szerk. UJVÁRY Zoltán), Debrecen, 1994. TÓTH Péter: „Mária Terézia cigánypolitikája.” In. *Cigánysors. A cigányság történeti múltja és jelene*. I. (Szerk. Márfi Attila), Pécs, 2005. 39–44.

43 NAGY: (1998) 246.

44 MÓRÓ: (1978) 205.

45 TÓTH: (2005) 39.

46 TÓTH: (2005) 43.

Az 1761. december 10-én kelt rendelet döntően befolyásolja a cigányság életét, megerősítik az eddigi intézkedéseket, de egy sor új szabályozás is megjelenik. A cigányságot mesterségek gyakorlására szorítják, ezzel párhuzamosan kötelezik a céheket, hogy soraikba vegyék fel őket. Megtiltja a törvényhatóságok számára útlevelek kiadását részükre, ezzel akadályozva meg közlekedésüket az országon belül.⁴⁷ A földesurak számára előírja, hogy a befogadott cigányok számára kötelesek házhelyet és földet biztosítani.⁴⁸ A cigányság számára mégis talán az a rendelkezés jelentette a legnagyobb megrázkódtatást, mely eltiltotta tőlük a lovak tartását.⁴⁹

A cigányok asszimilációját szolgálta továbbá 1763. évi rendelete, melyben eltiltotta a cigányság „hagyományos” öltözködését, és ruházkozásban a jobbágyok viseletének követését írja elő.⁵⁰ Mindemellett elrendelte a cigánygyermekeknek a parasztnál való elhelyezését és iskoláztatását, illetve a cigány nyelv használatát tiltotta meg, továbbá előírta, hogy csak azok a cigányok házasodhatnak össze, akik igazolni tudják: paraszti vagy kézműves foglalkozásukból élnek.⁵¹ Az uralkodók és a Helytartótanács által kiadott rendelkezések számbavétele egyértelműen bizonyítja, hogy a XVIII. századi központi kormányzat fontos feladatának tekintette a magyarországi cigányság életmódbeli különállásának a megszüntetését, vagyis a cigányok „szabályozását”.

Korábban már utaltam arra, a történeti kutatások egyértelműen bizonyították, hogy a cigányság korabeli viszonyait illetően nem egy egységes társadalmi csoporttal vagy homogén etnikummal van dolgunk, különböző cigány csoportok, közösségek léteztek már ebben az időszakban is, amelyek történetileg, nyelvileg és kulturálisan eltérő gyökerekkel rendelkeztek. A 18. század végére a kapcsolatok erősödésével párhuzamosan a magyarországi cigány csoportok differenciálódtak, s többféle közösségi típus élt egymás mellett, amelyek nem voltak értelmezhetők pusztán a vándorlás és letelepültség erővonalai mentén.⁵² Nagy Pál szerint a vándorlás és a letelepültség két szélső pontja között többféle közösségszerveződési- és életmódmodell létezett.⁵³ A központi és a helyi politika egyik ellentmondása meg-

47 Uo.

48 TÓTH: (2005) 43.

49 TÓTH: (2005) 44.

50 LIGETI-VARGA: i.m. 22.

51 TÓTH: (2005) 45.

52 NAGY: (1988) 267.

53 NAGY: (2003/a)

látása szerint abban rejlett, hogy nem voltak kellő tekintettel a cigány csoportok differenciáltságára.

Soós István kutatásai alapján úgy látja, hogy a központi rendelkezéseket a helyi önkormányzati szervek, a vármegyék, városi tanácsok, vagy a földesurak lényegében nem vagy eléggé hanyagul, rendetlenül vagy sajátos módon kényükre-kedvükre hajtották végre.⁵⁴ A cigányokkal kapcsolatos eseteket, problémákat, bűnügyeket a legtöbb esetben nem jelentették a felettes hatóságoknak, hanem „egyszerű” eszközhöz folyamodván intézték el azokat. A kóborló, csavargó cigányokat börtönbe vetették, vagy alapos verés után szabadjára engedték, egyszersmind örökre kitiltva őket az adott területről, s az ügy ezzel le volt zárva. Többet használ a suhogó mogyorófalpálca és a korbács e népséggel szemben – vallották a megye urai – mint egy hatástalan rendelkezés. Hasonló álláspontra helyezkedtek a privilégiumaikat féltékenyen őrző, belső nyugalmukra szigorúan vigyázó, minden idegen elemmel szemben keményen fellépő városok, mint pl. maga Sopron is.⁵⁵

Az alábbiakban a rendelkezésre álló megyei megvalósítási gyakorlatokat bemutató és elemző tanulmányok alapján olyan vonatkozásokat emelek ki, amelyek ennek a kérdéskörnek egy másfajta vizsgálati lehetőségét veti fel.

A CIGÁNYOK SIKERES INTEGRÁCIÓJA

A cigányok úrbéres viszonyainak sajátos mezővárosi példáját vizsgálta Nagy Pál Siklóson. Az itteni cigányok számára a 18. század elején az úrbéressé válás az integrálódás útját, a tartós letelepedés lehetőségét jelentette. A cigányokkal 1768-ban kötött, majd többször megújított úrbéri szerződés bíraskodási autonómiát biztosított számukra (ellentétben a helytartótanács rendeletével), s a városon belül sajátos státust.⁵⁶

Tóth Péter tanulmánya említ a Borsod vármegyei Sajóvámosról 1797-ből származó esetet, amely során néhány parasztosodott cigányról nyilvánosan kijelentették, hogy többé nem tekintendők cigánynak.⁵⁷

Kardos Ferenc Zala megyei források alapján utal olyan cigány családokra, akik családjakkal együtt integrálódtak a helyi társadalomba, velük szemben előítéletesség nem alakult ki. Az asszimilációnak viszont sem a befogadók, sem a befogadottak részéről nem találta a forrásokban a szándékát. A letelepedettség meglátása

54 SOÓS: i.m. 323.

55 Uo.

56 NAGY: (2003/b.)

57 NAGY: (1998) 267.

szerint a zalai cigány közösségek vonatkozásában azt jelenti, hogy a közösség állandó lakhelyen hosszabb ideig házban vagy kunyhóban tartózkodik, az őt befogadó közösség ismeri, számon tartja, társadalmi és gazdasági kapcsolatokat létesít vele.⁵⁸

A sikeres integrációra utal a szomajomi (Somogy megye) cigányok 1774-ben a vármegyéhez intézett instanciája, melyben minél előbb iskola felállítását sürgetik gyermekeik számára. A kérelem megszületésének hátterében a felvilágosult abszolutizmus „átnevelő” programja állt, mely többek között előírta a 2–12 év közötti cigány gyermekek elvételét szüleiktől, hogy „keresztény morál szerint élő alattvalókká” váljanak. Ilyen kontextusban a kérelem elsősorban az integrálódott cigány családok adaptív válaszának tekinthető.⁵⁹

Ugyancsak a gyermekek iskoláztatásával kapcsolatos Szomszéd András Nógrád megyére vonatkozó megállapítása. A cigányok iskoláztatásáról az egyik forrás így tudósít: „A többi helységben, településen mindenütt »a helység szokása szerint«, vagy mint a parasztnak gyermekei nevelkednek.”⁶⁰ Ami értelmezése szerint nem lehetett más, minthogy a cigánygyermekek is ruhában járnak, időnként a vasárnapi iskolát látogatják, tavasztól ősziig pedig szüleikkel együtt részt vettek a házkörűli vagy a mezőgazdasági munkában. A megtelepedésre, a cigányok integrálódására utalnak az öltözködésük milyenségére vonatkozó feljegyzések is. Nógrád megyében sehol sem öltöznek cigány módra, úgy járnak, mint a helybeliek. Ugyancsak Nógrád megyéből vannak adatok arra, hogy a letelepített cigányok saját házban laknak, de ezeket a falu szélén, egymás mellett építik fel, ami a központi rendelkezés szándékaival teljesen ellentétes.⁶¹

A RENDELETEKNEK VALÓ ELLENSZEGÜLÉS, A VÁNDORLÓ CIGÁNY CSOPORTOK KIŰZÉSE, KITOLONCOLÁSA

A vármegyei hatóságok részéről gyakran alkalmazott stratégia a vándorló cigány csoportok elűzése, kitoloncolása. Ez a korábbi gyakorlatok továbbélését jelenti, amikor is a megyék saját hatáskörben kezelték a kérdést. Több példa arra utal, hogy a

58 KARDOS Ferenc: „Források és adatok a cigány közösségekről a 18. századi Zalából.” In: uő: *Veszedelemes habok között látszatik életünk forogni*. „Források a zalai cigányság 18. századi történetéhez.” Zalaegerszeg, Zala Megyei Levéltár, 2008. 32.

59 NAGY: (1998) 7. Vö.: BINDER Mátyás: „A „cigányok” vagy a „cigánykérdés” története. Áttekintés a magyarországi cigányok történeti kutatásairól.” In: *Regio* 20. évf. 4. szám. 2009. 39.

60 SZOMSZÉD: i.m. 196.

61 SZOMSZÉD: i.m.188.

helyi hatóságok nem kívánnak a központi rendelkezések ellenére sem ezen változtatni. 1773-ban a tokaji járás főszolgabírája már alig tűrte meg a cigányok jelenlétét a kerületében, körlevelében utasította a bírókat, hogy „...Mindenütt az hol cigányok vannak, azoknak kunyhólyokat hánnyák széllyel, idegen cigányt verjék vissza hova való és ha csak cigányul beszélnének is mindjár pálcázzák és korbátsollyák.”⁶²

A RENDELETEK VÉGREHAJTÁSA FÖLDTERÜLET ÉS HÁZHELY JUTTATÁSA NÉLKÜL

A kiváltságolt Jászkun Kerületben, ezen belül pedig a Jászságban az uralkodói rendeletek bizonyos sajátosságokkal érvényesültek. Az 1745-ös megváltkozás (redemptio) eredményeként itt minden személy csak a váltságösszeghez való hozzájárulás arányában juthatott földhöz. A sajátos Jászkun viszonyok azt eredményezték, hogy a Kerületekben letelepített cigányság eleve nem kaphatott földet.⁶³

Moró Mária baranyai kutatásai azt igazolják, hogy a letelepített cigánycsaládok föld nélküliek voltak, ez a rendeletek céljával ellentétes volt. A megyében – Siklós kivételével – nem gondoskodtak a cigányok jobbágytelekhez juttatásáról, ezzel a beilleszkedés alapvető feltételét nem biztosították, a cigányok továbbra is a falu társadalmának perifériájára szorultak.⁶⁴

Nógrád vármegyében elegendő földterület híján azt nem juttatnak a cigányoknak, de falvanként 1–3 családnak a közösség teherbírásán alapuló periférikus munka, illetve tevékenységek elvégzését biztosították, amelyre, vagy amelyekre a paraszti közösségeknek időlegesen, vagy huzamosan szükségük volt. Ezzel biztosították ugyan tartós megtelepedésüket, de az eredeti központi rendelet elképzeléseit nem valósították meg.⁶⁵

A VÁRMEGYÉK NEM HAJTJÁK VÉGRE A VAJDASÁG INTÉZMÉNYÉNEK MEGSZŰNTETÉSÉT ELŐÍRÓ RENDELKEZÉST

Szepes vármegyében az 1773-as összeírásokból az látható, hogy a vajdaság intézményének megszüntetése erős elvárás volt, néhány kivétellel mindenkinél a

62 HÖGYE István: „Adatok a Zemplén megyei cigányság XVII–XVIII. századi történetéhez.” In. *A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei* 22. Miskolc, 1984. 43.

63 SZABÓ: i.m.128.

64 MÓRÓ Mária Anna: „Cigányok Baranya megyében a XVIII. század végén.” In. *Baranyai Művelődés* 1978/a. 121.

65 SZOMSZÉD: i.m. 168.

falú, város joghatósága vagy „a bíró pálczája alatt” megjelölés szerepel. Azonban a perszövegek és a perekkel kapcsolatos iratok, a vármegyéhez küldött kérelmek, folyamodványok mind arról tanúskodnak, hogy ez az összeírási bejegyzés nem általánosan érvényes állapot, a vajdaság intézménye, a hozzá kapcsolódó cigány jogszokások általánosan ismertek, elfogadottak. Hazag Ádám ennek kapcsán a helyi hatalom kettős értékrendszerére következtet.⁶⁶

A KÖZPONTI LÓTARTÁSRA VONATKOZÓ RENDELETEK AZ ELŐÍRTNÁL SZIGORÚBB VÉGREHAJTÁSA

Mária Terézia 1761. évi rendelkezése megtiltja a cigányok számára a lovak tartását, ezt a rendelkezést 1769-ben úgy módosítják, hogy azon személyek, akik magukat földesurak alá adták és földjük műveléséhez szükséges, tarthassanak lovat. Hazag Ádám Gömör megyéből idéz egy korabeli forrást, ami viszont éppen arról tanúskodik, hogy a gyakorlatban nem így történt. Egy cigány férfi ebben elpanaszolja, hogy hiába él egy helyen, fizeti az adót, és minden kötelességének eleget tesz, a hatóságok mégis elvették tőle a lovát.⁶⁷

A lokális társadalom cigányokkal kapcsolatos fenntartásai, előítéletes megközelítése jelentékenyen akadályozta a helyi hatóságok mozgásterét és hozzáállását. Szomszéd András említ tanulmányában egy Nógrád megyei esetet, amely szerint 1783-ban a vármegye törvényszéke őrizetbe vett bujálkodás vádjával egy 28 éves férfit és 20 éves párját, s két hónapig börtönben is sínylődtek, míg igazolni tudták, hogy számos faluban kérték a papot, hogy eskesse meg őket, de egyik sem merte elvállalni. Pedig kapcsolatuk tartósságát már két gyermek is bizonyította. Az eset szerencsésen végződött, hisz a balassagyarmati plébánost kérték föl arra, hogy szentesítse együttlétüket és vessen véget a botrányos, bűnös helyzetnek.⁶⁸

A központi rendelkezések hatására Békés megye például előírta, hogy az összeírás után ne engedélyezzék tovább azt, hogy a cigányok egymás mellé építkezzenek, inkább szétszórva a településén, hogy ne tudjanak egymással cigány nyelven beszélni, valamint „*lopni és hazudni, varázsolni, cigánykodni, hanem igaz munkával élni*”.

66 HAZAG Ádám: „Adalékok a 18. századi Magyarország cigányságának életéről a Szepes vármegyei cigányösszeírás tükrében.” In. *A Herman Ottó Múzeum évkönyve*, 2005. 44. évf., 232.

67 HAZAG Ádám: „Adatok Gömör és Torna vármegye cigányságának életéről, az 1768. évi cigány-összeírások tükrében.” In. *A Herman Ottó Múzeum évkönyve*, 2004. 43. évf., 419–434.

68 SZOMSZÉD: i.m. 187.

A rendelkezés hatása ellentétes volt a várakozásokkal szemben: a már letelepedett cigányok is elszöktek a településről.⁶⁹

ÖSSZEGZŐ MEGÁLLAPÍTÁSOK

Tanulmányom a kérdésre vonatkozó szakirodalom alapján azt próbálta megmutatni, hogy a központi rendelkezések hogyan valósultak meg a gyakorlatban. Az egyes vármegyékre vonatkozó forrásközlések és elemzések szisztematikus tanulmányozásával igyekeztem számba venni a végrehajtás gyakorlati megvalósításában megragadható eltéréseket és különbségeket utalva azok gazdasági és társadalmi összetevőire. A forrásközlésekben fellelhető adatokat néhány csomópont köré gyűjtöttem, hogy ne pusztán az egyes intézkedésekből történő szemezgetés, hanem tendenciák felmutatása váljon lehetővé. Hangsúlyosan vizsgáltam azt a kérdést is, hogy a korban megfigyelhető kettős azonosítása a cigányoknak a társadalmi állapot és etnikai csoport alapján hogyan érhető tetten az intézkedések végrehajtása során.

Tanulmány célja az volt, hogy a vármegyei végrehajtás párhuzamos bemutatása révén képet adjon az intézkedések gyakorlatáról, és annak különbözőségéről. A rendeletek egységesek, de jelentős különbségek figyelhetők meg a gyakorlati végrehajtás során. Az egyes vármegyei intézkedéseit bemutató írások ugyan bemutatják ezt a folyamatot, azonban ezek azonos szempont szerinti együttes vizsgálata tisztább képet ad a különbözőségekről. A rendeleteket nem lehetett minden vármegyében egységesen megvalósítani, miután az egyes vármegyék a cigány-magyar együttélési mintázatok jelentős különbözősége okán igen eltérő érdekeket képviseltek, másfelől a gazdasági lehetőségeik is különbözőek voltak. A földhiány alapvetően akadályozta a rendelet elsődleges céljának a paraszti életformához való asszimilációnak az elérését.

A kor felfogásában a cigányokhoz nem etnikai kisebbségként viszonyultak, hanem a marginális élethelyzetükből és a relatív túlnepesedésükből származó társadalmi probléma kezelését kívánták elérni a hozott rendeletekkel és intézkedésekkel. A központi szándék esetében nem érhető tetten az etnikai indíttatás, ugyanakkor a végrehajtás folyamatában találunk olyan eseteket, ahol a regionális eltérésekből adódó divergens együttélési gyakorlatok során megjelenik az etnikai színezet a cigányokkal szembeni előítéletes magatartás és diszkriminatív gyakorlatok.

Mária Terézia és II. József központi cigánypolitikai elképzeléseinek felemás végrehajtása a fent elemzettek alapján elsődlegesen azzal magyarázható, hogy a rende-

69 PUSKÁS-VÉGH: i.m. 16.

letek homogén csoportnak tételezték a kor cigányságát így nem számoltak a lokális együttélési gyakorlatok eltérő mintázataival valamint a megyék eltérő érdekeivel és az érintett népcsoport ellenállásával.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ACTON, Thomas: „Egység a különbözőségben.” In. *Cigány néprajzi tanulmányok*. 2. (Szerk. Bódi Zsuzsanna), Magyar Néprajzi Társaság, Budapest. 1994. 89–98.
- BINDER Mátyás: „A „cigányok” vagy a „cigánykérdés” története. Áttekintés a magyarországi cigányok történeti kutatásairól.” *Regio* 20. évf. 4. szám. 2009. 35–59.
- DUPCSIK Csaba: *A magyarországi cigányság története. Történelem a cigánykutató-sok tükrében, 1890–2008*. Osiris, Budapest, 2009.
- HAZAG Ádám: „Adalékok a 18. századi Magyarország cigányságának életéről a Szepes vármegyei cigányösszeírás tükrében.” In. *A Herman Ottó Múzeum évkönyve*, 2005. 44. évf., 227–236.
- HAZAG Ádám: „Adatok Gömör és Torna vármegye cigányságának életéről, az 1768. évi cigány-összeírások tükrében.” In. *A Herman Ottó Múzeum évkönyve*. 2004. 43. évf., 419–434.
- HAZAG Ádám: Borsodi források cigányokról a 18. század második felében. In. *A Herman Ottó Múzeum évkönyve*. 2009. 48. évf., 97–108.
- HAZAG Ádám: „Cigányösszeírások statisztikai elemzése az északkelet-magyarországi régióban.” In. *A Herman Ottó Múzeum évkönyve*. 2008. 47. évf., 802–813.
- HÖGYE István: „Adatok a Zemplén megyei cigányság XVII–XVIII. századi történetéhez.” In. *A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei* 22. Miskolc, 1984.
- KARDOS Ferenc: „Veszedelemes habok között látszatik életünk forogni” *Források a zalai cigányság 18. századi történetéhez*. Zalaegerszeg, Zala Megyei Levéltár, 2008.
- KARDOS Ferenc: „Források és adatok a cigány közösségekről a 18. századi Zalából.” In. uő: „Veszedelemes habok között látszatik életünk forogni” *Források a zalai cigányság 18. századi történetéhez*. Zalaegerszeg, Zala Megyei Levéltár, 2008. 9–34.
- LIGETI György–VARGA Ilona: *A magyarországi cigányok*. Budapest, 1998. Kortánc Egyesület

- MAJTÉNYI György–MAJTÉNYI Balázs: *Cigánykérdés Magyarországon 1945–2010*. Libri Könyvkiadó, Budapest 2012.
- MÉSZÁROS László: „Bács-Kiskun megye cigányságának történetéhez.” In. *Bács-Kiskun megye múltjából 1*. 133–168. Kecskemét 1976. „A hódoltsági latíkok, görögök és cigányok történetéhez.” In. *Századok*. 474–489.
- MEZEY Barna Szerk.: *A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban, 1422–1985*. Budapest, Kossuth Kiadó. 1986.
- MÓRÓ Mária Anna: „Mária Terézia cigány rendeletei és a Baranya megyei cigány összeírások.” In. *Baranyai Helytörténetírás*. 1978/b. 205–301.
- NAGY Pál: *A magyarországi cigányok a rendi társadalom korában*. Csokonai Vitéz Mihály Tanítóképző Főiskola Kiadója, Kaposvár. 1998.
- NAGY Pál: *Források a siklói cigányok múltjából (1721–1830)*. Szekszárd, 2003. Romológiai Kutatóintézet.
- NAGY Pál: „Fáraó népe” *A magyarországi cigányok korai története (14–17. század)*. Pécs, PTE BTK Romológia és Nevelésszociológia Tanszék, 2004.
- NAGY Pál: „Cigány csoportok és együttélési modellek változásai a Kárpát-medencében a 15–20. században”. In. *Romák a történelemtanításban. Történelemtanárok 17. országos konferenciája*. Budapest, Történelemtanárok Egylete, 2008. 35–50.
- NAGY Pál: „Ki beszél itt cigány történelemtől?” In. *Alapirodalmak a hazai cigány, roma népességre vonatkozó társadalomtörténet, társadalomismeret oktatásához*. (Szerk. Cserti Csapó Tibor), Pécs, 2015. PTE, BTK, NTI, Romológia és Nevelésszociológia Tanszék. 50–127. *Gypsy Studies – Cigány Tanulmányok* 36.
- PUSKÁS Péter–ÉGH József: *Előítélet és vérpad. Az „emberevő” cigányok pere*. Vác, Mikszáth Kiadó, 1998.
- SOÓS István: „Cigányper Sopronban. Adalékok Sopron és a cigányság XVIII. századi kapcsolatához.” In. *Soproni Szemle*. 1987. 225–237., 320–329.
- SOÓS István 1991: „A cigány kisebbség első századai.” *História*. 13. 1991. 2–3. 20–23.
- SZABÓ László: *Mária Terézia 1760/61-es cigány rendelete a Jászságban*. Jászkunság, 1966.12.3., 125–131.
- SZOMSZÉD András: „A nógrádi cigányság története az összeírások tükrében. In. *A Nógrád megyei múzeumok évkönyve*, XIII. 1987. 157–207. Salgótarján

- TÓTH Péter: „Borsod vármegye tervezete a cigányok szabályozására 1784ből.” In. *A miskolci Herman Ottó Múzeum közleményei* 26, Miskolc, Herman Ottó Múzeum, 1989. 63–67.
- TÓTH Péter: „Cigányok a Kárpát-medencében a XVIII. században.” In. *Történeti és néprajzi tanulmányok*. (Szerk. Ujváry Zoltán), Debrecen, 1994.
- TÓTH Péter: „Mária Terézia cigánypolitikája.” In. *Cigánysors. A cigánység történeti múltja és jelene. I.* (Szerk. Márfi Attila), Pécs, 2005. 39–44.
- Tóth Péter: *A magyarországi cigánység története a feudalizmus korában*. Bölcsész Konzorcium. Pécs, 2006.
- TÓTH Péter: „A cigányok és környezetük kapcsolatai a 18. századig.” In. *A cigány kultúra történeti és néprajzi kutatása a Kárpát-medencében*. (Szerk. Deáky Zita és Nagy Pál), Magyar Néprajzi Társaság, SzentIstván Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Budapest–Gödöllő, 2010.

KOTICS JÓZSEF

Az antropofágia mint kimérikus előítélet

A cigányokra vonatkoztatott emberevés vádja Magyarországon

Az Európában megjelenő vándorló kézműves cigány kumpániákról létrehozott és széles körben elterjedt kép az egzotikus vadember mítosza mellé már kezdetektől beépít olyan attribútumokat, amelyek a cigányok kriminalizációjára utalnak. A vádaskodások a cigányok lopásból élését, gyermekrabló hajlamukat, spion voltukat hangsúlyozzák.¹ Az emberevés toposza csak a 18. század közepétől része ennek a

- 1 GRELLMANN, Heinrich Moritz Gottlieb: *Die Zigeuner. Ein historischer Versuch über die Lebensart und Verfassung, Sitten und Schicksale dieses Volkes in Europa, nebst ihrem Ursprunge*, Dessau, Leipzig. zweite erweiterte Auflage, Göttingen, 1787. A cigányokra vonatkozó sztereotípiákról lásd: BINDER Mátyás: Változatosság és állandóság. Cigányok/romák és etnikai előítéletek Magyarországon. In: Juhász József–Krausz Tamás Szerk. *Az új nemzetállamok és az etnikai tisztogatás problémája Kelet-Európában 1989 után*. L'Harmattan – ELTE BTK, Budapest, 2009/b. , 170–190. ERDŐS Zoltán: Mítoszok és sztereotípiák. A cigányság a 16–17. századi német és magyar közvéleményben. *Romológia 1. évfolyam* 2–3. szám, 2013. 39–73. FRASER, Sir Angus: *A cigányok*. Osiris, Budapest. 1996., GIERE, Jacqueline (Hg.): *Die gesellschaftliche Konstruktion des Zigeuners. Zur Genese eines Vorurteils*, (Wissenschaftliche Reihe des Fritz Bauer Instituts, Bd. 2) Campus Verlag, Frankfurt, New York. 1996., GÖRÖG Veronika: Előítéletes gondolkodás és folklór. A cigány alakja a magyar és az európai népi szövegekben. In: Kovalcsik Katalin Szerk. *Tanulmányok a cigányság társadalmi helyzete és kultúrája köréből*. BTF-IFA-MKM, Budapest, 2001. 53–66., LIÉGEOIS, Jean-Pierre: *Romák, cigányok, utazók* (Interface). Pont Kiadó, Budapest. 2002., LUCASSEN, Leo: *Gypsies and other itinerant groups: a socio-historical approach*. St. Martin's Press, New York. 1998., SCHWICKLER, Johann Heinrich: *Die Zigeuner in Ungarn und Siebenbürgen*. (Die Völker Oesterreich-Ungarns. Ethnographische und culturhistorische Schilderungen, Bd. 12) Verlag von Karl Prochaska, Wien und Teschen. 1883., SOLMS, Wilhelm: Zur Dämonisierung der Juden und Zigeuner im Märchen, In: *Sinti und Roma in der deutschsprachigen Gesellschaft und Literatur*. Hg. Susan Tebbutt, übersetzt von Kirsten Guschal u.a., Frankfurt a.M., u.a.: Peter Lang, 2001 (Forschungen zur Literatur und Kulturgeschichte, Bd.

cigány reprezentációnak és felbukkanása is sporadikus. Tanulmányom három szálon kíván a problémakör megértéséhez hozzájárulni. Elsőként a cigányok „emberevés” vádjának három magyarországi példáját (a honti, a dánosi és a szepsi esetet) elemzem a vádaskodási mechanizmus társadalomtörténeti összefüggésrendszerének feltárása révén. Ezt követően bemutatom azt, hogy a cigányokról szóló tudományos diskurzusban *Heinrich Grellmann Historische Versuch über die Zigeuner* című 1783-ban megjelent munkája milyen szerepet játszott a rájuk vonatkoztatott kannibalizmusvád elterjesztésében. A következő gondolatmenetben a cigányoknak tulajdonított emberevés-vád toposztát, a zsidók elleni vérvád, valamint a korai keresztényüldözés, az eretnekvadászat és a boszorkányüldözés kreált vádaskodási-sztereotípa rendszerével, az „előítélet folklórával”² vetem össze, az előítélet-ku-
tatók fogalmi rendszerének felhasználásával.

HÁROM TÖRTÉNET

A honti per

1782 márciusában betörték a vizokai mészárszékbe és a felsőalmási jegyző kamrájába. Hamarosan letartóztattak négy környékbeli cigányembert, akiket az elkövetéssel gyanúsítottak. Ők elismerték tettüket, és a kihallgatások során egy gyilkosság elkövetéséről is beismerő vallomást tettek. Majd a vádlottak a vallatások során egyre több gyilkosság elkövetését ismerték el. A hatóságok kiterjesztették a vizsgálatot és innentől már „bandák” ellen nyomoztak. Egyre több gyilkosság vádja merült fel. A vallomásokban azonban nem voltak pontos adatok az áldozatokról és a holttestek sem voltak fellelhetők. A jelentéktelen lopási kísérletként induló nyomozásban azonban fordulat következett be: az egyik vádlott arra a kérdésre, de hova tűntek a megölt személyek meggyötörtén azt válaszolta: „Hát, megettük”. A vizsgálotiszt

72); 111–125., SZÁRAZ Miklós György: *A cigányok. Európa indiánjai*. Helikon, Budapest. 2007., WILLEMS, Wim–LUCASSEN, Leo: The Church of Knowledge: Representation of Gypsies in Encyclopaedia. In. Lucassen, Leo (Ed.) *Gypsies and other itinerant groups: a socio-historical approach*. St. Martin's Press, New York, 1998. 35–52., WILLEMS, Wim: Außenbilder von Sinti und Roma in der frühen Zigeunerforschung. In. *Die gesellschaftliche Konstruktion des Zigeuners. Zur Genese eines Vorurteils*. Hg. Jacqueline Giere, (Wissenschaftliche Reihe des Fritz Bauer Instituts, Bd. 2) Campus Verlag, Frankfurt a.M., New York, 1996. 87–108.

2 Vö. KLANICZAY Gábor: A középkori orgia-vádak nyomában. *Világosság*, 1982. 23. évf. 12. sz. 762.

hitelt adott szavainak és néhány napon belül a már több mint száz megvádolt személyből 83 bevallotta az emberevés tettét és színes történetekben mesélték, hogy a rablógyilkosságokat követően hogyan fogyasztották el közös lakomákon áldozataikat. 1782. augusztus 10-én a Hont megyei Kemencén 41, gyilkosságban és emberevésben bűnösnek ítélt személyt ítéltek halálra, s az ítéletet hamarosan végre is hajtották.

A dánosi per

1907-ben a Pest megyei Dános mellett meggyilkolták egy útszéli csárda tulajdonosát, családját, valamint egy véletlenül arra járó fuvarost. Az 1907. július 19-ről 20-ára virradó éjjel elkövetett dánospusztai négyes rablógyilkosság – melynek során az egyik 17 éves áldozatot meggyilkolása előtt meg is erőszakolták az ismeretlen tettesek – rendkívüli módon felzaklatta az ország közvéleményét. Az ügy körül hatalmas – addig nem igen látott – „médiacirkusz” alakult ki, az országos és helyi lapok is naponta írtak az esetről, követelve a brutális bűncselekmény elkövetőinek mielőbbi felelősségre vonását. A vizsgálat kezdeti szakaszában a vándorcigány elkövetőket emberevéssel is megvádolták.

A szepsi eset (A kassai per)

Szepsi községben 1927-ben, rablógyilkosság gyanúja miatt helyi cigányokat tartóztattak le. A kihallgatások során felmerült, hogy az előző négy esztendőben több bűncselekményt is elkövettek. A két évig tartó vizsgálat után 1929-ben hat gyilkosság, illetve rablógyilkosság vádjával 14 cigányt állítottak törvényszék elé, és a két hónapig tartó tárgyalás után el is ítélték őket. Az eset rendkívüli sajtóvisszhangot kapott. A kassai per szereplőinek ügyében szerteágazóan jelen volt ugyan az emberevés feltételezése, ám a törvényszéki tárgyaláson nem szerepelt a vádpontok között, be sem került a vádiratba.³

KÖZÖS ÉS ELTÉRŐ VONATKOZÁSOK A HÁROM PERBEN

A vádlottak minden esetben cigányok, akikről azt feltételezik, hogy bűnbandába tömörülve rablásokat és gyilkosságokat hajtanak végre, és a meggyilkoltak tetemeit közösen, családtagjaikat is bevonva, főve vagy sütve megeszik. Az is fontos közös

3 NAGY Pál: „Cigánykannibalizmus”: önvád és metafora. Szepsi a cseh-magyar impériumváltás árnyékában, 1927–1940. *Századvég* 2009. 14. évfolyam 53. szám 99–132.

jellemző a három per esetében, hogy a sajtó hatalmas figyelmet tanúsít a per eseményei iránt, és folyamatosan, minden részletre kiterjedően tájékoztatja a közvéleményt a hihetetlennek hangzó, brutális, állatias cselekedetekről. Maga II. József császár is a sajtóból értesül a kemencei per ítéletéről és a kivégzések megtörténtéről. Ugyancsak egyezés mutatkozik abban, hogy a lokális és országos közvélemény megdöbbenően fogadja a szörnyű vádakat, a perek idején a közeli helyi társadalmakban cigányellenes hisztériáról szólnak a tudósítások.

A közös jellemzőkön túl vannak olyan vonatkozások, amelyek jelentős eltéréseket mutatnak a három per esetében. Míg a dánosi és szepsi perben súlyos bűncselekmények váltották ki a cigányok emberevésére utaló vádaskodást (amelyek vonatkozásában a későbbi ítéletek bizonyítottak tekintették azok elkövetését), addig a honti per esetében a vizsgálat kezdeti szakaszában a vádak jelentéktelen bűnesetekre (betörés, lopás) vonatkoztak. Csak a vizsgálati szakasz későbbi fázisában bukkan fel az emberölés vádja, ami hirtelen hosszú évtizedeken keresztül véghezvitt, több tucat emberen elkövetett rablógyilkosság vádjával egészül ki, majd hamarosan megszületnek az emberevést beismerő vallomások is.

A dánosi per esetében csak a nyomozás kezdeti szakaszában vetődik fel az emberevés vádja, de miután ezt az orvos szakértői vizsgálat nagyon gyorsan és egyértelműen kizárja, ez a deliktum már nem válik a vád részévé.⁴ Ennek ellenére a sajtó-megnyilvánulások hosszú hónapokig a felszínen tartják a kérdést, fokozva a per kapcsán keletkezett cigányellenes hisztériát.

A szepsi per esetében is kiemelt fontossága van a sajtó szerepének. Példátlan módon a cseh hatóságok a sajtó képviselőinek jelenlétében mondatják el a magyar nyelvű cigány vádlottakkal az emberevésre vonatkozó beismerő vallomásaikat.⁵ Az emberevés vád ebben az esetben sem kerül – bizonyítottság hiányában – a vádiratba, a hazai és nemzetközi sajtó képviselőinek legnagyobb sajnálatára. A Kassán zajló perben is hosszú ideig uralják a sajtótudósításokat az emberevésre vonatkozó vádak, az annak magyarázatára szolgáló írások. Új elem a korábbi perekhez képest, hogy ekkor már nem csak a sajtó nyilvánít véleményt, hanem jogász szakértők is elemzik az emberevés vád előtörténetét, különösen a honti per eseményeit, valamint a várható ítéletek jogi értelmezhetőségét boncolgatják.⁶ A kannibalizmusvád háttérben egyik esetben sem egy lokális társada-

4 IBOLYA Tibor: A dánosi rablógyilkosság a korabeli jogi szakirodalomban. Budapest. 2013.

5 NAGY: (2009)

6 GÁBOR Gyula: Emberevő cigányok. *Jogtudományi Közlöny*, 1927. 8. szám. 65–66.

lom konfliktusainak megoldási kísérletét kell látnunk, hanem a cigány-magyar együttélés korábbi módozatainak megromlásában⁷, annak súlyosan konfliktusosá válásában, az előítéletes gondolkodás működésében kell keresnünk azok felbukkanásának okát.⁸

A honti kannibalizmusvád egy durva együttélési konfliktushelyzet feloldásának – a vármegyei hatóságok által sikeresen alkalmazott – egyedi eszköze volt. Egyértelműen erre utal az ítélet indoklása, valamint a kivégzések jól megtervezett és tudatosan kivitelezett módja, amely egyértelműen az elrettentést szolgálta. A dánosi és szépsi ügy esetében más tényezők játszanak meghatározó szerepet.

Az emberevő perek esetében a kutatás kulcskérdésnek tekintette annak magyarázatát, hogy a megvádolt emberek miért vallanak elképesztő történeteket előadva a meggyilkolt emberek közös elfogyasztásáról.⁹ Ma is feloldhatatlan rejtélynek tartják ezt pl. a honti per esetében.¹⁰ A szépsi per vizsgálóbírójának visszaemlékezéséből egyértelműen bizonyítható, hogy az emberevési történeteket először elmondó Filke nevezetű cigány férfi időnyerés céljára találta ki és használta a megdöbbenően kiszínezett emberevési történeteket.¹¹ Ez a törekvése végül is sikerre vezetett, hiszen a vizsgálatokat több mint fél évvel meghosszabbította. Nagy Pál tanulmányában így ír a szépsi cigányok önvádjainak okairól:

7 A kor társadalomtörténeti viszonyaihoz lásd: BINDER Mátyás: A „cigányok” vagy a „cigánykérdés” története. Áttekintés a magyarországi cigányok történeti kutatásairól. 2009. *Regio 20. évfolyam* 4. szám 35–59., NAGY Pál: A magyarországi cigányok a rendi társadalom korában. Csokonai Vitéz Mihály Tanítóképző Főiskola Kiadója, Kaposvár. 1988., NAGY Pál: „Gádzsósodás – cigányosodás”. Akkulturáció és parasztosodás a cigányok magyarországi történetében. *Amaro Drom*, 2006. február, 21–22., NAGY Pál: „Cigány csoportok és együttélési modellek változásai a Kárpát-medencében a 15–20. században.” In. *Romák a történelemtanításban. Történelemtanárok 17. országos konferenciája*. Történelemtanárok Egylete, Budapest, 2008/b. 35–50.

8 PAÁR Ádám: Cigány emberevők? Egy per tanulságai: Epizód a 18. századi magyar-cigány együttélés történetéből. *Kultúra és Közösség* 2008. 12. évf., 1. szám 13–19.

9 MEZEY Barna: Emberevő cigányok. Konceptiós per a Hont vármegyei törvényszék előtt. *Rubicon* 2008. 7–8. szám 34.

10 Nagy Pál a cigánysággal kapcsolatos különböző történeti korszakokból származó hatalmas peranyag áttanulmányozása alapján tett észrevétele közelebb vihet bennünket a honti perben először megjelenő emberevés önvádaskodási mechanizmusának megértéséhez. „Más perekben is gyakori, hogy a cigány ember retteg a testi gyötrelmekről. A kínvallatással járó szenvedés a halállal egyenértékű számára.” NAGY PÁL: (1998) 306.

11 NAGY: (2009) 29.

„Az emberevés önvádjának megszületésében a félelem, a védekezési szándék, a csendőrség és az ügyesség megtévesztésre való törekvés és a nem cigányok által a cigányokról rajzolt karakterre való dacos rájátszás egyaránt szerepet játszott.”¹²

A honti per esetében is – az időhúzásra való törekvés és a helyszíni szemléken való részvétel révén – a szökési lehetőségek megteremtése található az emberevésre vonatkozó önvád mögött. Vajna Károly az emberevésre vonatkozó cigányok beismerő vallomásaiban a honti perben vádolt cigányok vezérének tevékenységét sejtí, aki szerinte szuggerálta a társainak az emberevés vádját.¹³

A CIGÁNYOKRA VONATKOZÓ ANTROPOFÁGIA VÁD LEHETSÉGES ÉRTELMEZÉSI KERETEI

1. Mind a honti, mind a szépsi per alkalmasnak tűnik egy történeti antropológiai, mikrohistóriai elemzésre, miután a forrásadottságok lehetővé teszik az események átfogó értelmezését saját történeti kontextusukban.¹⁴ A honti per esetében Puskás Péter tesz kísérletet átfogó bemutatásra, azonban munkája – annak el-

12 NAGY: (2009) 30.

13 „Ezek a cigányok, több mint valószínű, azért vádolták magukat az általuk el nem követett emberhús-evéssel, mert szuggerálva volt az nekik. Szuggeszzióra a nemi kicsapongások, rendetlen életmód, szeszes italokkal való visszaélés és közeli rokonok között való házasság következtében degenerált, ideges cigányok nagyon fogékonyak. Hihetőleg nagy tekintélyű vajdájuk vagy bandájuk vezetője szuggerálta nekik azt. Talán elég volt, ha egy lakoma után azt mondta nekik, hogy: a hús, amit ettetek, egy meggyilkolt ember húsa volt. Fontos oka lehetett rá a vajdának, hogy ezt szuggerálja népének, nemcsak az, hogy a fölötté való hatalmát öregbítse, hanem valószínű, hogy őt és több társát csakugyan gyilkosság bűne terhelte. Ezeknek tehát érdekükben állott, hogy a többit, az asszonyokat is bűntársaikká tegyék a szuggeszzió révén. Ezek ha egyszer elhitték, hogy emberhúst etettek velük, azután minden húsban emberhúst láttak. Nem voltak tehát – valószínűleg – mind ártatlanok az elítéltek, de az emberhús-evésben szentül hiszem, hogy valamennyien azok voltak, jöllehet 51-en beismerték azt.” VAJNA Károly: *Hazai régi büntetések* II. kötet Budapest. 1907.

14 A kemencei per korszerű társadalomtörténeti feldolgozása még várat magára. A tiszaezlári vérvád- eset Kövér György nagyszabású munkájában alkalmazott megközelítése ebben az esetben nem vezethet eredményre, miután az ügy keletkezését, a társadalmi konfliktusok működésének és kezelésének mechanizmusát nem a lokális viszonyok feltárása révén lehet elérni. A honti per elemzése források hiányában nem alapozódhat a lokális társadalom viszonyainak feltárására. Lásd: KÖVÉR György: *A tiszaezlári dráma*. Társadalomtörténeti látószögek. Osiris, Budapest. 2011.

lenére, hogy a legkiterjedtebb dokumentációra támaszkodik – nem tekinthető szakmailag kimunkált monografikus megközelítésnek, sem a forrásközlés módja, sem a munka elméleti-módszertani megalapozottsága nem felel meg a tudományos elvárásoknak.¹⁵ Ugyanez mondható el Kóczó Renáta újabban megjelent feldolgozásáról.¹⁶ Paár Ádám a honti pert a cigány-magyar együttélés szempontjából közelíti meg, de munkájában nem tesz kísérletet a peranyag új szempontú megközelítésére, alapvetően a korábbi kutatások eredményeit összegzi az eredeti források ismerete nélkül.¹⁷ Nagy Pál kiterjedt levéltári kutatómunkára alapozva a szepesi „emberevőkre” vonatkozóan kitűnő tanulmányban elemzi az eseményeket.¹⁸ A dánosi perről Gaál György készített fontos feldolgozást, amely azonban nem a mikrotörténeti megközelítést részesíti előnyben.¹⁹

2. Céloom a három ismert magyarországi eset kapcsolódási pontjainak megtalálása, a cigányokra vonatkozó kannibalizmusvád működési mechanizmusainak feltárása. Ez a korábbtól teljesen eltérő módszertani megközelítést igényel. Kísérlet tesz az emberevésre vonatkozó vádaskodások új értelmezési keretbe helyezésére, amelyhez az előítélet-kutatás legújabb elméleteit és fogalmi kereteit hívom segítségül.

15 PUSKÁS Péter–VÉGH József: *Előítélet és vérpad. Az „emberevő” cigányok pere*. Mikszáth Kiadó, Vác. 1998.

16 KÓCZÓ Renáta: *Az 1782. évi Hont megyei cigányper*. Vámosmikola. 2000.

17 PAÁR Ádám: i.m.

18 Nagy Pál tanulmányában kiemeli, hogy az 1929-es kassai cigányper nem tekinthető koncepciós pernek. Nem döntötték el előre az ítéletet, a tárgyalás nem előre gyártott séma szerint zajlott. A törvényszéki eljárás előkészítése és lebonyolítása, a vádirat megszövegezése és az ítélelhozatal a modern európai jogelveknek és joggyakorlatnak megfelelően történt. NAGY: (2009) 32. Fontos megállapítása, hogy a per egy impériumváltást követő hatalmi játszmánynak tekinthető. A cseh lapok ténynek fogadták el az emberevést, és a boldvavölgyi cigányok ügyét arra használták fel, hogy éles támadást indítsanak a magyarok ellen: az emberevést úgy állították be, mint a régi (1918 előtti) magyar közigazgatás itt maradt következményét. A magyar sajtó 1939-ben biztosra vette, hogy 1927-ben a cseh csendőrök verték ki a cigányokból az emberevés önvádját, mert a csehek „ezt az esetet is szerették volna felhasználni magyarellenes propagandára”. Szándékuk azonban visszájára fordult, s a lejárátódástól félve 1929-ben már nem engedték szóba hozni sem az emberevést, az iratok jelentős részét pedig megsemmisítették. NAGY: (2009) 30.

19 GAÁL György: „A dánosi rablógyilkosság – és ami mögötte van.” In: *Médiakutató* 8. évfolyam 3. szám, 2007. 7–25.

Grellmann szerepe a cigány kannibalizmus-hiedelem elterjesztésében és a cigányokról kialakított kép egységesítésében

Grellmann nagyszabású, cigányokról írt monográfiájának első kiadása egy évvel a kemencei per után, 1783-ban látott napvilágot. Bár a kortárs tudományos diskurzus elsődlegesen azt tartja, hogy a mű igazából nem tesz hozzá a korábbi szakirodalom megállapításaihoz, csupán összegzi azokat, ennek ellenére a könyv a későbbi kutatások alapművévé vált, s nemcsak az őt követő tudományos generációkra, hanem olyan híres írókra is jelentős hatást gyakorolt, mint Brentano és Arany János. A mű recepciójának sikeressége abban rejlett, hogy szemléletmódja teljes összhangban volt a kor szellemi és politikai légkörével.²⁰

Grellmann munkájában az ételek és italok fejezetbe építi be a kemencei per nemzetközi sajtóból megismert eseményeit és érvelését a cigányok emberhús fogyasztására vonatkozóan. Ekkor még teljesen hitelt ad az ítélet jogosságának, s maga is hisz a cigányok kannibalizmusában. Munkájának későbbi kiadásában korrigálja nézeteit, s már nem ad hitelt a cigányok emberevésének.²¹

A cigányok kannibalizmusával összefüggésbe hozható európai vádaskodások igen kis számban fordulnak elő. Az első adatot 1632-ben megjelent könyvében Don Juan Quiñones²² közli Spanyolországból²³, a kemencei pert követően pedig egyetlen ilyen, cigányokra vonatkozó feljegyzést találunk 1836-ból, Franciaországból.²⁴

Az idegen-konstrukciók kialakításában az étkezési szokásoknak kitüntetett szerepe van. A cigányokról szóló kortárs tudományos írások több esetben hangsúlyoz-

20 WILLEMS: (1996) 97. Grellman tevékenységének átfogó értelmezéséhez lásd: BREGER, Claudia: Heinrich Moritz Gottlieb Grellmann – Überlegungen zu Entstehung und Funktion rassistischer Deutungsmuster im Diskurs der Aufklärung. In: *Historische Rassismusforschung. Ideologen-Täter-Opfer*, mit einer Einleitung von Wolfgang Wippermann, Hg. Barbara Danckwortt, Thorsten Querg und Claudia Schöningh. Argument-Verlag, Hamburg, Berlin, 1995. 36–49.

21 A Grellmann felfogásában bekövetkezett változásokat részletesen bemutatja a munkájából vett hosszú idézetek közlésével: PUSKÁS-VÉGH: i. m. passim

22 Quiñones spanyolul megjelent munkájának nem volt komoly visszhangja. Az általa idézett 1629-ből datált első kannibalizmusvád egy túlbuzgó vizsgálóbíró által kínzással kikényszerített vallomásoknak köszönhető. A nemzetközi szakirodalomba BORROW, George: *The Zincali – An account of the gypsies of Spain*. John Murray, London. 1841. munkája révén kerül be a spanyolországi kannibalizmusvád.

23 SCWICKER: i.m. 114.

24 SCHWICKER: i.m. 117.

zák az étkezési szokásaik egyediségét. Ez alatt a gusztustalan ételek fogyasztását értik elsődlegesen: a sündiszno, a kutya, a macska, a patkány és az egér nekik tulajdonított elfogyasztása élesen szemben állt a többségi társadalom étkezési szokásaival.²⁵ A kannibalizmusvád mint előítélet az elhullott állatok tetemének a társadalom által tabunak tekintett elfogyasztásával hozható kapcsolatba, ezért kötődik ez a vád a cigányokhoz.²⁶

Grellmann munkájában megfogalmazza a cigányok alkalmazkodásra való képességét is, ez a szociobiológiai magyarázat napjainkig kísért a cigányok vonatkozásában. Munkájában a cigányokat a kor sztereotip vádaskodásait összegyűjtve tolvajoknak, csalóknak, gyermekrablónak és kémeknek mutatja be. Emellett bujasággal, az incesztus tabu megsértésével és mindenféle vallás hiányával jellemzi őket.

Összefoglalóan Grellmann munkájának legfőbb jellemzője, hogy egy olyan cigányképet konstruál, amely a korábbi munkákban ilyen teljes körű formában soha nem jelent meg. Az életformájában és a környezethez kialakított viszonyában igen különböző csoportokról kialakítja az általánosított cigányok képét, akiket élősködő nomádokként és pogányokként jelenít meg. Wim Willems és Leo Lucassen a holland enciklopédiák cigány-képét 1724-től 1984-ig tanulmányozva meggyőzően bizonyítják annak a nem cigányokban élő képnek a meglétét, amely szerint a cigányok leginkább a semmittevést, a henyélést kedvelik.²⁷ Ennek a negatív nézetnek a 18. századtól kezdődően széles körben való elterjedéséért Grellmann²⁸ a felelős, akinek 1783-as „*Die Zigeuner*” című könyve nemcsak a korszak tudományos ismereteit foglalta össze, hanem meghatározta a cigányokról való gondolkodást a 19. század teljes egészében. Prónai tanulmányában utal Grellmann munkásságának pozitívumaira is.²⁹ Prónai szerint Grellmann hatására vált széles körben elfogadottá – többek kö-

25 WILLEMS-LUCASSEN: (1998) 43.

26 BOGDAL, Klaus-Michael: „Menschen sind sie, aber nicht Menschen wie wir.“ Europa erfindet die Zigeuner. In: *Fremde*, Hg. Ortrud Gutjahr, Königshausen und Neumann, Würzburg, 2002.174. Nagy Pál utal arra, hogy a cigányok mellett a pásztorok is elfogyasztották az elhullott állatok húsát. Azonban eltérő módszerekkel tették azt alkalmassá a fogyasztásra. NAGY: (1998) 252. A magyarországi cigányok döghúsevésére vonatkozó történeti adatok átfogó bemutatását is Nagy Pál végezte el. Lásd. NAGY Pál: Dögevés – Szükség, tabu, sztereotípa. *Napi Történelmi Forrás* <http://ntf.hu/index.php/2016/12/09/dogeves-szukseg-tabu-sztereotipia/>

27 WILLEMS-LUCASSEN: i.m. .34.

28 GRELLMANN: i.m. 80.

29 PRÓNAI Csaba: A kulturális antropológia jelentősége a cigánykutatásban (3 példa). In: *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és identitás kérdésköréből III.* (Szerk. Kovács Nóra,

zött – a cigány nyelv indiai eredete, valamint az, hogy a cigányságot etnikumnak tekintsék. Prónai azt is kiemeli, hogy a cigányokról Grellmann által is képviselt negatív nézetek jóval korábról származnak. Már a cigányok európai megjelenéséről először hírt adó krónikákban felbukkannak azok a sztereotípiák, amelyek a cigányokkal kapcsolatosan a róluk szóló beszámolókból megfogalmazódnak.³⁰ A cigányokról tudományos igénnyel először író szerzők – akik egyébként mind a 17. század „humanistái” voltak – művei sem különböznek ettől. Jacobus Thomasius lipcsei filozófiaprofesszor disszertációjában azt állítja, hogy a cigányok „minden elképzelhető gonoszságra képesek [...], ezért az egyetlen megoldás: összefogdosni és a világ másik felére küldeni őket.”³¹

Grellmann a felvilágosodás eszméinek képviselőjeként „határozottan felszólalt a száműzés, mint a cigánykérdés egyik lehetséges megoldása ellen, mivel hitt a cigányok jó útra térítésének lehetőségében”.³² Másfelől szívből jövő örömmel fogadta „a Mária Terézia és fia által foganatosított cigányokra vonatkozó intézkedéseket”³³; szerinte ugyanis az oktatás jelenti „a nonkonformista életmód gyökeres kiirtásához vezető utat”.³⁴ Prónai szerint Grellmann nézetei jól illusztrálják azt a fajta szemléletváltozást, amely a cigányokra vonatkozó sztereotípiák több évszázados történetében ekkor következett be. A 18. század a cigányokkal kapcsolatban „új arcát mutatja”: a felvilágosodás a „nevelésre szoruló, hiányt szenvedő” cigány képzetét teremti meg.³⁵

A következőkben a cigányokra vonatkoztatott kannibalizmusvád értelmezését támogató két referenciális téma esetében kimutatható hasonlóságok és különbségek kategóriális összehasonlítására kerül sor.

A cigányokra vonatkoztatott kannibalizmusvád értelmezése során használt, azzal rokonítható fogalmi rendszerek

1. zsidók elleni vérvád
2. boszorkányvádaskodások

Osvát Anna és Szarka László), Akadémiai Kiadó, Budapest, 2004. 253–271.

30 WILLEMS, Wim: *In search of the true Gypsy. From Enlightenment to Final Solution*. Frank Cass, London–Portland, Oregon. 1997.

31 FRASER: i.m. 174.

32 PRÓNAI: i.m.

33 MEZEY Barna Szerk.: *A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban, 1422–1985*. Kossuth Kiadó, Budapest. 1986. 84–94.

34 FRASER: i.m. 182.

35 PRÓNAI: i.m.

Boszorkányüldözés és a cigányoknak tulajdonított emberevés vád közös vonatkozásai

1. koncepciók pereknek tekinthetők
2. a vádak egyénekre vonatkoztatva csoportos elkövetést feltételeznek
3. a kicsikart beismerő vallomások az inkvizíciós eljárások révén jönnek létre.
4. a boszorkányszombatok és a közös emberevések is titkos események
5. a vádaskodások mindkét esetben egy ellenséges csoport veszélyességét hivatottak szolgálni
6. a hozzájuk rendelt tulajdonságok és cselekedetek azt célozzák, hogy az ellenséges csoportot a nem emberi szférába utalják, amely a fizikai megsemmisítésüket is indokoltá teszi

Boszorkányüldözés és a cigányoknak tulajdonított emberevés vád eltérései

1. a boszorkányüldözésnek nincs etnikai vetülete, őket a kereszténység megtagadásával, elárulásával vádolják
2. a boszorkányok gyülekezése a boszorkányszombaton imaginárius, tudós szerzetesek által kreált esemény, a kannibalizmusvád esetében ténylegesen létező csoportokról van szó
3. a boszorkányszombatok orgiákba torkollnak, a honti per esetében is megjelenik az incesztus tabu megsértése, de ez nem kapcsolódik az emberevés vádjához közvetlenül

A vérvád és kannibalizmusvád hasonlóságai

1. koncepciók perek
2. a bűnbakképzést szolgálják
3. a megvádolt csoport démonizálását szolgálják

A vérvád és kannibalizmusvád eltérései

1. a vérvád esetek hosszú évszázadokon keresztül megjelennek, van mintázatuk, sajátos típusaik
2. kannibalizmusvádnak nincs rituális jellege, míg ez a vérvád esetében elengedhetetlen tényező
3. a vérvád eltérő vallási csoportok által gerjesztett, a kannibalizmusvád esetében az etnikai vonatkozások a meghatározóak
4. a vérvádak minden esetben a lokális társadalom részéről fogalmazódnak meg, míg a cigányokra vonatkoztatott kannibalizmusperekben önvádként jelennek

meg a beismerő vallomás során, ezért is válik kulcskérdéssé az értelmezés során az önvádaskodás okainak feltárása

A cigányokra vonatkozó kannibalizmusvád a zsidó vérvádtörténetekkel ellentétben nem válik állandósult sztereotípiává. A sporadikus felbukkanás azonban arra utal, látens jelenséggént tovább él és bizonyos konfliktushelyzetekben újraaktivizálódik. A vádaskodási mechanizmus újramegjelenése tehát szituatív. A cigány-kannibalizmus archetipikus volta nem bizonyítható. Európában csak sporadikus előfordulású, és újraaktivizálódására csak magyarországi példákat ismerünk. A cigányokra vonatkoztatott emberevés vád szituatív felbukkanása egyértelműen arra utal, hogy nem alakul ki tartós mintázata, már csak ezért sem sorolható a zsidókra vonatkoztatott vérvád esetekkel azonos kategóriába. A gyermekgyilkosság és a vérvád éppen úgy, ahogyan a kannibalizmus, a vérfertőzés, és a promiszkuitás egy előítéletes vádaskodási mechanizmus meghatározó elemei.

A VÉRVÁD MŰKÖDÉSI MODELLJE

A cigányokra vonatkoztatott kannibalizmusvád megértése során Kende Tamásnak az európai vérvádas esetekről szóló könyvében kialakított értelmezési kerete nagy segítségünkre van.³⁶ Kende szerint az a Magyarországon és egész Kelet-Európában elterjedt népi hiedelem, mely szerint a cigányok magyar (vagy szlovák, román stb.) gyermekeket rabolnak el, megölik őket és kolbászba darálják a testüket, szintén a vérvád kategóriájába tartozik.³⁷ Úgy véli, ez a széles körben elterjedt hiedelem a közvélemény, a társadalom többsége számára ismeretlen, tehát idegen közösséget vádol egy ősi, tudati konstansokból épülő szörnyű váddal, a gyermekgyilkossággal és az emberevéssel. *„Bár ebben az esetben látszólag hiányzik a rituális mozzanat, ám az adott hiedelmet funkciója és formája mégis a vérváddal kapcsolja, hisz az említett, cigányellenes előítélet esetében is a gyűlölet racionalizálásáról van szó.”*³⁸

Kende ennél is tovább megy, és azt vélelmezi, hogy a honti cigányok kannibalizmusára vonatkozó per szintén a vérvádak közé sorolható.³⁹ Kende szerint a vérvád és a kannibalizmusvád az által hozható összefüggésbe, hogy mindkét vádaskodás esetében a váratlan tragédiák áldozatává váló emberek eltűnését külső erőknek, idegeneknek tulajdonítják, a vérvád esetekben a zsidóknak, a honti esetben a „min-

36 KENDE Tamás: *Vérvád*. Osiris, Budapest. 1995.

37 KENDE: i.m. 34.

38 Uo.

39 Uo. Ezt a párhuzamot már Puskás Péter a kemencei perről készített munkájában is felveti, minden különösebb indoklás nélkül PUSKÁS-VÉGH: i. m.

den tekintetben különös kóbor cigányok lesznek a baj okozói”.⁴⁰ Arra is utal, hogy a zsidóellenes vérvádak esetében is megfigyelhető, hogy egy-egy nagyobb eset hírére sok analóg vád keletkezik. Ez a motívum a honti emberevéssel vádolt cigányok esetében is megjelenik, miután a szomszédos Bars vármegyében hat férfit és tizenhét nőt – mindannyian cigányok voltak – végeztek ki, mivel emberevés bűnében bűnösnek találták őket.⁴¹ Az újkori vérvádak történetét vizsgálva Kende három állandó szintet vagy elemet különböztet meg, létrehozva ezzel a vérvádas esetek működési modelljét:⁴²

1. Az előítéletek, a tudatalatti félelmek szintje. Ez az a közösségi tudás, mely szerint bizonyos idegenek rituális gyilkosságot követnek, követhetnek el. Ez a passzív tudás általános és örök.

2. A második elem egy bizonyos tömegpszichózis. Az esetek kitöréséhez, a tanúk „megvilágosodásához” szükséges egyfajta felfokozott lelkiállapot, miután a fenti tudás passzív.

3. A harmadik elem a rituális gyilkosságról, s egyéb istentelen szokásokról szóló (ál-) tudományos irodalom. Ez a „népkarakterológiai szakirodalom” évszázados, sőt talán évezredek hagyományokra tekint vissza.⁴³ Kende szerint a felsorolt három elem önmagában még nem elégséges ahhoz, hogy bármilyen előítélet kitörjön az első szintből és üggyé generálódjon, hiszen egy elem még hiányzik, épp az, mely aktivizálja, az említett felfokozott lelkiállapotot feltételezve – az első pontban említett – passzív, közösségi tudást. A vérvádesetek (s bármilyen más analóg eset) működési mechanizmusa szempontjából pedig épp ez a hiányzó, aktivizáló elem a legfontosabb.⁴⁴ Kende a vérvád ügyek létrejöttében a legfontosabb nélkülözhetetlen mozzanatnak – a dramatikus népi játék néprajzi irodalmából kölcsönözve – a *játékszervező* szerepét jelöli meg, mivel nélküle elképzelhetetlen a látensen meglevő tudás aktivizálódása. A *játékszervező* aktivizáló szerepén keresztül válik

40 Uo. Meg kell jegyezni, hogy Kende átveszi azt a szakirodalomban teljesen egyöntetű felfogást, miszerint a honti per vádlottjai vándorcigányok voltak. A peranyag alapos tanulmányozása azonban egyértelművé teszi, hogy a kannibalizmussal vádolt cigányok a környező falvakban éltek, ahonnan – legalábbis a hatóságok feltételezése szerint – a tavaszi időszaktól kezdve a bányavárosokban vállalt munkára hivatkozva őszig eltűntek. Ezt a hatóságok a Helytartótanácsnak küldött jelentésükben sérelmezik is, miután így kikerülnek a helyi hatósági kontroll alól.

41 KENDE: i.m. 34.

42 Uo.

43 KENDE: i.m. 150.

44 KENDE: i.m. 151.

érthetővé ugyanis a vérvád intézményének működése. „A játékszervezők legfontosabb közös tulajdonsága, hogy értelmiségiek. Ez pedig azért releváns, mert értelmiségi szerepből adódóan ők vezetik be az aktuális vérvádesetekbe az általunk ’tudományos’ irodalminak nevezett elemet, mintegy megszemélyesítve azt. Ennek a tudásnak a birtoklása teszi lehetővé ugyanis a játékszervezői szerep betöltését. Az évszázados irodalmi hagyomány birtokában ’segítik’ az embereket tudatosan emlékezni, tanúszkodni. Mintegy összekötik a vérvád már három szintjét.”⁴⁵ A kérdés az, hogy a vérvádak működési modelljének koncepciója alkalmazható-e a cigányokra vonatkozó kannibalizmusvádak és a cigányok gyermekrablásának hiedelemtörténetei esetében is? Ez utóbbi esetben a modell két szintje – a hiedelemvonatkozás és a tudományos művekben megfogalmazott vádaskodás – megtalálható. Azonban hiányzik a második elem, a passzív tudást esetté tevő felfokozott lélektani helyzet, a tömegpszichózis. Miután nincs eset, az nem tud üggyé válni sem, ezáltal pedig fel sem vetődik a játékszervező megjelenése a folyamatban. Meglátásom szerint a cigányoknak tulajdonított gyermekrablás hiedelmében az esetté válást az akadályozza, hogy nincs rituális tartalom, ami a vérvádak esetében mindig jelen van. Ez egyértelmű akadályává válik a cigányok megvádolásának. Az emberevési vád esetében másként fest a dolog, mivel a Kende modelljében említett szintek megjelennek: mindig megtalálható a közvélemény érzelmi felfokozottsága, a hisztérikus hangulat is. Ezért ezek az esetek mindig üggyé válnak. A honti per esetében azt is feltételezhetjük, hogy a megyei alispán *játékszervezői* szerepet tölt be az események alakításában.⁴⁶ Ez a másik két per esetében, miután a kannibalizmusvád nem kerül be a vádiratba, már nem így alakul.

ÖNVÁD MINT KIMÉRIKUS ELŐÍTÉLET

A cigányoknak tulajdonított antropofágiavád esetében a legfőbb különbség a zsidó vérvádakhoz képest az, hogy ezek a vádak soha nem kívülről jönnek. Egyik per esetében sincs a többségi társadalomhoz tartozó olyan tanú, aki a cigányok emberevéséről vallana. Egyedülálló módon mind a honti, mind a kassai per során a kannibalizmusvád önvád formájában jelenik meg. A cigányok emberevésére vonatkozó

45 KENDE: i.m. 152.

46 Gróf Erdődy József főispáni helytartó a megyei közgyűlés határozatát megváltoztatva elérte, hogy a rendkívüli eset ellenére a kivégzéseket azonnal végrehajtsák, amelyről előzetesen nem tájékoztatták a császárt, hiszen joggal tartott attól, hogy II. József nem engedélyezte volna a tömeges kivégzéseket, ez pedig jelentékenyen akadályozta volna a megyei hatóságok szándékait.

előítélet a korábbi sztereotípiáknak és előítéletes gondolkodásnak egy teljesen más szintje. A legújabb előítélet-kutatások eredményei közelebb visznek bennünket a cigányok emberevésére vonatkozó vádaskodásoknak a megértéséhez. Ezek közül pedig Gavin Langmuir nevéhez fűződik az előítélet-kutatásban három olyan definíció megalkotása, amelyek a kisebbségekre vonatkozó állítások elkülönített tartalmi jellemzői alapján határozzák meg az előítéletesség fokozatait. „A külső csoportokra vonatkozó *realisztikus állítások* olyan kijelentések, amelyek felhasználják a külső csoportról rendelkezésre álló információkat, a csoportok természetét, valamint a csoporttagságnak az egyénre gyakorolt hatását illetően ugyanazokon a feltételezéseken alapulnak, amelyek a saját csoport, a saját referenciacsoportok és a saját csoporttagság megítélésére is szolgálnak. Az *idegengyűlölő állítások* olyan kijelentések, amelyek nyelvtani szerkezetük révén társadalmilag fenyegető magatartást tulajdonítanak a külső csoportnak és minden tagjának, bár empirikusan és történetileg a *csoport tagjainak csak egy kisebbsége által mutatott viselkedésén alapul*; elhanyagolják a külső csoport egyéb, nem fenyegető tulajdonságait; és nem ismerik el, hogy ugyanúgy nagy különbségek vannak a külső csoportot alkotó egyének, mint a saját csoportot alkotó egyének között. „A *kimérikus állítások* olyan kijelentések, amelyek nyelvtani szerkezetük révén teljes bizonyossággal olyan jellemzőket tulajdonítanak a külső csoportnak és tagjainak, melyeket empirikusan soha nem figyeltek meg.”⁴⁷A Langmuir által kialakított három előítélet-típusból a kimérikus állítások jellemzője az, hogy nincs kapcsolata a valósággal, nem a külső csoport tagjaival kapcsolatos tapasztalatokon alapul, semminemű igazságmagjuk sincsen. Ilyen kimérikus állításra példa a zsidók által állítólag elkövetett rituális emberölések. Ezt a kijelentést nem lehet alátámasztani semmilyen bizonyítékkal, azonban a kimérikus állítások elfogadói ezeket mégis érvényesnek tartják, mégpedig a külső csoport valamennyi tagjára.⁴⁸

Csepeli György egy cigányokkal kapcsolatos előítéletekről szóló előadásában már 2008-ban felvetette, hogy a honti kannibalizmusvád alapja egy kimérikus cigányellenes előítélet volt, amely szerint a vádlottak „veszedelmes söpredékhez” tartoznak, „akik rablásból élnek és gyermekeiket is emberhússal táplálják.”⁴⁹ Csepeli

47 LANGMUIR, Gavin L.: „Kísérlet az antiszemitizmus definíciójára.” In. *A modern antiszemitizmus*. (Szerk. Kovács András), Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1999. 62–79.

48 LANGMUIR: i.m.

49 CSEPELI György: *Cigányok és gádzsók: romakép a magyar társadalomban*. http://www.csepli.hu/pub/2008/csepli_ciganyok_gadzok.pdf. Csepeli előadását a Loyolai Szent

meglátása szerint csak gonosz képzelet van azokban az előítéletekben, amelyek a másik csoportot szürreális tulajdonságokkal ruházzák fel, s képtelenebbnél képtelenebb vádakkal illetik. Ezeknek a kimérikus előítéleteknek az a funkciója, hogy az adott csoport tagjai egyszer s mindenkorra kívül kerüljenek az elfogadhatóság körein, s szimbolikusan előkészítsék fizikai kiirtásukat.⁵⁰ A kimérikus képzelgéseknek már semmi közük a másik csoport megjelenésének bármilyen értelemben vett realitásához. Ezzel a felfogással párhuzamba állítható William Arens teóriája a kannibalizmus vádjáról, amelyet eszköznek tekint az elhatárolásra, az erkölcsi alacsonyabbrendűség és a mentális aberráció bizonyítására, a „nem emberként” történő meghatározásra.⁵¹ Az előítéletnek ez a típusa azonban nemcsak zsidók és cigányok stigmatizálására alkalmas.

Az idegen etnikai csoportokon túl kimérikus előítéleteket fedezhetünk fel a középkori eretnek- és boszorkányüldözések során megfogalmazott orgia, vérfertőzés és gyermekgyilkosság vádában⁵² éppen úgy, ahogyan a reformáció idején a szembenálló katolikusok és protestánsok egymásról kialakított negatív sztereotípiáiban is. Ezekben ugyanis állandóan felbukkantak a zsidók esetében gyakran fellelhető sztereotípiák elemei: istenkáromlók, szentségtörők, megrontók, a sátán szövetségesei, s a mi szempontunkból különösen fontos: gyermekgyilkosok és kannibálok.⁵³ Klaniczay Gábor az orgiavád toposzának elemzése során arról ír, hogy az előítélet folklórja makacsul tovább él. Ezek a vádaskodások koncipiálnak egy zárt ellenséges csoportot, amelyről feltételezik, hogy titkos helyeken összejöveleket tartanak, ahol mindenféle borzalmas dolgokat művelnek. Ennek a sztereotípiarendszernek az alábbiak a legfontosabb vádjai: éjszakai titkos összejöveledek, orgiaszerű elemekkel, gyermekgyilkossággal. Ezek a fogalmazott történetek minden esetben kitalációk, konstrukciók, a bűnbakképzés elemei. A normasértés és obszcenitás összekapcsolódik, a legsúlyosabb bűn a szexuális perverzió, a promiszkuis jelleg, vérfertőzés, a homoszexualitás. Az emberi viselkedésnek azokat a dimenzióit jelenítik meg ezekben

Ignác kollégiumban tartotta 2008. áprilisában. A kibővített tanulmány a saját honlapján olvasható. Csepeli a honti esetre vonatkozó szakirodalmat nem tanulmányozta. Mezey Barna rövid tanulmányából veszi azokat az utalásokat, amelyek alapján úgy véli, hogy Langmuir kategóriái a honti perekre is alkalmazhatók.

50 CSEPELI: i.m. 2–3.

51 ARENS, William: *The Man-eating Myth: Anthropology and Anthropophagy*. New York, Oxford University Press. 1979., NAGY: (2009) 33.

52 KLANICZAY i.m.

53 BURKE, Peter: *Népi kultúra a kora újkori Európában*. Századvég Kiadó – Hajnal István Kör, Budapest. 1991. 200–202.

a történetekben, amelynek megsértése elfogadhatatlan. Az ellenséges, saját életvilágra veszélyesnek tekintett csoportot a vádaskodások révén a nem emberi dimenzióba utalják, amely lehetővé teszi, hogy a velük való bánásmód esetében ne tartsák be az emberi csoportokkal szemben erkölcsi szempontból előírt eljárásokat.⁵⁴

Az alábbiakban a kemencei pert elemezve⁵⁵ kívánom igazolni azt, hogy az emberevítés vádja mögött tudatosan működtetett kimérikus előítéleteket találunk. A pert elemző kutatók egyöntetű véleménye⁵⁶, hogy az érintettek „emberevítéssel” való megvádolása minden alapot nélkülöz: Vajna egyenesen Justiz-Mord-ról, ártatlanokon végrehajtott törvényes gyilkosságról beszél.⁵⁷ Mezey rámutat, hogy a peranyag tanulmányozásából kiolvasható, hogy miután ügy lett az esetből, egyre határozottabb karaktert nyert a vádlottak etnikai hovatartozásával szembeni előítéletes érvelés. Míg a kihallgatási jegyzőkönyvekben vagy az ítéletben magában is mellékes jelentőségű a fogva tartottak cigány mivolta, 1772 augusztusában (pár hónappal a tárgyalások kezdetét követően) már mind jellemzőbbé válik az indoklásokban az elkövetők származására történő hivatkozás. Ez azzal hozható összefüggésbe, hogy az emberevítés vádjának beismerése a vizsgálati szakasz utolsó fázisában történik csak meg. 1772. augusztus 10-én pedig az ügyről beszámoló feliratban a megye már határozottan fogalmaz: a kínvallatást egy „veszedelmes söpredék” ellenében igényelte, „mely a gyermekeket a rablásból és emberhússal táplálja”.⁵⁸ A honti pert Mezey a cigányok magyarországi történelmének legnagyobb koncepció perének tartja, „mely alapját képezte a Helytartótanács kebelében alakot öltő, a magyarországi cigányok »megrendszabályozását« célzó intézkedéssorozatnak”.⁵⁹ Így formálódhatott át a két betörés ügyében kezdett vizsgálat haramiabandák ellen indított perré, majd szélesedhetett a cigányok elleni előítéletes fellépéssé.⁶⁰ Az „emberevítő cigányok” his-

54 KLANICZAY: i.m. 76.

55 A perre vonatkozó levéltári dokumentáció az alábbi munkákban található: VAJNA i.m., KŐCZÓ i.m., MEZEY i.m., POMOGYI László: *Cigánykérdés és cigányügyi igazgatás a polgári Magyarországon*. Budapest, Osiris – Századvég, Budapest. 1995., PUSKÁS-VÉGH i. m. Sajnos Kóczó és Puskásék helytörténeti munkái szakszerűtlenül teszik közzé a forrásokat, azok sok esetben Vajna könyvéből származnak hivatkozás nélkül, más esetben pedig nincsenek pontos információk a forrásokról.

56 PUSKÁS-VÉGH: i.m. 45., PAÁR: i.m. 15. MEZEY: i.m. 34., HAJDU Lajos: „Előítélet és ítélet. A honti emberevítőper.” In. *Rubicon*. 1996. 6. szám. 12–14.

57 VAJNA: i.m. 127.

58 MEZEY: (2008) 35.

59 Uo.

60 MEZEY: (2008) 36.

tóriája kiváló hivatkozási alapjává vált a felerősödő cigány-ellenes fellépéseknek. A honti perben megfigyelhető hatalmi játszmák arra utalnak, hogy a megye határozottan szembeszegül az uralkodó által képviselt cigánypolitikával. A császárral és a Helytartótanáccsal folytatott levelezésből válik nyilvánvalóvá, hogy a megyei adminisztráció helyteleníti az uralkodó cigányokkal kapcsolatos intézkedéseit.⁶¹ Azokat a Nyugat-Európában alkalmazott drasztikus eljárásokat követelik, amelyek sikeresen megoldották a cigányok és a többségi társadalom tagjai között kialakult konfliktushelyzeteket. A cigány vádlottak „emberevést” beismerő vallomása nélkül nehezebb helyzetben lettek volna a császárral folytatott küzdelemben.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ARENS, William: *The Man-eating Myth: Anthropology and Anthropophagy*. New York, Oxford University Press. 1979.
- BINDER Mátyás: „A „cigányok” vagy a „cigánykérdés” története. Áttekintés a magyarországi cigányok történeti kutatásairól.” In. *Regio*. 2009/a. 20. évf., 4. szám 35–59.
- BINDER Mátyás: „Változatosság és állandóság. Cigányok/romák és etnikai előítéletek Magyarországon.” In. *Az új nemzetállamok és az etnikai tisztogatás problémája Kelet-Európában 1989 után*. (Szerk. Juhász József – Krausz Tamás), L'Harmattan – ELTE BTK, Budapest, 2009/b. 170–190.
- BOGDAL, Klaus-Michael: „Menschen sind sie, aber nicht Menschen wie wir.“ Europa erfindet die Zigeuner. In. *Fremde*, Hg. Ortrud Gutjahr, Königshausen und Neumann, Würzburg, 2002. 159–183
- BURKE, Peter: *Népi kultúra a kora újkori Európában*. Századvég Kiadó – Hajnal István Kör, Budapest. 1991.

61 Mária Terézia és II. József „cigánypolitikáját” a történeti kutatás a jó forrásadottságokat kihasználva alaposan feldolgozta. Lásd: NAGY: (1998), KARDOS Ferenc: „Veszedelemes habok között látszatik életünk forogni” *Források a zalai cigányság 18. századi történetéhez*. Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg, 2008., MÓRÓ Mária Anna: „Mária Terézia cigány rendeletei és a Baranya megyei cigány összeírások.” In. *Baranyai Helytörténetírás*. 1978. 205–301., TÓTH Péter: „Borsod vármegye tervezete a cigányok szabályozására 1784-ből.” In. *A miskolci Herman Ottó Múzeum közleményei* 26. Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 1989.63–67., TÓTH Péter: „Mária Terézia cigánypolitikája.” *Cigánysors. A cigányság történeti múltja és jelene. I.* In. (Szerk. Márfi Attila), Pécs, 2005. 39–44.

- BREGER, Claudia: Heinrich Moritz Gottlieb Grellmann – Überlegungen zu Entstehung und Funktion rassistischer Deutungsmuster im Diskurs der Aufklärung. In: *Historische Rassismusforschung. Ideologen-Täter-Opfer*, mit einer Einleitung von Wolfgang Wippermann, Hg. Barbara Danckwortt, Thorsten Querg und Claudia Schöningh. Argument-Verlag, Hamburg, Berlin, 1995. 36–49.
- BORROW, George: *The Zincoli – An account of the gypsies of Spain*. John Murray, London. 1841.
- CSEPELI György: *Cigányok és gádzsók: romakép a magyar társadalomban*. http://www.csepli.hu/pub/2008/csepli_ciganyok_gadzok.pdf
- ERDŐS Zoltán: „Mítoszok és sztereotípiák. A cigányság a 16–17. századi német és magyar közvéleményben.” In: *Romológia*. 2013. 1. évf., 2–3. szám, 39–73.
- FRASER, Sir Angus: *A cigányok*. Osiris, Budapest. 1996.
- GAÁL György: „A dánosi rablógyilkosság – és ami mögötte van.” In: *Médiakutató*. 2007. 8. évf., 3. szám, 7–25.
- GÁBOR Gyula: „Embrevő cigányok.” In: *Jogtudományi Közlöny*. 1927. 8. szám. 65–66.
- GIERE, Jacqueline (Hg.): *Die gesellschaftliche Konstruktion des Zigeuners. Zur Genese eines Vorurteils*, (Wissenschaftliche Reihe des Fritz Bauer Instituts, Bd. 2) Campus Verlag, Frankfurt, New York. 1996.
- GRELLMANN, Heinrich Moritz Gottlieb: *Die Zigeuner. Ein historischer Versuch über die Lebensart und Verfassung, Sitten und Schicksale dieses Volkes in Europa, nebst ihrem Ursprunge*, Dessau, Leipzig. zweite erweiterte Auflage, Göttingen, 1787.
- GÖRÖG Veronika: „Előítéletes gondolkodás és folklór. A cigány alakja a magyar és az európai népi szövegekben.” In: *Tanulmányok a cigányság társadalmi helyzete és kultúrája köréből*. (Szerk. Kovalcsik Katalin), BTF-IFA-MKM, Budapest, 2001. 53–66.
- HAJDU Lajos: „Előítélet és ítélet. A honti embrevőper.” In: *Rubicon*. 1996. 6. szám. 12–14.
- IBOLYA Tibor: *A dánosi rablógyilkosság a korabeli jogi szakirodalomban*. In: *Ügyvédek Lapja*, Budapest. 2013.
- KENDE Tamás: *Vérvád*. Osiris, Budapest. 1995.
- KARDOS Ferenc: „Veszedelemes habok között látszatik életünk forogni” *Források a zalai cigányság 18. századi történetéhez*. Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg. 2008.

- KLANICZAY Gábor: „A középkori orgia-vádak nyomában.” In. *Világosság*, 1982. 23. évf., 12. sz. 762–769.
- KÓCZÓ Renáta: *Az 1782. évi Hont megyei cigányper*. Vámosmikola. 2000.
- KÖVÉR György: *A tiszzaeszlári dráma*. Társadalomtörténeti látószögek. Osiris, Budapest. 2011.
- LANGMUIR, Gavin L.: „Kísérlet az antiszemitizmus definíciójára” In. *A modern antiszemitizmus*. (Szerk. Kovács András), Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1999. 62–79.
- LIÉGEOIS, Jean-Pierre: *Romák, cigányok, utazók* (Interface). Pont Kiadó, Budapest. 2002.
- LUCASSEN, Leo: *Gypsies and other itinerant groups: a socio-historical approach*. St. Martin's Press, New York. 1998.
- MEZEY Barna Szerk.: *A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban, 1422–1985*. Kossuth Kiadó, Budapest. 1986.
- MEZEY Barna: „Embrevő cigányok. Konceptiók per a Hont vármegyei törvényszék előtt.” In. *Rubicon*. 2008. 7–8. szám 34–35.
- MÓRÓ Mária Anna: „Mária Terézia cigány rendeletei és a Baranya megyei cigány összeírások.” In. *Baranyai Helytörténetírás*, 1978. 205–301.
- NAGY Pál: *A magyarországi cigányok a rendi társadalom korában*. Csokonai Vitéz Mihály Tanítóképző Főiskola Kiadója, Kaposvár. 1988.
- NAGY Pál: „Gádzsósodás – cigányosodás. Akkulturáció és parasztosodás a cigányok magyarországi történetében.” In. *Amaro Drom*. 2006. február, 21–22.
- NAGY Pál: „Az emberevési vád mítosza és valósága. A kassai „emberevő” per (1929).” In. „*Tízéves a romológia*”. Konferenciakötet 2007. november 23. Gypsy Studies 22. Szerkesztő Cserti-Csapó Tibor, PTE BTK NTI Romológia és Nevelésszociológia Tanszék. Pécs, 2008/a. 97–126.
- NAGY Pál: „Cigány csoportok és együttélési modellek változásai a Kárpát-medencében a 15–20. században”. In. *Romák a történelemtanításban. Történelemtanárrok 17. országos konferenciája*. Történelemtanárok Egylete, Budapest, 2008/b. 35–50.
- NAGY Pál: „Cigánykannibalizmus”: önvád és metafora. Szepsi a cseh-magyar impériumváltás árnyékában, 1927–1940.” In. *Századvég*. 2009. 14. évf., 53. szám, 99–132.

- NAGY Pál: Dögevés – Szükség, tabu, sztereotípa. *Napi Történelmi Forrás* <http://ntf.hu/index.php/2016/12/09/dogeves-szukseg-tabu-sztereotipia/>
- PAÁR Ádám: „Cigány emberevők? Egy per tanulságai: Epizód a 18. századi magyar-cigány együttélés történetéből.” In. *Kultúra és Közösség*. 2008. 12. évf., 1. szám 13–19.
- POMOGYI László: *Cigánykérdés és cigányügyi igazgatás a polgári Magyarországon*. Budapest, Osiris – Századvég, Budapest. 1995.
- PRÓNAI Csaba: „A kulturális antropológia jelentősége a cigánykutatásban (3 példa).” In. *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és identitás kérdésköréből III.* (Szerk. Kovács Nóra, Osvát Anna és Szarka László), Akadémiai Kiadó, Budapest, 2004. 253–271.
- PUSKÁS Péter – VÉGH József: *Előítélet és vérpad. Az „emberevő” cigányok pere*. Mikszáth Kiadó, Vác. 1998.
- SCHWICKLER, Johann Heinrich: *Die Zigeuner in Ungarn und Siebenbürgen*. (Die Völker Oesterreich-Ungarns. Ethnographische und culturhistorische Schilderungen, Bd. 12) Verlag von Karl Prochaska, Wien und Teschen. 1883.
- SOLMS, Wilhelm: Zur Dämonisierung der Juden und Zigeuner im Märchen, In. *Sinti und Roma in der deutschsprachigen Gesellschaft und Literatur*. Hg. Susan Tebbutt, übersetzt von Kirsten Guschal u.a., Frankfurt a.M., u.a.: Peter Lang, 2001 (Forschungen zur Literatur und Kulturgeschichte, Bd. 72); 111–125.
- SZÁRAZ Miklós György: *A cigányok. Európa indiánjai*. Helikon, Budapest. 2007.
- TÓTH Péter: „Borsod vármegye tervezete a cigányok szabályozására 1784-ből.” In. *A miskolci Herman Ottó Múzeum közleményei* 26. Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 1989. 63–67.
- TÓTH Péter: „Mária Terézia cigánypolitikája.” In. *Cigánysors. A cigányság történeti múltja és jelene. I.* (Szerk. Márfi Attila), Pécs, 2005. 39–44.
- TÓTH Péter: *A magyarországi cigányság története a feudalizmus korában*. Bölcsész Konzorcium. Pécs. 2006.
- VAJNA Károly: *Hazai régi büntetések* II. kötet, Budapest. 1907.
- WILLEMS, Wim–LUCASSEN, Leo: The Church of Knowledge: Representation of Gypsies in Encyclopaedia. In. Lucassen, Leo (Ed.) *Gypsies and other itinerant groups: a socio-historical approach*. St. Martin’s Press, New York, 1998. 35–52.
- WILLEMS, Wim: Außenbilder von Sinti und Roma in der frühen Zigeunerforschung. In. *Die gesellschaftliche Konstruktion des Zigeuners. Zur Genese eines Vo-*

rurteils. Hg. Jacqueline Giere, (Wissenschaftliche Reihe des Fritz Bauer Instituts, Bd. 2) Campus Verlag, Frankfurt a.M., New York, 1996. 87–108.

WILLEMS, Wim: *In search of the true Gypsy. From Enlightenment to Final Solution*. Frank Cass, London–Portland, Oregon. 1997.

KOCSIS PÉTER CSABA

A magyarországi roma integrációs törekvések történeti aspektusai Budapesten

A magyarországi cigánysággal kapcsolatos pártállami döntések már az 1950-es években elkezdődtek.¹ A problémákat alapvetően három területen látták megalapozottnak a kor döntéshozói, ezek a közegészségügy, a rendészet és a népművelés területére koncentráltak. Az egyes területeken jelentkező problémák mellett igyekeztek utasításos rendszerben beavatkozásokat is meghatározni, amelyek ugyan a szocialista elvárásoknak bizonyosan megfeleltek, de az alapvető emberi normáknak, mai szóhasználattal az esélyegyenlőségi szempontoknak semmiképp sem. A hatalmi fellépés – jellemzőiből adódóan – nem volt képes arra – s talán igény sem mutatkozott –, hogy specifikált válaszokat dolgozzon ki az egyes problémákra, inkább a hatalmi elv alapján hozott intézkedéseket. Ide sorolható például a cigányságot érintő kényszermosdatások sora², vagy a fekete személyi igazolványok³ megjelenése és alkalmazása.

Az 1961-es MSZMP KB határozat egyértelművé tette, hogy a hazai cigányság helyzetével foglalkozni kell, hiszen a problémák jelenléte nem volt kérdéses a döntéshozók számára, így szükségessé vált a szisztematikus munka megkezdése. A döntéshozók felkészültsége kérdéses volt abból a szempontból, hogy a megszokott és elterjedt sztereotípiák és a korábbi gyakorlatok mellett miként álljanak a kérdéshez, de a hivatkozott párthatározat útmutatást adott a lebonyolítással kapcsolatban is.

A párthatározat alapján az egyes kerületi és megyei bizottságok is megkezdték a munkájukat, amelyek eltérő intenzitással és eredménnyel végezték el a helyzet-

1 HAJNÁCZKY Tamás: „A pártállam cigánypolitikája. A szektoriális cigánypolitikától a kényszerasszimilációs cigánypolitika kritikájáig.” In. *Esély*. 2015/5. 55–56.

2 Erről lásd részletesen: BERNÁTH Gábor Szerk.: *Kényszermosdatások a cigánytelepeken*. Roma Sajtóközpont, Budapest. 2002.

3 Erről lásd részletesen: PURCSI Barna Gyula: *Fekete személyi igazolvány és munkatábor*. In. *Beszélő*. 2001/6. 26–37.

felméréseket, és később az intézkedési terveket. Tanulmányomban a Párthatározat alapján néhány budapesti kerület jegyzőkönyvét tekintem át a forrásban olvasható megállapítások, valamint beavatkozási javaslatok szó szerinti közlésével. A részletek plasztikusan mutatják, hogy a kor döntéshozói, kerületi szinten meghatározó irányítói miben látták a korszak lokális problémáit, s talán rámutat arra is, hogy az eltelt néhány évtized alatt ezek a nézetek milyen változáson mentek keresztül.

AZ 1961-ES PÁRTHATÁROZAT ELEMEI

A magyarországi cigányság helyzetével kapcsolatban az egyik társadalomtörténeti szempontból jelentős dokumentum „*A cigánylakosság helyzetének megjavításával kapcsolatos egyes feladatokról*” címet viselő az MSZMP KB Politikai Bizottságának határozata volt (a továbbiakban PB határozat), amely 1961. június 20-án került elfogadásra.⁴

A határozat áttekintette a magyarországi cigányság helyzetét, tipizálta az országban élő cigány lakosságot és olyan beavatkozásokat igyekezett megfogalmazni, amelyek változást hozhatnak a „*cigánylakosság*” életében.

A hazai roma lakosság létszámát 200 ezer főre becsülte (!) a határozat. Rögzítette a cigányság egyes csoportjait, amelyet érdekes módon nem a kulturális, etnikai jellemzők mentén határolt el, hanem a kor elvárásainak megfelelően csoportosította a lakosságot. Ennek alapján meghatározta a „*beilleszkedett cigányok*” csoportját, melynek arányát a lakosságon belül kb. 30%-ra becsülte. A „*beilleszkedésben lévő cigányok*” csoportjának jellemzői között kiemelték, hogy külön telepeken vagy a települések határában, putrikban élnek, és „*kulturális színvonaluk igen alacsony*”. E csoportba szintén a teljes cigány népesség 30%-át sorolta a határozat. Harmadikként pedig a „*be nem illeszkedett*” – definíciójukban félig letelepedett és vándor – csoportot említi, melynek tagjai nem állnak munkaviszonyban, kerülnek a „*tisztességes*” munkát, máról holnapra élnek, illetve a „*társadalom terhére élőködnék*”. Emellett még megemlíti a határozat, hogy ők a lakóhelyüket gyakran változtatják, valamint a „*legalacsonyabb kulturális színvonalon élnek*”, és túlnyomó többségük írástudatlan. A határozat ebbe a csoportba sorolja a magyarországi cigányság 40%-át.

4 MEZEY Barna Szerk.: *A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban 1422–1985*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1986. 240–242. A fejezetben olvasható idézetek a párt-határozatban szerepelnek.

A meghatározásból – ha annak szociológiai, társadalmi relevanciáját meg is kérdőjelezhetjük – az jól kiolvasható, hogy a hatalom felfigyelt a cigányság problémáira, és célul tűzte ki, hogy a problémák mentén meghatározza a szocialista embereszményhez kapcsolódó teendőket is.

A határozat 2. pontja fontosnak tartotta rögzíteni, hogy a szocialista rendszerben a cigányság helyzete sokat javult, hiszen a korábbi, a kapitalizmusban tapasztalható elnyomó rendszer megszűnt, a „felszabadulás” után a „cigányok a társadalom teljes jogú tagjai lettek”, és a kedvező feltételek – amiket nem sorol fel a határozat – pozitív hatással voltak a „cigányság leghaladottabb elemeire”. A kedvező hatás mellett, azonban fontosnak tartja megemlíteni, hogy a jogszabályok nem tesznek különbséget a cigánysággal kapcsolatban⁵, de ahogy fogalmaznak „mégis – különösen falun – még mindig az előítéletek falába ütköznek”.

A dokumentum két területet jelöl meg mint legfontosabb teendőt a helyzet javításával kapcsolatban, ezek a munka és a letelepedés.⁶ A határozat szövege ezután sorra veszi a jelentkező problémákat, amelyeket statisztikai adatokkal támaszt alá, igaz ezek forrását, módszertanát nem ismerteti, így feltételezhető, hogy ezek inkább becsléseken alapulnak, semmint egzakt kutatásokon.⁷ A jellemzők között megemlíti a foglalkoztatást, ennek kapcsán rögzíti, hogy a cigányság kb. 33%-a rendelkezik állandó munkával, 32%-a alkalmi jellegű munkával, 35% pedig egyáltalán nem dolgozik. Felemlíti a szakképzettség hiányát, az alacsony iskolai végzettséget. Rögzíti az országban lévő cigánytelepek számát, amit akkor 2100-ra becsült⁸, s ezek egészségtelen, elmaradott infrastrukturális sajátosságait. A kulturális jellemzők vizsgálatánál megemlítette, hogy az „írástudatlanok száma 60 ezerre tehető”, az iskolából kb. hatezer gyerek maradt ki az 1961-es tanévben.

5 A jogalkalmazás gyakorlata ellentmondani látszik ennek, hiszen az ún. kényszermunkadatok vagy a fekete személyi igazolvány ténylegesen a cigányságot sújtotta.

6 MEZEY i.m. 240.

7 Az első nagymintás kutatást Kemény István és munkatársai végezték 1971-ben, amely reprezentatív mintavétellel történt. Lásd: KEMÉNY István Szerk.: *Beszámoló a magyarországi cigányok helyzetével foglalkozó, 1971-ben végzett kutatásról*. Budapest, 1976, MTA Szociológiai Kutató Intézet.

8 Összehasonlításképpen: a hazai cigánytelepek, a mai tudományos nyelvhasználatban, szegregátumok száma egy 2010-es kutatás adatai alapján 1633 szegregátumot jelent az országban. A felmérés módszertanáról, a szegregátumok eloszlásáról lásd részletesen: DOMOKOS Veronika: *Szegény- és cigánytelepek, városi szegregátumok területi elhelyezkedésének és infrastrukturális állapotának elemzése különböző (közoktatási, egészségügyi, településfejlesztési) adatforrások egybevetésével*. NFÜ KORIH, Budapest. 2010.

A beiratkozott gyerekek 13%-a jutott el felső tagozatba, magas a túlkoros gyerekek száma, a hiányzási átlag, rossz a tanulmányi eredmény. A szülők „nem fordítanak gondot a gyermekek tanulására, otthonukban pedig a tanulás elemi feltételei sincsenek meg”.

Általában elmondható, hogy 1961-ben, a határozat megszületésekor az alapvető problémák feltérképezése már megtörtént, az egyes elemek közötti összefüggéseket pl. az oktatás és foglalkoztathatóság tekintetében rögzítette. A megállapításokra alapozva hozta meg döntéseit is a Politikai Bizottság. Ezek közül fontos kiemelni, hogy a cigányságot nem ismerte el nemzetiségként, így a nemzetiségek általános jogaihoz kapcsolódó anyanyelvi oktatás, kultúra-megőrzés esetében nem engedett teret az önálló kezdeményezéseknek.

A határozat rögzítette, hogy a cigány lakosság elkülönülésének megszüntetése és beilleszkedése fontos társadalmi ügy. A különböző pártszervezetek aktivitásának erősítését tűzte ki célul, valamint néhány területen meghatározta a teendőket is. Ezek közé tartozott a telepek felszámolásának elve, az egészségügyi helyzet javítása, a kulturális színvonal emelése, „fel kell venni a harcot a lakosság körében még ma is élő helytelen nézetek ellen”, felvilágosító munkát kell végezni „mind a cigányok, mind a lakosság más rétegei között”.

A BUDAPESTI DOKUMENTUMOK MEGÁLLAPÍTÁSAI

Az 1961-es PB határozat hatására az ország több településén elindultak a felmérések, hogy reális kép rajzolódjon a települések valós helyzetéről. A felmérések módszertani megalapozása nem ismert, feltételezhető, hogy a központi utasítások kerültek szétküldésre, ahogyan erre Hajnáczy Tamás a Borsod-Abaúj-Zemplén megye levéltári anyagainak vizsgálatakor rámutatott. Tanulmányában idézi Kállai Gyula 1961. november 8-ai 1/72-1961. I. számú utasítását, amelyet a megyék, a főváros és megyei jogú város tanács VB-elnökének továbbítottak.⁹

A budapesti kerületekben ez a munka néhány hónappal korábban megkezdődött. Budapest Főváros Tanácsának Végrehajtóbizottsága 1961. augusztus 23-án tárgyalta a „Cigánylakosság helyzetének megjavítására vonatkozó irányelvekről” című napirendi pontját. Az ülésen 3 napirendi pont szerepelt, ebből volt az egyik a cigányság helyzetére vonatkozó napirend. Az egyes napirendi pontokra 30 perces időtartam

9 HAJNÁCZY Tamás: Az 1961-es párthatározat margójára. In. *Múltunk*. 2013/1. 239–272.

állt rendelkezésre. A kerületi tanácsok közül a napirend tárgyalásához meghívást kaptak a VIII., XV., XVI. és XX. kerületi tanácsok végrehajtó bizottságai.

Az ülés jegyzőkönyve szerint¹⁰ a tanácskozáson résztvevők rögzítették, hogy a „Párt Politikai Bizottsága foglalkozott a cigánylakosság helyzetének megjavításával kapcsolatos egyes feladatokkal”. A Politikai Bizottság idevonatkozó határozata kiemelte, hogy a cigánylakosság elkülönülésének megszüntetése és a társadalomba való beilleszkedésük fontos társadalmi ügy. *„Ennek a folyamatnak a meggyorsítására a szükséges előfeltételek megvannak, a feladatok végrehajtásához azonban az összes illetékes szervek nagyobb mérvű együttműködése és figyelme szükséges.”*

A bevezető gondolat gyakorlatilag meghatározta a fő célkitűzéseket, amelyek általánosan jelölték ki a feladatot, hogy a cigányság helyzetének „megjavításával” foglalkozni kell. Érdekes azt is megemlíteni, hogy a dokumentum közvetve jelzi az ágazatok közötti együttműködés fontosságát.

A dokumentum négy pont köré csoportosítva határozta meg a teendőket, és rögzítette, hogy a *„fővárosban is számos intézkedést is kell hozni”*. Szintén alapelvként rögzítette, hogy *„Szükséges egyrészt lakosság hozzáállásának javítása, másrészt a cigánylakosság körében is olyan nevelő munka folytatása, amely tudatosítja bennük, hogy helyzetük javításához saját maguknak is hozzá kell járulniuk.”* Az utóbbi módját nem részletezi a dokumentum, de azt a következtetést levonhatjuk belőle, hogy a döntéshozók talán látták, hogy csak hatalmi eszközökkel a problémák megoldása nem lesz kezelhető.

Elsőként az előítéletek megszüntetését emelte ki a megbeszélés, hangsúlyozva, hogy *„Állandó és következetes oktató és nevelő munkával a társadalmi szervek széleskörű együttműködésével az élet minden területén arra kell törekedni, hogy a cigánylakossággal szemben még megnyilvánuló bizalmatlanságot vagy közömbösséget felszámoljuk.”* A felszámolás iránya, hogy a tanácsi vállalatoknál meg kell vizsgálni, hogy az *„ott dolgozó cigányok anyagi, kulturális és szociális ellátottság szempontjából nem szenvednek-e hátrányt a vállalatok többi dolgozójával szemben.”* A vonatkozó előírás értelmezhető az időszak olyan esélyegyenlőségi szemléletű intézkedésének, amely illeszkedett a szocialista rendszer azonos állampolgári jogok eszméjéhez, de maga az intézkedés – véleményünk szerint – rámutat arra is, hogy e területen komoly diszkrimináció volt tapasztalható. Szemléletbeli kötelezettségként jelenik meg, hogy *„a cigány dolgozókat egyenlő és ugyanolyan elbírálásban részesítsék, mint*

10 BFL XXIII.102.a.1961.08.23. Budapest Főváros Tanácsának Végrehajtó Bizottsága 1961. augusztus 23-ai ülésének jegyzőkönyve. A szövegben olvasható idézetek a jegyzőkönyvből származnak.

amilyenben a nem cigány dolgozók részesülnek.” A törődés, amelyet az intézkedés elvár a vállalatvezetőktől az élet minden területére kiterjed, hiszen amint megfogalmazta: „törődjenek szakmai és politikai képzésükkel, családi viszonyaikkal, szociális helyzetük javításával.” Az előítéletek körébe sorolta a VB az iskolákban tapasztalható problémákat is. Ahogyan fogalmaz: „[...] egyes peremkerületek iskoláiban komoly hiányosságot jelent a cigánytanulókkal való foglalkozás elhanyagolása. Ezen a területen a fellelhető közömbösséget, egyes pedagógusok és szülők helytelen megnyilvánulásait meg kell szüntetni.”

A dokumentum második fontos témaköre a cigányság foglalkoztatása volt. Ahogyan láttuk, már az 1961-es PB határozat is az állandó munkát és a lakhatás kérdését emelte ki, mint két fő területet, ahol a beavatkozásoknak meg kell történnie. Itt szintén ez a törekvés jelenik meg, alapelveként kezeli, hogy „A cigánylakosság állandó munkához való juttatása megszünteti a felnőtt korú cigányok társadalmi helyzetének bizonytalanságát, az ebből táplálkozó és velük szemben megnyilvánuló idegenkedést, elősegíti a társadalmi tudatuk fejlődését azzal, hogy a szocialista társadalomnak ők is egyenértékű tagjai.” E területen meg is fogalmaznak konkrét intézkedéseket, „1962. január 1-től – a szükséges létszám és beralapkeretek biztosításával szervezze meg mintegy 300–350 fő cigány felvételét.” A rendelkezés az ipari osztály felügyelete alá tartozó vállalatokra vonatkozott. Hasonló igény fogalmazódott meg a budapesti KISZÖV-ök¹¹ részére is, elvárták ugyanis tőlük, hogy „minél nagyobb számban foglalkoztassanak cigányokat”, és az illetékes osztálynak feladatul rótták ki, hogy ennek megvalósulásáról majd számoltassa is be a szövetkezeteket. A felsorolásban megjelentek még a vendéglátóipari-, kereskedelmi egységek, valamint a zöldség- és gyümölcselosztó vállalatok is. Figyelemreméltó intézkedés volt az is, hogy az alkalmazott cigány munkatársaknak biztosítani kell, hogy „kérésük esetén megfelelő szakmát tanulhassanak”. A döntéshozók azzal tisztában voltak – legalább is a dokumentumok szintjén –, hogy a munkavállalást nehezíti az alacsony iskolai végzettség, itt mégsem tudatos képzési programot fogalmaztak meg, hanem azt az érintettek aktivitására alapozták. Fontos volt még annak megfogalmazása, hogy a „munkaügyi osztály a cigány-dolgozók alkalmazását szervezett munkaerő-irányítással is segítse elő”.

Az ülés harmadik témaköre a „cigánylakosság kulturális helyzete” volt. Fő feladatként a cigánytanulók iskolai környezetbe történő beilleszkedésének segítségét irányozták elő, amely munkában a nevelőknek, ifjúsági szervezeteknek, szülői munkaközösségeknek egyaránt részt kell venni. A jegyzőkönyv felemlíti, hogy „a cigány

11 Kisipari Szövetkezetek Országos Szövetsége

tanulók egyes területeken sokszor kiváló képességekkel rendelkeznek /pl: zenei hallás, ének, kézügyesség/ és e képességeiket figyelembe véve olyan káderhelyeket kell részükre biztosítani, melyek emelik önbizalmukat és elismertetik a közösséggel. /Pl: énekkar, zenekarvezetés, munkacsoport felelős stb./” A pedagógusok számára előirányozza a családlátogatást, amely során a nevelőmunka mellett a „higiéniai felvilágosító munkára” is hangsúlyt kell helyezni. A családlátogatások tapasztalatai alapján javaslatot lehetett tenni a gyerekek állami gondozásba vételére. A rendelkezések a napközi igénybevétele mellett hangsúlyozták, hogy az „iskolának biztosítani kell a tanulás tárgyi feltételeit”, valamint ösztöndíjak odaítélésére is lehetett javaslatot tenni, de mindenekelőtt „A tankötelezettség érvényesítése érdekében szigorú intézkedéseket kell folyamatba tenni”.

A közművelődési intézményeknek is róttak ki feladatokat, ennek során a népművelési osztályra hárult, hogy „gondolkodjék arról, hogy az ismeretterjesztő előadás-sorozatok tematikájának összeállításában a cigánykérdéssel kapcsolatos problémák szerepeljenek”. Emellett a „kulturházakban analfabéta tanfolyamokat kell szervezni, gondoskodni kell a felnőttek iskolai továbbképzéséről, munkásakadémiákra és ismeretterjesztő előadásokra való fokozottabb bevonásukról”. Az intézkedésekből kitűnik, hogy az oktatás során az általános iskolai korosztály mellett a felnőttek képzésére is hangsúlyt helyezett a plénum, és a kor közművelődési intézményeire hárította az ennek megvalósításával kapcsolatos feladatokat.

A problémák sorában negyedikként a cigányság egészségügyi helyzetével kapcsolatban rögzítették, hogy elsősorban a nagyszámú koraszülés megszüntetésére, a „csecsemősorvadások megakadályozására” kell nagy hangsúlyt fektetni, valamint közegészségügyi szempontból a „még fellelhető fejtetvesség megszüntetésére”, illetve a kötelező védőoltásokra szükséges figyelni. Az elvárt beavatkozások között a családok látogatása, valamint a vonatkozó ismeretek átadása volt szükséges. E dokumentumban nem részletezik ugyan, de többször előfordult más forrásokban a rossz lakhatási körülmények és az egészségügyi állapot közötti összefüggések ismertetése. Ennek okán fogalmazhatta meg a jegyzőkönyv, hogy „a lakásigények besorolásánál és a lakások juttatásánál a cigánylakosság azon rétegét, amely már rendszeresen dolgozik, a kerületek többi lakójával egyenlően bírálják el”.

A dokumentum a határozataiban utasította a szakigazgatási szerveket az intézkedési tervek kidolgozására és a felügyeletet gyakorló VB-vezetőknél történő bemutatására, valamint a jóváhagyott intézkedési tervben foglaltakról jelentéstételi kötelezettségre. Az ülés 1961. augusztus 23-án volt, az intézkedési tervek elkészítésére megjelölt határidő 1961. szeptember 1., míg a beszámolási kötelezettség határideje 1962. március 31.

Az ülés sajátosságának tekinthetjük, hogy a feladatok ismertetése után lehetőség nyílt hozzászólásokra is, amelyek plasztikusan ábrázolják az egyes kerületekben megjelenő problémákat, valamint az ezek mentén felmerülő gondolkodásmódot is. Sajátosságnak tekinthetjük azt a szemléletmódot, amely gyakorlatilag a többségi álláspontot hangosítja fel azokban az esetekben, amikor a cigányságnak adott kedvezmények – ma úgy neveznénk, hogy előnyben részesítés – a nem roma közösség ellenérzését, kritikáját eredményeznék.

A hozzászólásokban az oktatásra vonatkozó intézkedésekkel kapcsolatban tettek módosítási javaslatot. E szerint az oktatással kapcsolatos anyagi hozzájárulás elhagyását javasolta Ambrus János, a szervezési osztály vezetője. Álláspontja szerint: „A kerületekben így is megtalálhatják az elvtársak a módját annak, hogy használt tankönyveket, amelyek az iskolákban rendelkezésre állanak, biztosítani tudjanak a cigánygyermeknek”. Ennek indokoltsága nem derül ki, de a törekvés valószínűsíthető: a nem cigány szülők esetleges nemtetszése, valamint a költségek optimalizálása.

Ezt a későbbi hozzászólások meg is erősítik: Dezséry elvtárs hozzászólásában kiállt amellett, hogy a gyerekek részére biztosítsák az ingyen tankönyveket. Erre a hozzászólások végén reflektált Ambrus elvtárs, aki válaszában elmondta, hogy: „[...] hogy miért szívtam vissza az anyagi hozzájárulást. Azért Dezséry elvtárs, mert más rétegek, munkás rétegek is vannak, akiknél egy anyagi hozzájárulás ugyancsak elkelne és akiknél rossz vért szülne, ha egy kerületen belül elterjedne a híre annak, hogy a nem dolgozó cigányok gyerekei ingyen kapják a tankönyveket, az iskolai felszerelést, más gyermeke viszont nem. A VB-nek természetesen joga van elhatározni, hogy a segítséget, a támogatást anyagi vonatkozásban adjuk meg.”

A fenti szövegrész jól mutatja azt a kettősséget, amely a romákról való gondolkozásban megfigyelhető volt. A Párthatározatban foglaltaknak történő megfelelés és a szolidaritás kérdésköre jól láthatóan konfliktusba került egymással, hiszen a szociális területen történő segítség és a családok (cigányok) erre való érdemessége merült fel központi témaként. A vitában – álláspontunk szerint – markánsan kirajzolódik az a gondolatmenet, amely gyakorlatilag elvárja az érintett családoktól az öngondoskodást, s nem veszi figyelembe a csoport kulturális, szociális sajátosságait. Ez az elv illeszkedik a Párthatározatban deklarált kinyilatkoztatáshoz, amely szerint a romákat érintő problémákat csak szociális kérdésként kell kezelni.

Az oktatással kapcsolatban fontos kérdésként jelent meg a hiányzások magas száma a gyerekek körében vagy az iskolából történő kimaradás. „Gyalmos elvtárs felvetette a beiskolázási problémát. Elég nehéz ott, ahol putrik vannak, pontosan számon tartani beiskolázásukat. Tegnapelőtt kint voltunk Fajkosné elvtársnővel, meg Samu

elvtárrsal. Megkérdeztünk egy 14 éves lányt, hogy jár-e iskolába. Nem, analfabéta! Felnőtt nagy lány már, de nem volt még iskolában. Amennyire lehet persze igyekeztünk beiskolázni őket. De mióta én a tanácsnál vagyok, most már 4 éve, mindig azt kéri, hogy töröljük a szabálysértési büntetéseket, mert csak rontják a statisztikát. A szabálysértési előadó mindig megbünteti a szülőket iskolakerülés miatt, a büntetést azonban nem lehet behajtani, mert a szülő nincs munkában, jövedelmét sehol sem lehet megfogni. Most megvan az a lehetőség, hogy átváltoztassák elzárásra. Most meg úgy vetődik fel a probléma, hogy van egy 6–8 tagú család, hát akkor ki tartsa el a családot, ha elzárjuk őt?!”

A diskurzus során más problémák is megjelentek. Az egyik lényeges kérdés volt, hogy a „cigánylakosságnak” van-e olyan szervezete, amelyet a munkába be lehetne vonni. A válaszban egyértelműen megfogalmazódott az 1961-es VB határozat logikája, a válaszban a következők hangoztak el: „Nincsen tudomásunk ilyen szervezetről, és a Politikai Bizottság határozata sem veti fel, hogy volna ilyen szervezet. Sőt ellenkezőleg: mindazokkal az elképzelésekkel, amelyeket a cigány-lakosság elkülönítésére vetettek fel, a legteljesebb mértékben nem ért egyet a párt, mert nem elkülöníteni kell a cigány-lakosságot, hanem annak asszimilálnia kell a magyar lakosság között. A mi feladatunk tehát az, hogy a Budapesten élő, mintegy 5550 főnyi cigány-ságot beillesszük a budapesti lakosság körébe”.

A hozzászólásokban rögzítik, hogy Budapesten a cigányság beilleszkedésével kapcsolatban a VIII., XV. és a XX. kerületben jelentkeznek leginkább a nehézségek. A budapesti folyamatot, amely a fővárosba történő felköltözések problémáját jelezte, meg is fogalmazta az egyik hozzászóló: „Szeretném felhívni a figyelmet arra, hogy Budapest számára a szocialista mezőgazdaság ezt a problémát még élesebben fogja felvetni, mert mi úgy látjuk, hogy a kóborlás és a Budapestre való áramlás a mezőgazdaság szocialista átszervezése folytán fokozódik. Ezért fontos, hogy a fővárosi tanács végrehajtó bizottsága megtárgyalja ezt a kérdést és meghatározza, hogy itt hogyan kell harcolni.”

ELŐÍTÉLETEK

Az előítéletekkel szembeni fellépés a határozat egyik fontos pontjaként jelent meg. A hozzászólásokban erre a kérdésre szintén visszatértek a jelenlévők. Valachi elvtárs hozzászólásából kiderül, hogy a cigányságról való gondolkodás – a hivatalos direktívákkal ellentétben – esetenként szélsőséges nézeteket is öltött. „Mert ez a kérdés valóban úgy vetődött fel a kerületünkben, hogy faji kérdés lett, és ilyen fasiszta jellegű kérdések is mutatkoznak. Dezséry elvtárs kint járt, hogy meggyőződjön arról,

mi a helyzet ebben a tekintetben. Jártt kint egy bizottság is, amely próbálta meggyőzni Dezséry elvtársat is, hogy Madagaszkár szigetére kell kivinni őket.”

A hivatalos asszimilációs törekvések mellett, tehát élesen jelen voltak azok a nézetek is, amelyek a roma lakosság elkülönítéséről, s ez esetben a fizikai elkülönítésről, a kerületből való kitelepítésükről szólnak. Az nem eldönthető a szövegből, hogy ez „csupán” a probléma megoldásának kilátástalansága okán megfogalmazott vélemény vagy tényleges megoldási alternatíva, de arra mindenképp érdemes felhívni a figyelmet, hogy az egyik megoldási javaslat a fizikai jelenlét valamilyen formában történő megszüntetése volt.

A LAKHATÁSSAL KAPCSOLATOS PROBLÉMÁK

A lakhatással kapcsolatos kérdések között a rossz lakáskörülmények képezték az egyik témakört, amelyre a hozzászólásokban kitértek a jelenlévők. Ennek mentén határozták meg a cigányság egyes „rétegeit”: az egyik csoportba azok tartoztak, akik munkahellyel rendelkeztek: *„Nekünk nincs semmi problémánk azzal a réteggel, – mintegy 30%-ot tesz ki ez a réteg – amely a lakosság között él, rendes lakásokban és amely munkába jár, vagy esetleg mint cigányzenész működik. Ezek elsősorban is tisztábbak és kulturáltabbak, mint a többi. Ezzel a réteggel semmiféle probléma nincs. Három ilyen település van, még pedig Rákospalotán egy, Pestújhelyen pedig két település van. Rákospalotán roskadozó putrikban lakik egy nagy csoport.”*

A lakhatási problémák között a túlzásúfoltság, a kis lakásokban élő nagyszámú családok együttélése is megfogalmazódott. A kerületi felelősök e mellett azonban ismertették a Budapestre történő felvándorlás problémáját is. Ezt a folyamatot mutatta be a hozzászóló az alábbiakban: *„A helyzet az, hogy adva van egy cigány-család és ehhez pl. Heves megyéből feljön egy ember. Feljön, körülnéz, és ha úgy látja, hogy nincs nagy nyomás alatt ez a terület, másnap már megjelenik a család is. Aztán beköltöznek akármilyen vacak oduba és jelentkeznek a tanácsnál, hogy tessék a bejelentőlapját elfogadni.”*

A hozzászólásban egyértelműen felvetődik a szabad költözködés joga mint alapvető állampolgári jog. A megbeszélés során több összefüggésben és ismétlődő jelleggel felmerült, hogy van-e a cigányságnak olyan szervezete, amelyet be lehetne vonni a feladatok megvalósításába. Ahogyan láttuk ezt a szervezetet a VB megszüntetése, ennek egyik okát talán a következő szövegrészletben is láthatjuk. *„Volt [szövetségük], de a Politikai Bizottság határozata – nagyon helyesen – kimondja, hogy ezt meg kell szüntetni. A szövetségük érdekképviselői szervként lépett fel és azt mondta, hogy ők magyar állampolgárok, a szabadságjogokat nem szabad korlátozni, és ha a*

rendőrség nem akarja elfogadni a jelentkezést, akkor tessék ügyészségi úton és egyéb módon interveniálni, mert lehetetlen dolog, hogy magyar állampolgár ne költözhesen szabadon oda, ahová akar. Pesten általában az állampolgárok számára korlátozat szab a felköltözésnek a lakáskérdés. A cigányoknál azonban nincs ilyen. Feljön egy család, s ahol eddig tízen laktak, ott laknak 18-an, vagy esetleg nyáron a szabadban laknak.”

Evidenciának tekintették, hogy ezt a kérdést valamilyen módon kezelni kell. Ennek egyik módja a hatósági intézkedés volt, melynek célja a romák kiszorítása a területről. *„Nálunk is felvetették a VB-ben, meg egyéb szervezetben is, hogy nyomás alatt kell tartani őket, hogy ne szívesen legyenek itt. Különböző rendszabályokkal próbálták elijeszteni őket. Megtörtént, hogy adminisztratív nyomás következtében a XVI. kerületből átjöttek hozzánk.”*

A lakhatás másik fontos tényezőjeként a lakáskörülményeket lehet megjelölni. A vidékről való felköltözés a megélhetés reményében sokszor zsúfolt lakásviszonyokat eredményezett. Ezek nyilvánvalóan a környező lakosságtól eltérő életkörülményeket jelentettek. A problémák jelentős része az infrastrukturális helyzet elégtelen voltából eredt, hiszen az több dokumentumból is egyértelműen kiolvasható, hogy a romák esetében a lakhatásra alkalmatlan épületek sora ad *„otthont”* a családoknak, így nem meglepő, hogy ezek az épületek – vagy ahogy többször megjelenik, *„tákolmányok”* – az alapvető infrastrukturális ellátottsággal sem rendelkeznek. Ezt foglalja össze az egyik hozzászóló: *„Dezséry elvtárs elmondotta, hogy ő lakott együtt cigányokkal és elmondott pár anomáliát. Fokozottan jelentkezik ez nálunk, ahol tömegesen laknak. Piszok, szenny az udvarokon, az utcán vagy a kútnál. WC-t nem igen használnak. Szanaszét végzik a dolgukat a gyerekek és a felnőttek is. Vagy itt van az erkölcsi problémájuk! Ott, azon a környéken bizony eléggé tiltakozik a magyar lakosság az ellen, hogy szeretkezésüket sokszor fényes nappal, az udvaron, a nyilvánosság előtt folytatják. Vannak ilyen elmaradott rétegek. Szégyenérzet vagy visszatartó erő nincsen náluk. Sokszor verekednek, ordítóznak, részegeskednek. Asszonyok, gyerekek végigkoldulják a környéket. Egy helyen két család 58 disznót tart. Azt mondják le vannak szerződve. 2-re igen, a többivel meg spekulálnak. Elég sok lovat is tartanak. A TSz-földjéről etetik, meg ott is legeltetik őket. Ami azután még jobban kiélezi az ellentétet: még a háztájiba is bemennek a lovakkal. Ha a TSz földjére mennek, azért még nem nagyon mérges a paraszt, de a háztáji miatt bizony nagyon éles ellentét van cigány és paraszt között.”*

A lakhatással kapcsolatban több alapvető kérdés is előkerült. A tisztaság kérdése az egyik alaptéma a cigánysággal kapcsolatban e beszámolókból, melynek kapcsán megemlítik azt az anomáliát, hogy a tisztaságot el lehet várni a cigány családok-

tól, de látni kell azt is, hogy sok esetben a legminimálisabb infrastruktúra sem áll rendelkezésre, tehát ha nincs víz, akkor nehéz tisztálkodni is. A másik probléma a cigánytelep mellett lévő üzemegység, a rákospalotai Szervestrágya Vállalat által összegyűjtött ürülék keverőtelepe, ahol a lakosságtól összegyűjtött ürüléket tőzeggel keverték a telep szomszédságában, ami természetesen egészségtelen körülményeket és folyamatos bűzt jelentett az ott élőknek.

A lakhatási kérdések megoldásával kapcsolatban ismertettek jó példát is: „Szeretnék elmondani egy jól bevált dolgot. Veres elvtárs egyszer nyújtott egy olyan segítséget, hogy kezdjük felszámolni a putrikat. Veres elvtárs által 200.000 Ft-ot kapott a kerület és építettünk belőle 2 házban összesen 8 lakást, egyenként 25.000 forintért. A lakás áll 1 szobából, mellette egy konyhaféléből és egy normális WC-ből. Egy-egy ház 4 sarkában laknak külön-külön. Két ilyen házat építettünk. Nagyon boldogok és mindenki szeretne ilyen házba költözni. Áránylag olcsó: 25.000 forint egy-egy ilyen lakás. Ha ebből rendszert tudnánk csinálni és minden putriból ki tudnánk hozni őket, akkor jobban számon lehetne tartani őket. A putrikban tudniillik meg sem lehet számolni őket. Nincs számon tartva, hogy X utca Y szám alatt ennyi és ennyi család. Senki sem tudja számontartani őket. Szeretném, ha jövőre is lehetne juttatni erre a célra, akkor legalább a legdűledezőbb házakból megint ki lehetne hozni egy csoportot.”

A lakhatási körülmények javítása mellett nyilvánvaló, hogy a szocialista társadalompolitikai gyakorlat lényegét képező ellenőrizhetőség elve is megfogalmazódott a hozzászólásban. Úgy tűnik, hogy a fővárosi tanácsoknak az egyik legnagyobb problémája éppen ez volt, hogy nem tudta a pontos helyzetet, és a különböző ellenőrzési folyamatokkal igyekezett segíteni ezen.

Juhász Ignácné a XVI. kerület képviselőjeként vett részt az ülésen és ismertette a kerületben tapasztalható lakossági véleményeket a cigánysággal kapcsolatban. Ennek középpontjában szintén az együttélés kérdése állt. „A kerület lakossága nálunk tiltakozik az ellen, hogy valahová odatelepítsük a cigányokat, nem azért, mert cigányok, azt nem vetik fel ilyen formában, hanem azért mert zajosak, nagyon sokat mulatoznak és isznak, továbbá nem megfelelően tisztálkodnak. Csak ezt veti fel a lakosság. Azt, hogy cigányok, megértik. Kérték a kerületben, jelöljünk ki egy helyet, ahol cigánykolónia legyen. Azt mondtam, hogy ezt nem tehetjük meg, nem is volna helyes, hiszen ők is ugyanolyan emberek, mint mi, és nevelnünk kell őket a társadalom számára.”

A fenti szövegrész tartalmi elemei egyértelműen mutatnak rá arra, hogy a cigányságot származása, etnikai hovatartozása miatt ugyan kimondva nem ítélik meg negatívan és általánosan, mégis azok a jellemzők, amelyeket a hozzászóló felsorol

mind olyan tulajdonságok, amelyek ezt a csoportot etnicizálják. A cigány származásra való nyílt utalás a korszak hivatalos beszédében – ebben a pillanatban – nem jelenhet meg, de a felsorolt tartalmi elemek konkrét megnevezés nélkül is a cigány csoportot definiálják.

Ehhez a gondolatmenethez illeszkedett Bozsik József hozzászólása is, aki a XX. kerületi tanács képviselőjeként ismertette a kerületben tapasztalható helyzetet. Definíciós magyarázatot is adott a cigány szó jelentésére, mely szerint: *„a lakosság csak azokat tartja cigányoknak, akik még a középkori állapotoknál is rosszabb körülmények között élnek és akik nem illeszkedtek be a társadalomba.”*

Kiemelte az egészségügyi, ezen belül is a közegészségügyi problémák jelenlétét. A legnagyobb gondként a tetvességet jelölte meg, amely a korszakra jellemző módon¹² került kezelésre. *„Nálunk 154 család teljesen tetves. Ezeket az egészségügyi osztály nyilvántartja. Kéthetenként kimennek és a szó szoros értelmében mozgó pokrócokat DDT-vel behintik. Az ágy ismeretlen fogalom náluk, csak rongyaik vannak, amelyekkel takaróznak, és ezeken – a szó szoros értelmében – mozognak a tetvek.”*

A lakhatással kapcsolatban szintén megjegyezte azt a folyamatot, amely a kiutalt lakások esetében jelentkező beköltözéseket jelenti. Az ismertetett eset gyakorlatilag a Budapesten tapasztalható gyakorlatot ismételte meg, amely során a családnak kiutalt lakásba több család költözött be, és bejelentés nélkül tartózkodott ott. Ez a környezet nemtetszését váltotta ki, míg a tanács a rendőrség segítségével igyekezett megoldani a problémát. *„Végül is a rendőrséget kértük meg, hogy ellenőrizze, vajjon be vannak-e ezek jelentve. Most már viszonylag normális körülmények vannak ott, mert a hét családnak egyetlen tagja sem volt bejelentkezve. A helyzet az, hogy ha a rendőrség érdeklődik, akkor eltűnnek. Ha ezt meg lehetne szigorítani, akkor meg lehetne akadályozni, hogy ilyen felduzzadások keletkezzenek időközönként és ezzel elejét lehetne venni a [családok közötti] háborúskodásoknak is.”*

A MUNKAVÁLLALÁS KÉRDÉSEI

A munkavállalás az egyik legfontosabb kérdés volt a cigányság helyzetének javítására vonatkozóan. A határozatból az ipari munkavállalás erősítése mellett megjelent javaslatként a TSZ-ekben történő elhelyezés lehetősége is. *„Ambrus elvtárs felvetette, hogy a TSZ-ben [kellene] elhelyezni őket. Felhívom a figyelmet arra, hogy*

¹² A DDT használatát 1968-ban betiltották, mert rákkeltő hatása egyértelművé vált. Erről lásd részletesebben Bernáth idézett művét.

nagyon óvatosan! Csak szilárd TSz-ben! Azzal a bomlasztó erővel ugyanis, amely a különböző rétegekben megvan, még csak éleznénk a belső ellentéteket. Olyan TSz-ben, amely nagyon szilárd, esetleg el tudnám képzelni őket. De eléggé kényes dolog TSz-be vinni őket, ahol TSz-demokrácia van, és nincsenek állami rendszabályok. Persze ott is, ahol állami rendszabályok vannak, a kóborlási vágy rendkívül erős bennük.”

A „tenni akarás” mellett rendre a várható problémáktól, konfliktusoktól való félelem köszön vissza a hozzászólásokból. Ez a tény egyértelműen szembe megy és megkérdőjelezi az elvek megvalósításának megalapozottságát. Az ipari tevékenység mellett a mezőgazdaság területe lehetett volna az, ami a képzetlen munkaerő számára munkalehetőséget biztosít, ám ennek elindítása során inkább a félelmek, semmint egy ütemezett megoldási séma rajzolódott ki. A „kóborlástól való félelem” folyamatosan jelen van a diskurzusban, bár ekkor már a cigányság jelentős része letelepedett életformát folytatott, hiszen a megszokott foglalkozások visszaszorulóban voltak. A törekvések azonban egyértelműen azt mutatták, hogy a cigányság legális mozgását – másképp fogalmazva hagyományos munkavállalási stratégiáját – igyekeztek folyamatosan korlátozni. „Nagyon felhívom a figyelmet arra, hogy ne engedjük, hogy tollgyűjtő igazolványt kapjanak, vagy szőnyegekkel kereskedjenek, mert ezzel legalizáljuk kóborlásukat, – azt, hogy bejárjanak lakásokba. Eléggé veszélyesnek néz ez ki.”

A XVI. kerületi tanács képviselője a romákkal való foglalkozás másik aspektusát is felveti, ami kevésbé kerül elő a többi hozzászólásból. „Igyekszünk megfelelő hangon beszélni. A legfontosabb teendő az, hogy a fennálló problémákat meg tudjuk velük értetni és helyhez tudjuk kötni őket, mert ha mindenünnen kizavarjuk őket, akkor állandóan kóborolni fognak, pedig államunk és kormányunk azt kívánja, hogy helyesen bele tudjuk illeszteni őket a társadalomba és munkába tudjuk őket állítani.”

Dezséry elvtárs hozzászólásában átfogó képet adott az országos helyzetről, majd kifejtette elgondolásait. „Nem baj, ha túlmentünk a PB javaslatain. Ha meg tudjuk valósítani, akkor valósítsuk meg. Premizáljuk azokat a cigányokat, akik gyerekeiket taníttatják. Azokkal már nem lesz gondunk. A tanultabb cigányokkal nem lesz gondunk. A gyökérnél eszközölni a befektetést, a legjobb üzlet. El kell érni, hogy a cigányság járassa gyermekeit iskolába, és hogy dolgozzon. A többi pedig csak alapjában a maga természetes útján fog haladni. Aki tanul és dolgozik, az egészségügyileg is rendbe fogja hozni magát, ha átmenetileg rossz lakásban és putriban is [él]. Később neveli magát odáig, hogy normálisabb lakást teremtsen maga körül. Aki pedig nem kulturálódik és nem dolgozik, annak adhatunk mi akármilyen lakást és kedvezményt, tovább fog vándorolni.”

Hozzászólásában a szükséges kerületek közötti koordinációra, valamint a szükséges humán erőforrásra is kitér.

„Nyilvánvalóan kialakult a budapesti felvonulási gócpont, mint pl. a XV. kerület. Részben Erzsébeten, de Albertfalván is van ilyen. Ezek a kerületek kapjanak segítséget a város többi részétől ennek a kérdésnek a megoldására. Úgy kellene ezt látni, mint Long Island-et. Kellenek ilyen szigetek, ahol a bevándorlás megindul, de onnan tovább kellene őket vinni, mivel egyes kerületek önmaguk nem tudják megoldani ezt a kérdést. Segítséget kellene nyújtani a felszívódás szempontjából, a munkába helyezési, az iskolai szempontból, lakás szempontjából ezeknek a felvonulási területeknek. [...] minden kerületnek legyen megbízottja, vagy legyenek megbízottjai a cigányügynek. Nem gondolok különleges cigányszakértők kitenyésztésére, de hát az se ártana, ha volna. Azt a nevelési processzust, amely el fog tartani legalább két nemzedéken át, nem lehet végrehajtani aktívák nélkül. [...] Javaslom továbbá, hogy próbáljunk olyan aktívákat előállítani, akik ezt vállalják. Esetleg jutalmazzuk is őket. Gondolok pl. pedagógusokra, akik törődnének a gyerekekkel, látogatnák őket. Vállalnák, hogy a cigánygyerekek beiskolázásával foglalkoznak. Vannak ilyen áldozatkész emberek, akik egészen romantikusan is el tudják képzelni a dolgot. Láttam ilyet vidéken. Nyugdíjasokat is. Meg lehetne szervezni őket, hogy végezzék konkrétan a dolog népművelési részét és jutalmazni is lehetne őket.”

A közölt részletek egyértelműen jelzik, hogy az 1960-as években a cigányság problémáinak feltérképezése többé-kevésbé megtörtént. Megítélésem szerint a kor sajátos szemléletmódja a cigányság helyzetének javításával kapcsolatban is megjelent, e szerint központosított intézkedések és ellenőrzés mellett szükséges a felmerült problémákat megoldani. Az idézetekből úgy tűnik, hogy a szélsőséges nézetek mellett a jobbító szándék is egyértelműen kimutatható, amely igyekezett figyelembe venni minden esetben a többségi álláspontot is, de érdemi áttörés nem következett be. A határozatok meghozatala, az ülések megszervezése inkább ahhoz ad történeti adalékot, hogy a problémák mellett nem volt olyan átfogó koncepció, amely a helyzetet kezelte volna, annak ellenére, hogy egyes beavatkozások relevanciája megkérdőjelezhetetlen. Ezzel párhuzamosan azonban a szélsőséges kezelési módok is megjelentek, amelyek a cigányság kiszorítására, hatósági eszközökkel történő rendszabályozására vonatkoztak. A döntéshozók tisztában voltak azzal is, hogy az adatok – bár valamiféle tapasztalaton alapultak – nem voltak reprezentatívak, s bár a végleges jelentés szükségesnek tartotta további felmérések elvégzését, ugyanakkor tartott is ennek eredményeitől. A kerületek helyzetfelmérésével kapcsolatban ezt Ambrus elvtárs meg is fogalmazta: *„szőrmentében való óvatos felmérést és a foglalkoztatás kérdést valahogyan bele kellene venni úgy, hogy ne okozzon izgalmat.”*

Jelen tanulmányban a budapesti kerületek által felvázolt problémák és a roma integráció tárgykörének korai megjelenését igyekeztem áttekinteni. Az idézetek jól mutatják, hogy eltérő gondolkodás mentén, az elérhető tudás mellett igyekeztek teljesíteni a résztvevők a PB határozat által kijelölt feladatokat, de jól látható az is, hogy ez a munka első szakaszában inkább autodidakta módon, semmint megalapozott társadalomtudományi eszköztár felhasználása mellett történt. Ennek ellenére a problémák beazonosítása, az egyes területek közötti összefüggések felismerése megtörtént, azonban ezen jellemzők gyakran keveredtek olyan romantikus elemekkel, amelyek az egyedi eseteket (pl. korai házasság, udvaron folytatott szexuális együttlét) általánosan kezelte, így alkalmassá vált a sztereotípiák, előítéletek erősítésére is. A megvalósulás eredményeit jelen keretek között nem tudjuk áttekinteni, de általánosan elmondható, hogy a határozat egyik lényegi eleme a lakáskörülmények javítása lett, amelyek aztán újabb és újabb telepök létrejöttét eredményezték. Nem történt áttörés az iskolázottság és a munkavállalás tekintetében sem, bár az tagadhatatlan, hogy a statisztikai mutatók a kötelező iskolázottsággal, valamint a pártállam egyéb intézkedéseivel összhangban (pl. közveszélyes munkakerülés, gyáron belüli munkanélküliség stb.) az 1980-as évek közepéig javultak. Az azóta eltelt időszakban azonban a tárgyalt problémák újratermelődtek, így komoly kérdés, hogy kezelésük, a szakpolitikai beavatkozások napjainkban el tudják-e érni az indikátorokká nehezen transzformálható és nehezen mérhető társadalmi hatást.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BERNÁTH Gábor Szerk.: *Kényszermosdatások a cigánytelepeken*. Roma Sajtóközpont, Budapest, 2002.
- BFL XXIII.102.a.1961.08.23. Budapest Főváros Tanácsának Végrehajtó Bizottsága 1961. augusztus 23-ai ülésének jegyzőkönyve.
- DOMOKOS Veronika: *Szegény- és cigánytelepek, városi szegregátumok területi elhelyezkedésének és infrastrukturális állapotának elemzése különböző (közoktatási, egészségügyi, településfejlesztési) adatforrások egybevetésével*. NFÜ KORIH, Budapest, 2010.
- HAJNÁCZKY Tamás: A pártállam cigánypolitikája. A szektoriális cigánypolitikától a kényszerasszimilációs cigánypolitika kritikájáig In. *Esély* 2015/5. 54–92.
- HAJNÁCZKY Tamás: Az 1961-es párthatározat margójára In. *Múltunk* 2013/1. 237–272.
- KEMÉNY István Szerk.: *Beszámoló a magyarországi cigányok helyzetével foglalkozó, 1971-ben végzett kutatásról*. MTA Szociológiai Kutató Intézet, Budapest, 1976.

MEZEY Barna Szerk.: *A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban 1422–1985*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1986.

PURCSI Barna Gyula: Fekete személyi igazolvány és munkatábor In. *Beszélő* 2001/6. 26–37.





MEZŐ KATALIN

A kreativitás szerepe a roma gyermekek és tanulók tehetség gondozásában

Az Országgyűlés – tekintettel arra, hogy a tehetségek folyamatos segítése, azonosítása és megtartása a nemzet érdeke – a 2008–2028-ig tartó időszakra vonatkozóan állami feladatként határozta meg a tehetség gondozást. Ezen intézkedés megalapozta a szervezett tehetség gondozás anyagi és szervezeti kereteit.¹ A létrehozott Nemzeti Tehetség Programban jelentős szerepet szánnak a roma tehetség gondozás elősegítésének is. Feladatként megjelenik: 1) a roma, szociokulturálisan hátrányos helyzetű fiatalok számára integrált környezetben megvalósuló tehetség segítő programok megvalósítása, 2) a roma tehetség segítő szervezetek működésének elősegítése, 3) a hátrányos és halmozottan hátrányos helyzetű, elsősorban roma tanuló mentorálásának biztosítása.²

A roma gyermekek, tanulók tehetségének felfedezése, fejlesztése és megtartása számos sajátosságot hordoz magában (részletesebben Mező K., 2015a)³, melyek időnként segítik, máskor hátráltatják a tehetség gondozást. Ugyanakkor az tapasztalható, hogy hazánkban kevés olyan szakirodalom van, amely a roma gyermekek, tanulók tehetség gondozásával foglalkozik, s a vonatkozó szakirodalmakban inkább

- 1 126/2008. (XII. 4.) OGY határozat a Nemzeti Tehetség Program elfogadásáról, a Nemzeti Tehetség Program finanszírozásának elveiről, valamint a Nemzeti Tehetségügyi Koordinációs Fórum létrehozásának és működésének elveiről
- 2 1490/2013. (VII.29.) Korm. határozat
- 3 MEZŐ Katalin: „Akiemelkedés útja: a cigány/roma tehetségek támogatása.” In: *Roma gyermekek nevelése és segítése* (Szerk. Pálfi Sándor), Didakt Kft., Debrecen, 2015a. 139–160. E tanulmány a roma gyermekek tehetség gondozásával, a tehetség megítélés roma vonatkozásaival és az egyes tehetségszempontok cigány gyermekekre jellemző sajátosságaival foglalkozik. Jelen tanulmány szorosan illeszkedik, mintegy ráépül e publikáció tartalmi elemeire.



a tehetségkibontakozást hátráltató tényezőkről szóló témák jelennek meg.⁴ Kevesebb szó esik azoknak a lehetőségeknek a bemutatásáról, amelyek a hátránykompenzáció helyett/mellett az egyéni képességek fejlesztésén alapuló tehetséggondozásról szólnak. Jelen publikáció a tehetségjellemzők közül a kreativitásra fókuszál, mivel valljuk azt, hogy a kreativitás az egyik legfontosabb (ha nem a legfontosabb) tehetségjellemző. A kreativitás kevésbé kultúrafüggő sajátosság⁵, felszínre kerülése bármilyen társadalmi, szociális környezetben – így a hátrányos, halmozottan hátrányos roma közösségekben is – várható és támogatható.

A cigány gyermekek, tanulók esetében gyakran kiemelik a zenei, a képi-térbeli és a testi-mozgásos képességek kiemelkedően magas szintjét, és az e területeken megnyilvánuló magas fokú kreativitást. Azonban úgy véljük, hogy a kreativitás nem csak ezeken a területeken mérvadó, ezért jelen tanulmányunkban a kreativitást nem szűkítjük le egy-egy tehetségterületre, hanem a tanulás egészére vonatkoztatva értelmezzük.

Mivel a legújabb értelmezésekben a kreativitás kulcskészségként jelenik meg a „huszonegyedik századi készségek” (Binkley és társai, 2012; Mező és Mező, 2014)⁶ között, a vele való foglalkozás kiemelt szerepű a tehetséggondozás terén.

4 E témák például: a hazai cigányság és környezetének kapcsolata; a romákat érintő hátrányos megkülönböztetés, diszkrimináció; a szociális hátrány; etnikai hagyományok problémája és hatása a tehetségre. Lásd: HÜSE Lajos: Roma tanulók iskolai attitűdjét befolyásoló tényezők. Evangelikus Roma Szakkollégium, Nyíregyháza. 2015.; NAGY Mária: „A cigány tanulókkal kapcsolatos pedagógiai problémák a pedagógusképzésben és a fiatal pedagógusok munkájában”. Új Pedagógiai Szemle (11), 2002. 157–170.

5 v.ö. a tehetség egyéb jellemzőivel, mint például a jelentősen kultúrafüggő átlag feletti képesség vagy motiváció

6 Ez jelenik meg BINKLEY, Marilyn., ERSTAD, Ola, HERMAN, Joan, RAIZEN, Senta, RIPLEY, Martin, MILLER-RICCI, May, RUMBE, Mike: „Defining Twenty-First Century Skills.” In *Assessment and Teaching of 21st Century Skills* (eds. Griffin, P., McGaw, B., Care, E.). Springer, Netherlands. 2012. 17–66. valamint MEZŐ Katalin, MEZŐ Ferenc: „The IPOO-model of creative learning and the students’ information processing characteristics.” *Horizons of Psychology*, 23. 2014. 136–144. tanulmányaiban.

A KREATIVITÁS A TEHETSÉG VISZONYLATÁBAN

Napjainkra számos tehetségkoncepció⁷ látott napvilágot, melyek a tehetség legfőbb jellemzőit próbálják egységbe foglalni⁸. Ezekre alapozva a 2011. évi CXCV. törvény a nemzeti köznevelésről 4. §14. pontjában külön figyelmet szenteltek a kiemelten tehetséges gyermek, tanuló meghatározásának: „*kiemelten tehetséges gyermek, tanuló az a különleges bánásmódot igénylő gyermek, tanuló, aki átlag feletti általános vagy speciális képességek birtokában magas fokú kreativitással rendelkezik, és felkelthető benne a feladat iránti erős motiváció, elkötelezettség.*”

A tehetségkoncepciók számos oldalról közelítik meg a tehetséget, azonban egyben minden esetben megegyeznek: a tehetség egyik fő jellemzőjének a kreativitást tartják. Az is mondható, hogy a kreativitás, az alkotásra való képesség az, ami kiemeli a tehetséget a jó képességgel rendelkezők közül⁹. A kreativitás eredményeként jönnek létre azon ötletek, alkotások, produktumok, viselkedésmódok, melyek az újdonság, újszerűség erejével hoznak létre változást a világban.

7 Néhány a sok közül: Renzulli-féle koncepció - RENZULLI, Joseph. S.: „What makes giftedness? Reexamining a definition.” *Phi Delta Kappan*, 60. 1978. 180–261.; Gagné tehetségmodellje – GAGNÉ, François: „Giftedness and talent: Reexamining a reexamination of the definitions.” *Gifted Child Quarterly*, 1985. 17–25.; Mönks koncepciója – MÖNKS, Franz J., BOXTEL, Herman W.: „A Renzulli-modell kiterjesztése és alkalmazása serdülőkorban”. In. *A tehetségfejlesztés pszichológiája* (Szerk. Balogh, L., Herskovits, M., Tóth, L.), Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1996. 67–80.; Czeizel hazai elképzelése – CZEIZEL Endre: *Az érték – még mindig – bennünk van*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1994.; vagy Sternberg koncepciója – STERNBERG, Robert J.: „Witch as a model of giftedness.” *High Ability Studies*, 14.(2). 2003. 109–137.

8 Hazánkban leginkább ismert elképzelés a Renzulli-féle koncepció (1978), mely azt feltételezi, hogy a tehetség megnyilvánulásához és kibontakozásához három fő jellemzőnek kell együttállnia: átlagon felüli képesség, feladat iránti elkötelezettséget, kreativitás. Ezt Mönks (1986) a környezeti hatások triászával egészítette ki és kiemelte a család, a kortársak és az intézményes nevelés szerepét a tehetség kibontakoztatása szempontjából.

9 A jó képességű és a tehetséges közötti különbség megvilágítására egy példa: jó képességű az a zenész, aki kitűnően tudja replikálni és előadni a másik zenész által megalakított zeneművet. Tehetséges az a zenész, aki önálló alkotásra képes és alkotó; az, aki létrehozza azt a művet, produktumot, ötletet, melyet a jó képességűek másolnak (ő az, akire többnyire évtizedek, évszázadok múlva is emlékeznek). Gondoljunk például arra, hogy sok nagyon jó képességű cigányzenész él a világban, de kevesebb közöttük az olyan átütő tehetség, mint például Járóka Sándor primás vagy Szakcsi Lakatos Béla dzsessz-zongorista-zeneszerző.

A kreativitást sokan próbálták már definiálni, de egységes, mindenki számára elfogadható meghatározás még nem született (Wolf, 2014¹⁰). Abban azonban a legtöbb kutató egyetért, hogy kreatívnek tekinthető, ami eredeti, újszerű; valamint ami az egyén és/vagy a társadalom szempontjából hasznos. A legújabb értelmezésekben (Besançon, Lubart és Barot, 2013; Barbot, Besançon és Lubart, 2015¹¹) a kreativitást egyre inkább egy olyan emberi erőforrásként ismerik el, amely meghatározó az egyéni és a társadalmi fejlődés folyamatában. Ezzel az emberi erőforrással a legtöbb ember születésétől kezdve rendelkezik, azonban az már eltérő, hogy az évek előre haladásával az erőforrás kiaknázódik, vagy a gondozatlan kreatív szellem idővel veszít az erejéből, esetleg teljesen visszafejlődik.

Az egyén személyes kreativitásának fejlődését vizsgáló kutatásokban azt elemzik, hogy az ember életében koronként hogyan változik a kreativitás. Torrance (1975)¹² véleménye szerint kultúránként változik az az életkor, amikor a kreativitás virágzik vagy elfojtódik. Ez függ attól, hogy hány éves kortól kell konformista módon megfelelni a társadalmi elvárásoknak. Torrance gondolataiból kiindulva érdemes megjegyezni, hogy bizonyos értelemben az egyén születésétől és folyamatosan megfelel a szociokulturális környezeti feltételeknek, mely a társadalmivá válást, a szocializációt eredményezi, s az elvárásoknak történő megfelelés nem szükségszerűen konformizmus. Ugyanakkor a társadalom felől érkező szabályozó funkciók¹³ jelentős

-
- 10 I. WOLF, Roger: *Defining the concept of creativity*. University of Twente, Netherlands. Online, 2014.Net:<http://essay.utwente.nl/66263/1/Wolf%2C%20R.A.%20%20s0066508%20%28verslag%29.pdf>. [2015.03.20.]
 - 11 Barbot, Besançon és Lubart két egymást követő tanulmányában is a kreativitás, mint legfőbb emberi erőforrás témáját feszegeti: BESANÇON, Maud, LUBART, Tod, BARBOT, Baptiste: "Creative Giftedness and Educational Opportunities." *Educational and Child Psychology*, 30 (2). 2013. 79–88.; BARBOT, Baptiste, BESANÇON, Maud, LUBART, Tod „Creative potential in educational settings: its nature, measure, and nurture." *Education*, 2015. 3–13.
 - 12 TORRANCE, Ellis Paul: *Preliminary manual: Ideal child checklist*. Georgia Studies for Creative Behavior, Athens. 1975.
 - 13 v.ö. Csíkszentmihályi alap gondolatával, melynek értelmében a kreativitásra, mint egy három komponensű rendszerre kell gondolni. A rendszernek csak egyik eleme az alkotó, újat létrehozó ember. A másik eleme az általa 'tartományként' emlegetett közeg, mely a kultúra egy-egy jól definiált része. A kreatív egyénnek ismernie kell a tartomány szabályait, folyamatait és kritériumait. A harmadik eleme a szakértői kör, mindazok, akiknek hatása van arra, hogy az újító gondolat bekerülhet-e a kultúrába, a tartomány részévé válva. CSÍKSZENTMIHÁLYI Mihály: *Kreativitás*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 2008.

mértékben – korlátozó, semleges vagy támogató módon – hatnak a személyes kreativitásra. Gardner, Phelps és Wolf (1990)¹⁴ viszont azt emelte ki, hogy a kreativitás korszakos változásokon esik át:

- Iskoláskor előtti évek: ezt az időszakot magas szintű kreativitás jellemzi. Ekkor a gyermekek még rendkívül eredetiek, játékosak és gátlástalanok. Ezt az időszakot tartják a kreativitásfejlődés legintenzívebb szakaszának.
- Az iskoláskor: ekkor a kreativitás lényeges változáson megy át, kialakul az úgynevezett „korlátozott kreativitás”. Ennek magyarázata, hogy a gyermekek ebben az időszakban próbálják meg elsajátítani a kultúra szabályait. Ebből következően kreatív megnyilvánulásait – például képzőművészet, zene, tánc és más kreatív törekvések – úgy próbálják alakítani, hogy azok a társadalom elvárásainak „megfelelő” módon jelenjenek meg. Gardner és társai úgy gondolták, hogy serdülőkorban, egyesekben nagyon nagy a vágy arra, hogy kreatívan fejezzék ki magukat annak érdekében, hogy igyekezzenek visszaszerezni az innovatív és a véleménynyilvánítási szabadságukat.
- Iskoláskor utáni időszak: a kreativitás növekedése serdülőkorban nem áll meg, sőt felnőttkorban folytatódhat.

Smith és Carlsson (1983)¹⁵ viszont arra a következtetésre jutott, hogy 10–11 éves kor (kb. 5. évfolyam) előtt a gyermekekre nem jellemző a valódi értelemben vett kreativitás, mert hiányzik belőlük a szükséges kognitív kifinomultság. Azzal érveltek, hogy a 10 évnél fiatalabbak véletlen benyomásoktól függenek, elsősorban saját énjük felépítésére törekednek, és kreativitásuk így véletlenszerű, koraszülött jellegű. Vizsgálataik során a 10–11 éveseknél nagyfokú szorongást és a kreativitás csökkenését tapasztalták – egyesek ezt az úgynevezett negyedik évfolyamos pangás, „fourth-grade slump” (Chall, Jacobs, Baldwin, 2003) jelenségével magyarázzák.¹⁶ Ezt követően a 12–13 éveseknél (6–7. évfolyamosoknál) nő a kényszeres (jellegű) tünetek száma, míg 14 éves korban (8. évfolyam) a kreativitás lassú növekedésbe kezd, ami összefüggésben áll azzal, hogy a tanulók jobb szorongáskezelő stratégiákat alkalmaznak. 16 éves korra (11. évfolyamra) a tanulók egyre rugalmasabbakká, önállóbb-

14 GARDNER, Howard; PHELBS, Erin; WOLF, Dennie: „The roots of creativity.” *Beyond formal operations* (eds. Alexander, C., Longer, J.). New York, Oxford University Press. 1990.

15 SMITH, Gudmund, CARLSSON, I.: „Creativity in early and middle school years.” *Journal of Behavioral Development*, 6. 1983. 167–195.

16 CHALL, J. S., JACOBS, V. A., BALDWIN Luke. „The Reading Crisis: Why Poor Children Fall.” In. (J. Shimron, ed.). *Literacy and Education: Essays in Memory of Dina Feitelson*. Hampton Press, Inc., Cresskill, N. J. 2003. 33–48.

bá válnak, a flexibilitás révén a szorongás jobban kezelhetővé válik. A kreativitás fejlődése természetesen tovább halad a felnőttkor felé – sőt az igazán kreatív teljesítmények a felnőttiség különböző korszakaiban jelennek meg (bővebben: Mező K., 2017)¹⁷ – azonban jelen publikációban a gyermekre és tanulókra jellemző sajátosságokra koncentrálnak.

E kutatási példák arra hívják fel a figyelmet, hogy a kreativitás megítélése és a kreativitásfejlesztési törekvések során célszerű foglalkozni a háttérben húzódó fejlődéslélektani sajátosságokkal is, mivel a kutatási tapasztalatok alapján felállított fejlődési szakaszokon túlmutató – korábban, vagy később megjelenő – kreativitásra utaló karakterisztikumok, elővetíthetik a valódi tehetség azonosításának lehetőségét.

A KREATIVITÁS ÉS A TANULÁS KAPCSOLATA

Csermely Péter, az Európai Tehetség Tanács elnöke¹⁸ a következőket jegyezte meg a hazai iskolákkal kapcsolatban: „*A nyugati és ezen belül különösen a mai magyar iskolának az egyik legnagyobb tragédiája az, hogy sokszor steril, érzelemmentes. Érzelemmentes iskolában sem tudást megjegyezni, sem tudáshoz kötődő embert vagy élményt megszeretni nem lehet. Az érzelemmentes iskolában az olyan érzelemcentrikus emberek, mint amilyenek a roma honfitársaink (és mint amilyen minden egészséges kisgyermek), meghalnak. Jogosan.*” Érzelem- és élménymentes közegben nem várható kreativitás. A kreativitást nélkülöző tanítási/tanulási folyamat egy idő után monotonná, unalmassá válik, aminek eredményeként nemcsak az alkotási kedvet, hanem a kíváncsiságukat, a tudásvágyukat is elveszthetik a tanulási/tanítási folyamatban résztvevők.

E probléma egyébként nem új keletű, hiszen már az Amerikai Pszichológiai Társaság elnöki ülésén is megfogalmazásra került a következő kérdés: „*Miért van olyan kevés látható összefüggés az oktatás és a kreativitás között?*”¹⁹. Ez a kérdés valójában a mai napig megválaszolatlan. A kérdés megválaszolásához vezető okkeresés során az egyik elsődleges problémaként az iskolákban tapasztalható, a nagy mennyiségű tananyag okán kialakuló nyomást és az időhiányt lehet kiemelni. A másik prob-

17 A felnőttkori kreativitásról bővebben MEZŐ Katalin: *A kreativitás időbeli aspektusai*. Doktori disszertáció. 2017.

18 CSERMELY Péter: „*Mikor helyes az érzelmeinkre bízni magunkat a döntéseink során?*” Online, 2011. Csermely blog.<http://csermelyblog.tehetsegpont.hu/node/156>[2017.03.11.]

19 GUILFORD, Joy Paul: „*Creativity*”. *American Psychologist*, 5. 1950. 444–454. Az idézet: p. 444.

lémaként a kreativitást ösztönző pedagógiai hozzáállás hiányát lehet megemlíteni. A kreativitás alkalmazását, gyakoroltatását, fejlesztését sokan a készségtárgyak (ének-zene, rajz és vizuális kultúra, testnevelés, művészetek) területére számúzik, holott valamennyi tantárgy esetében meg lehetne teremteni az élményalapú/kreatív tanulás lehetőségét. Ehhez azonban kreatív pedagógusokra, vagy legalább a kreativitást elfogadó és támogató pedagógusokra lenne szükség.

Guilford (1950) a tanulás és kreativitás kapcsolatának vizsgálata során²⁰ arra a megállapításra jutott, hogy „*a teremtő aktus, maga a tanulás*”. Később azt is hangsúlyozta, hogy az információk átalakítása lehet a kulcsa a kreatív tevékenységek fejlesztésének. Ezt a nézetet több kreativitáskutató is osztotta²¹ és azt javasolták, hogy a tanulás során minél jobban építsenek a diákok kreativitására: „*használjanak minél több tárgyat szokatlan módon a problémák megoldásához*”²². Ugyanakkor nem szabad figyelmen kívül hagyni Harsányi és Radó (1997)²³ azon megállapítását, hogy a cigány gyermekek kreativitása inkább a valóságos élethelyzetek megoldásában jellemző. A tárgyakkal való manipuláció kínálta kreativitás fejlesztésre szorul, így a tehetséggondozás során a tehetség gyenge oldalainak támogatása terén e terület fejlesztése célként értelmezhető.

Martinsen (1995)²⁴ úgy vélte, hogy a kognitív beállítódások is befolyásolják az egyén kreativitását. A kreativitás szempontjából két kognitív stílust különböztetett meg: az alkalmazkodókat és a felfedezőket. Az alkalmazkodók jellemzője, hogy előnyben részesítik a kognitív tapasztalatokat, míg a felfedezők sokkal inkább új típusú megoldásokat és új típusú felfedezéseket tesznek a problémák megoldására. Martisen azt is feltételezte, hogy a felfedezők jobban teljesítenek, mint az alkalmazkodók abban az esetben, ha újdonsághatása van a feladatnak. Az alkalmazkodók viszont jobban teljesítenek azokban az esetekben, ha a meglévő, releváns tapasztalatokra kell támaszkodni. Martinsen kutatásai azt is bebizonyították, hogy az alkalmazkodók jobban teljesítenek – nagyobb tapasztalatuk révén – a problémák megoldásában (azaz a tapasztalat javítja a problémamegoldó tevékenységeket), a

20 u.o. GUILFORD, 1950, p. 446.

21 lásd például JACOBS, Mary K., DOMINOWSKI, Roger L.: „Learning to solve in sight problems.” *Bulletin of the Psychonomic Society*, 17, 1981. 171–174.; vagy MARTINSEN, Øyvind: „Cognitive styles and experience in solving insight problems: Replication and extension.” *Creativity Research Journal*, 8, 1995. 291–298.

22 I. JACOBS & DOMINOWSKI, 1981. p. 171.

23 HARSÁNYI Eszter, RADÓ Péter: „Cigány tanulók a magyar iskolákban”. *Educatio*, 1997/1. 1–10.

24 I. MARTISEN, 1995.

felfedezők azonban jobban teljesítenek az ismeretlen problémák kidolgozásában. Ebből következően mindkét kognitív stílus kiaknázására törekedni kell, mivel a különböző problémák, különböző válaszok megjelenését igénylik, bár a kreativitás szempontjából a felfedező típusú kogníció előremutatóbb.

Runco és Chand (1995, 244.)²⁵ véleménye szerint a gondolkodás akkor kreatív, „ha eredeti és adaptív ötletek, megoldások, meglátások kialakításához vezet”. Azt is hangsúlyozták, hogy a tudás, az ismeretek és a motiváció egyaránt fontosak a kreatív gondolkodásban, azaz a kognitív és affektív tényezők egyaránt szerepet játszanak a tanulási tevékenységekben. Emellett hangsúlyozták, hogy a motiváció is fontos a kreatív gondolkodás kialakulásában, hiszen a probléma megkönnyítéséhez az egyén belső motivációjára is szükség van. Más szóval a diákok jobban motiváltak, amikor saját magukénak érzik a feladatot. Azonban azt is kiemelték, hogy gyakran előfordul, hogy külső motiváló eszközt kell használni, amely elősegíti a belső motiváció megjelenését is. Ugyanakkor ismerni kell a cigány gyermekek motivációs sajátosságait, melyek meghatározzák a tanulás eredményességét (Fejes, 2005).²⁶ A cigány gyermekek a tanulási tapasztalatok során gyakran nem élik át az elsajátítás, a tudásgyarapodás sikerének élményét, ennek eredményeként a belső tanulási motiváció nem alakul ki. Emellett a külső motiváló eszközök, mint például az elismerés, dicséret is gyakran hiányoznak a nevelésükből, így a motivátlanság megszüntetése e megerősítések beiktatásával kell kezdeni.

Feldhusen és Treffinger (1980, 34.)²⁷ szerint a kreativitás megközelítéséhez az érdeklődés alapú, felfedezettő vagy problémamegoldásra épülő megközelítés használatát érdemes bevetni a közvetett tanítás/tanulás során. Úgy vélték, hogy a kreativitás összefügg a felfedezési folyamatokkal. „Az érdeklődés alapú, felfedezettő tanulás javítja a kreatív képességeket és arra kényszeríti a tanulót, hogy „manipulálják” a környezetet és új ötleteken dolgozzanak”. Az alábbi javaslatokat tették az érdeklődés alapú, felfedezettő tanulási tapasztalatok biztosítása érdekében:

A pedagógus...

...adja meg a kezdőlökést az érdeklődő tanulók részére (például ötletbörze alkalmazásával).

25 RUNCO, Mark A., CHAND, O’Neal, I.: „Cognition and creativity.” *Educational Psychology Review*, 7, 1995. 243–267.

26 FEJES József Balázs: „Roma tanulók motivációját befolyásoló tényezők”. *Iskolakultúra*, 2005/1. 3–13.

27 FELDHUSEN, John F., TREFFINGER, Donald J.: *Creative thinking and problem solving in gifted education*. Dubuque, IA: Kendall/Hunt. 1980. 34.

...adjon lehetőséget a cselekvésre a tanulók számára, mely utat biztosít az önálló felfedezések megvalósításához.

...adjon részletes információkat/válaszokat a diákok kérdéseire.

...biztosítson olyan anyagokat és berendezéseket, amelyek gerjesztik és ösztönzik a tanulókat a kísérletezésre és az alkotásra.

...adjon időt a diákoknak, hogy megvizsgálják, megvitassák a kísérleteket, akár sikerül, akár nem.

...adjon iránymutatást, megnyugtató válaszokat és megerősítést a tanulói ötletekre és hipotézisekre.

...jutalmazza és ösztönözze az elfogadható megoldási stratégiákat. A támogató, pozitív légkör a legjobb eredményt hozza ki a tanulókból.

Érezhető, hogy ezek a kognitív-afektív tanulási modellek²⁸ arra törekednek, hogy a tudás és az érzelmi bevonódás révén ösztönözzék a tanulókat a kreatív megnyilvánulásokra. Amennyiben elfogadjuk Csermely (2017) korábban idézett állásfoglalását, a roma gyermekek és tanuló esetében különösen fontos építeni a tanulás affektív területeire. Átlagos iskolai körülmények között azonban gyakran csak a kognitív terület fejlesztésével foglalkoznak a pedagógusok.

Az érzelmi bevonódás ösztönzését segíti a kreatív légkör kialakítása. Clifton és Rath (2005)²⁹ szerint a kreativitást ösztönző klíma egyik jellemzője a derűs, jó hangulat. Tanulmányukban megfogalmazták, hogy az emberek úgy vélik, hogy hatékonyabban lehet dolgozni derűs emberek környezetében. A jó érzelmek ragadósak, így egy derűs tanár vagy diák segíthet a többi diáknak jóvá válni és a legjobb képességük szerint dolgozni. Davis és Rimm (1985, 231.)³⁰ azt javasolta, hogy a stimuláló kreatív tanulás/tanításnak meg kell céloznia „a kreatív attitűdök erősítését” is. Így az affektív terület által serkentett kreativitás hasonlóan fontos, mint a kognitív terület által serkentett kreativitás. Davis és Rimm jelezte, hogy a „kreatív hozzáállást” minden kreativitás programban tanítani szükséges. Ennek érdekében kifejlesztet-

28 E tanulási modellekben a kognitív terület fejlesztésének célja pl. az elsajátítandó tudás, az érvelési készségek, a műszaki és egyéb ismeretek, illetve néhány tehetségterület, mint például a matematikai-logikai vagy a nyelvi tehetségterület fejlesztése. Míg az affektív terület magába rejti az esztétikumot, az emberi érzéseket, érzelmeket, a fogékonyságot, problémaérzékenységet, s a tehetségterületek közül foglalkozik például az intraperszonális és interpreszonális, vagy a téri-vizuális területekkel is.

29 CLIFTON, Donald O, RATH, Tom: *Every moment matters', How full is your bucket? Positive strategies for work and life.* New York, Gallup Press. 2005.

30 DAVIS, Gary A., RIMM, Sylvia B. *Education of the gifted and talented.* Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall. 1985.

tek egy négy lépésből álló kreativitásfejlesztő tanulási modellt a tudatosság, a megértés, a technikák és az önmegvalósítás négyesére építve. A modell szerint a kreatív személyiség fejlesztéséhez:

1. növelni kell az egyén kreativitástudatát,
2. meg kell értetni a kreativitás szükségességét,
3. szükséges használnia az egyéni és bevált (standard) kreatív gondolkodási technikákat,
4. törekedni kell az önmegvalósítás lehetőségének biztosítására.

Renzulli (1992)³¹ hasonlóképpen vélekedett, s azt javasolta, hogy a diákok számára meg kell adni a lehetőséget, hogy részt vegyenek az „ideális tanulási cselekményekben”. Hangsúlyozta, hogy a tanulók, tanárok és a tananyag szempontjából egyaránt figyelembe kell venni az ideális tanulási környezetet. A tanulás eredményességére ható különböző környezeti tényezők együttesen alkotják a tanulási környezetet. Az ideális tanulási környezetben a tanuló kreativitási hajlamát a feladatok, a tárgyak, az érdeklődés és a pedagógus kreativitást támogató személyisége egyaránt erősíti. Renzulli megállapította, hogy a következetes és erősebb érdeklődésű diákok kreatívabbak voltak a társaiknál, ebből arra a következtetésre jutott, hogy a tananyagnak rugalmasan kell alkalmazkodnia a tanuló „egyéni képességeihez, az érdeklődéséhez és tanulási stílusához”.³² Ezen túlmenően úgy vélte, hogy az osztálytermi tevékenységek keretében a diákokat a szakmai érdeklődés irányába kell terelni, valamint kihangsúlyozta a tanár mint mentor és példakép szerepét a fejlődő kreativitásban.

A pedagógusok kreativitás-ösztönző szerepét már Chambers (1973)³³ is kiemelte. Chambers vizsgálatai alapján megállapította, hogy a kreativitást támogató tanárok a diákok számára elérhetőbbek, elkötelezettebbek a maguk szakterületén, lelkesebbek a kollégáiknál és a szellemi kihívásokra is izgalommal tekintenek. Chambers ugyanakkor azt is megjegyezte, hogy azok a tanárok, akik előnyben részesítették a diákok kreativitásfejlesztését, legtöbbször maguk is több kutatással rendelkeztek, önmaguk is alkottak, hazai és nemzetközi hírnévre tettek szert, amelynek hatására érdekesebbnek tűntek, tetszettek a diákoknak. Saját kutatásunkban (Mező

31 RENZULLI, Joseph: „A general theory for the development of creative productivity through the pursuit of ideal acts of learning.” *Gifted Child Quarterly*, 36, 1992. 170–182.

32 u. o. RENZULLI, 1992. 176.

33 CHAMBERS, Jonathon: „College teachers: Their effect on creativity of students.” *Journal of Educational Psychology*, 65, 1973. 326–334.

K., 2014)³⁴ is arra a következtetésre jutottunk, hogy a pedagógus kreativitása hatást gyakorol a tanulók kreatív megnyilvánulásaira. A modellkövetés szerepét vizsgáló kutatásokban (Bandura, 1969; Kósa, 2005)³⁵ megállapításra került, hogy a modellek követése, példaképek választása, a megfigyelés (obszervációs) tanulás alapvető szerepet játszik a szocializáció folyamatában. A modellálás mások viselkedésének megfigyelését (és esetleges, de nem mindig és nem kizárólagos utánzását) jelenti, „így a pedagógusok kreatív magatartása és tevékenysége követendő példaként jelenhet meg a tanítványaik előtt”³⁶. Ugyanakkor azt is ki kell emelni, hogy a kreatív tanulás és a kreatív iskola nem egyszerűen „ötletgyárat”, „ötletgyúrás” jelent. Ahogyan Vass (2012)³⁷ megfogalmazta, a kreatív iskola legfőbb jellemzője a kreatív folyamatot segítő ingergazdag tanulási környezet. Olyan hely, amely a kíváncsiság, a fantázia és a pedagógiai varázslat hármását helyezi előtérbe. Tehát élményeket nyújt!³⁸

KREATIVITÁS A TANULÁS IRÁNTI MOTIVÁCIÓ ÉRDEKÉBEN

Ha elfogadjuk Guilford (1950) azon korai megállapítását, hogy a „teremtő aktus, maga a tanulás”, akkor elég nehéz megérteni azt a paradoxont, amikor a gyermek arról beszél, hogy nem élvezzi a tanulást. Valószínűleg ilyenkor a teremtés, az alkotási vágy, az ehhez tartozó kíváncsiság tűnik el a tanulás folyamatából. Sok pedagógus hajlamos (különösen roma gyermekek esetében) mindezt a motiválatlanságra fogni³⁹, s a motiváció hiányát valamilyen a cselekvésre és/vagy önmagára a

34 Bővebben MEZŐ Katalin: „Tanári vélemények a kreativitásról.” In. *A tudomány szolgálatában.* (Szerk. Koncz, I., Szova, I.), Elektronikus könyv. Online, 2014. 120–129. http://www.peme.hu/userfiles/A_tudomanysszolgalatában-I.pdf. [2017.03.11.]

35 Például BANDURA, Albert (1969): „Social-Learning Theory of Identificatory Process.” In. *Hanbook of Socialization Theory and Research* (ed.Goslin, D.A.). Chicago: Rand McNally and Company. 213–262.; KÓSA Éva: „A szocializáció elméleti kérdései.” In. *Neveléslélektan* (Szerk. Vajda, Zs.,Kósa, É.), Budapest, Osiris Kiadó. 2005. 46–113.

36 Lásd. Mező K.: (2014) 124.

37 VASS Vilmos: „A kreatív iskola.” *Anyanyelv-pedagógia Szakfolyóirat.* Online, 2012. <http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=374>[2016.12.10.]

38 Bővebben MEZŐ Katalin: *Kreativitás és élménypedagógia.* Debrecen, Kocka Kör. 2015b.

39 Bővebben LISKÓ Ilona (2002): „A hátrányos helyzetű tanulók oktatásának minősége”. *Új Pedagógiai Szemle*, 2002/2. 56–69., RAJNAI Judit: „Lehet másképp?! – avagy pedagógiai alternatívák a hátrányos helyzetű roma fiatalok nevelésében.” *Új Pedagógiai Szemle*, 2012/11–12. 54–75.

személyre vonatkozó hiedelemként értelmezni. Nézzünk erre vonatkozóan néhány példát a roma gyermekek/tanulók esetében Vallerand (1997)⁴⁰ rendszerébe ágyazva:

- Szocializációs problémák: a roma gyermekek többségitől eltérő szocializációja hatással lehet a motivációra (Fejes, 2005)⁴¹. Ilyen szocializációs problémák lehetnek például, hogy: a roma családok időkezelése strukturálatlanabb, ami megnehezíti az időköttetéshez való alkalmazkodást; a nevelésük a modellkövetésre épül a jutalmazás-büntetés rendszere helyett; a szoros személyes kapcsolatok igénye a magas létszámú csoportos oktatással szemben. Ezeket a valós eltéréseket rugalmasabban figyelembe kell venni a tanítás során.
- A képesség hiányára irányuló előfeltételezések: a pedagógusok egy része úgy véli, hogy a roma gyermekek és tanulók esetében nincsenek meg a cselekvés végrehajtásához szükséges képességek. Mező F. (2008a, 2008b, 2009, Ferku és Mező F., 2003)⁴² alulteljesítéssel, illetve az alulteljesítő tehetségekkel foglalkozó műveiben megfogalmazódott, hogy a pedagógusok gyakran támaszkodnak hibásan a képességhiányokból eredő előfeltételezéseikre.
- A stratégiára vonatkozó hiedelmek: amikor a személy úgy véli, hogy a lehetséges stratégiák úgysem vezetnek eredményre. A tanulás eredményességét nagyban befolyásolja, hogy rendelkeznek-e a tanulók a tanuláshoz szükséges stratégiákkal. A kreatív, produktív tanulás elemeinek, illetve tanítási módszereinek ismerete elengedhetetlen a kreatív tanulás hatékonyságának növeléséhez (lásd. Mező F., 2004; 2011)⁴³.

40 VALLERAND, Robert J.: „Toward a Hierarchical Model of Intrinsic and Extrinsic Motivation.” *Advances in Experimental Social Psychology*. 1997 (29), 271–360.

41 FEJES József: „Roma tanulók motivációját befolyásoló tényezők.” *Iskolakultúra*, 2005/1. 1–13.

42 Bővebben Mező Ferenc ide vonatkozó kutatásai:

MEZŐ Ferenc: „Alulteljesítő tehetséges tanulók.” *Új Pedagógiai Szemle* 2008a. 8–9., 107–109. MEZŐ Ferenc: „Alulteljesítő tehetségek.” In. *Kiterjesztett tehetséggondozás* (Szerk. Balogh L., Koncz I.), Budapest, Professzorok az Európai Magyarorszáért Egyesület. 2008b. 145–160.

MEZŐ Ferenc: „Alulteljesítő tehetséges tanulók azonosítása és gondozása – cselekvési terv”, In. *A tehetségek szolgálatában* (Szerk. Varjú Potřebic T., Vida J.), Zenta, 2009. 94–99., FERKU Imre, MEZŐ Ferenc: *Tanárok a tehetségről*. Nyíregyháza, MPKITK. 2003.

43 MEZŐ Ferenc: *A tanulás stratégiája*. Debrecen, Pedellus Novitas Kft., 2004.

MEZŐ Ferenc: *Tanulás: diagnosztika és fejlesztés az IPOO modell alapján*. Debrecen, K+F Stúdió Kft., 2011.

- Erőfeszítés hiánya: e probléma kétpólusú. Egyrészt a személy úgy véli, hogy a cél elérése – jelen esetben az ismeret elsajátítása – túl nagy erőfeszítésbe kerül, amely erőfeszítést nem hajlandó megtenni. Másrészt a pedagógus tanításba fektetett energiája is kevesebb abban az esetben, ha úgy véli, hogy a pedagógiai felkészülés felesleg, mivel a tanuló úgyszemint fog erőfeszítéseket tenni a tananyag elsajátítása érdekében. Mindez öngerjesztő folyamatokat indíthat el, s mindkét fél részéről a belefásultság és az unalom irányába vezethet.
- Tehetetlenség hiedelmek: a személy úgy véli, hogy az erőfeszítései nem hoznak eredményt a feladat nagyságához mérten, s mindezt a pedagógusok is erősíthetik. Ez a hozzáállás még a legtehetségesebb gyermek esetében is visszatartó erejű, sőt, ami még ennél is nagyobb problémát jelent, hogy elhiszi magáról, hogy tehetségtelen és alkalmatlan a képességei kiteljesítésére.

Ezeknek a vélt vagy valós motivációs problémáknak a kiküszöbölésére is lehetőséget ad a kreatív tanulási/tanítási módszerek alkalmazása. A tanulás alapja az elsődleges motiváció, a kíváncsiság (kutató vagy explorációs drive) kihasználása, mely minden egészségesen fejlődő gyermek alapsajátossága. Lényegében a kíváncsiság az érdeklődés kialakulásának mozgatórugója. A kíváncsiság viszonylag könnyen felkelthető egy tevékenység irányába, viszont amilyen könnyen beindulhat, olyan hamar kioltódhat, ezért megfelelő aktivitás biztosításával lehet csak a hosszabb távú érdeklődés irányába terelni. A kíváncsiság által kiváltott aktivitás akkor válik érdeklődéssé, ha az aktivitás során megszerzett ismeretek kellemes élményekkel társulnak. Ezeknek az élményeknek a biztosításával kelthető fel az érdeklődés. Az élmények nagyon sokszínűek lehetnek: néha elegendő egy közös nevetés vagy a felfedezésre való közös rácsodálkozás, egy jó sztori kapcsolása, a pedagógus saját gondolatainak elbeszélése az adott témára vonatkozóan; máskor egy kísérlet vagy egy zene váltja ki ugyanazt a pozitív hatást. Az élmények átélésében fontos szerepe van a személyes kötődésnek, az élménykiváltó személyes bevonódásának, mintaadásának. A kezdeti kíváncsiság az élmények hatására érdeklődéssé válhat. A kialakult érdeklődés már hosszabb távra biztosítja a tudás megszerzésébe való bekapcsolódást. Azonban az érdeklődés fenntartása folyamatos motivációt, inspirációt igényel.

A motivált közeg számos kreatív megnyilvánulásra ösztönöz. Ugyanakkor azt is meg kell említeni, hogy olykor az ezzel éppen ellentétes, unalmas, motiválatlan közeg vezet a kreativitás kialakulásához. Az iskolai közegben kialakuló unalom többnyire pótcselekvések kialakulását vonja maga után. A pótcselekvések egyik része negatív hatású, például magatartási gondok, fegyelmezetlenség, ellenszenv; másik része viszont akár kreativitásra ösztönző is lehet, például órák alatti rajzolgatás, pa-

pírtépkedéssel képkirakás, újságot olvasás, azonban ez nem segíti az ismeretátadási cél elérését.

Kreativitást kreativitással lehet ösztönözni, ha a cél az, hogy a gyermek – a produktív tanulást leíró Mező-féle IPOO-modell⁴⁴ szerinti módon – kreatívan, produktívan, értőn álljon a tanuláshoz, és ne csak egyszerűen bemagolja, reprodukálja a tananyagot, vagy rosszabb esetben ne is tanuljon, akkor a pedagógusnak is kreatívan kell megszerveznie az ismeretátadást.

ÖSSZEFOGLALÁS

Jelen tanulmány a roma gyermekek és tanulók tehetséggondozásában megjelenő kreativitás szerepéről szól. A tanulmányban a kreativitáson mint a tehetséggondozás egyik legfontosabb eleme jelenik meg, azonban belátható, hogy a kreativitás nem csak a tehetséges gyermekek fejlesztésében központi szerepű, hanem valamennyi tanulási helyzetben érvényesülő sajátosság. A roma gyermekek és tanulók kreativitásának fejlesztése csak annyiban tér el a többségi gyermekek és tanulók fejlesztésétől, hogy szükség szerint jelentősebb szerepe van a velük foglalkozók mentori, tutori tevékenységének. A kreativitás kultúrafüggetlen sajátosság, így a kreativitás terén megjelenő egyéni képességeket a roma gyermekre ható egyéb szociális-kulturális tényezők kevésbé befolyásolják.

Kreatív tanítási módszerek alkalmazásával, az élmények biztosítására épülő pedagógiával a tanulás/tanítási folyamat élvezetessé tehető, mely elősegítheti a tanulás iránti igény felértékelődését, a tudásvágy fenntartását. A kreatív tanulás kreatív gondolkodásra ösztönöz, mely hosszabb távon valószínűleg valamilyen produktív, innovatív alkotó tevékenységben mutatja meg magát.⁴⁵

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BANDURA, Albert (1969): „Social-Learning Theory of Identificatory Process”. In: *Handbook of Socialization Theory and Research* (ed. Goslin, D.A.). Chicago: Rand McNally and Company. 213–262.
- BARBOT, Baptiste, BESANÇON, Maud, LUBART, Tod „Creative potential in educational settings: its nature, measure, and nurture.” *Education*, 2015. 3–13.

44 MEZŐ Ferenc: *Tanulás: diagnosztika és fejlesztés az IPOO modell alapján*. Debrecen, K+F Stúdió Kft., 2011.

45 MEZŐ Ferenc, MEZŐ Katalin: *Kreatív és iskolába jár!* K+F Stúdió Kft., Debrecen. 2011.

- BESANÇON, Maud, LUBART, Tod, BARBOT, Baptiste: „Creative Giftedness and Educational Opportunities.” *Educational and Child Psychology*, 30 (2). 2013. 79–88.
- BINKLEY, Marilyn., ERSTAD, Ola, HERMAN, Joan, RAIZEN, Senta, RIPLEY, Martin, MILLER-RICCI, May, RUMBE, Mike: „Defining Twenty-First Century Skills.” In. *Assessment and Teaching of 21st Century Skills* (eds. Griffin, P., McGaw, B., Care, E.). Springer, Netherlands. 2012. 17–66.
- CHALL, J. S., JACOBS, V. A., BALDWIN Luke. „The Reading Crisis: Why Poor Children Fall.” In. (J. Shimron, ed.) *Literacy and Education: Essays in Memory of Dina Feitelson*. Hampton Press, Inc., Cresskill, N. J. 2003. 33–48.
- CHAMBERS, Jonathon: „College teachers: Their effect on creativity of students.”- *Journal of Educational Psychology*, 65, 1973. 326–334.
- CLIFTON, Donald O, RATH, Tom: *‘Every moment matters’, How full is your bucket? Positive strategies for work and life*. New York, Gallup Press. 2005.
- CZEIZEL Endre: *Az érték – még mindig – bennünk van*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1994.
- CSERMELY Péter: „Mikor helyes az érzelmeinkre bízni magunkat a döntéseink során?” Online, 2011. Csermely blog.<http://csermelyblog.tehetsegpont.hu/node/156>[2017.03.11.]
- CSÍKSZENTMIHÁLYI Mihály: *Kreativitás*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 2008.
- DAVIS, Gary A., RIMM, Sylvia B. *Education of the gifted and talented*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall. 1985.
- FEJES József Balázs: „Roma tanulók motivációját befolyásoló tényezők”. *Iskolakultúra*, 2005/1. 3–13.
- FELDHUSEN, John F., TREFFINGER, Donald J.: *Creative thinking and problem solving in gifted education*. Dubuque, IA: Kendall/Hunt. 1980.
- FERKU Imre, MEZŐ Ferenc: *Tanárok a tehetségről*. Nyíregyháza, MPKITK. 2003.
- GAGNÉ, François: „Giftedness and talent: Reexamining a reexamination of the definitions.” *Gifted Child Quarterly*, 1985. 17–25.
- GARDNER, Howard; PHELBS, Erin; WOLF, Dennie: „The roots of creativity.” *Beyond formal operations* (eds. Alexander, C., Longer, J.). New York, Oxford University Press. 1990.
- GUILFORD, Joy Paul: „Creativity”. *American Psychologist*, 5. 1950. 444–454.

- HARSÁNYI Eszter, RADÓ Péter. „Cigány tanulók a magyar iskolákban”. *Educatio*, 1997/1. 1–10.
- HÜSE Lajos: *Roma tanulók iskolai attitűdjeit befolyásoló tényezők*. Evangelikus Roma Szakkollégium, Nyíregyháza. 2015.
- JACOBS, Mary K., DOMINOWSKI, Roger L.: „Learning to solve in sight problems.” *Bulletin of the Psychonomic Society*, 17, 1981. 171–174.
- KÓSA Éva: „A szocializáció elméleti kérdései”. In. *Neveléslélektan* (Szerk. Vajda, Zs., Kósa, É.) Budapest, Osiris Kiadó. 2005. 46–113.
- LISKÓ Ilona (2002): „A hátrányos helyzetű tanulók oktatásának minősége”. *Új Pedagógiai Szemle*, 2002/2. 56–69.
- MARTINSEN, Øyvind: „Cognitive styles and experience in solving insight problems: Replication and extension.” *Creativity Research Journal*, 8, 1995. 291–298.
- MEZŐ Ferenc, MEZŐ Katalin: *Kreatív és iskolába jár! K+F Stúdió Kft., Debrecen. 2011.*
- MEZŐ Ferenc: „Alulteljesítő tehetségek.” In. *Kiterjesztett tehetséggondozás* (Szerk. Balogh L., Koncz I.) Budapest, Professzorok az Európai Magyarországiért Egyesület. 2008b. 145–160.
- MEZŐ Ferenc: „Alulteljesítő tehetséges tanulók azonosítása és gondozása – cselekvési terv”. In. *A tehetségek szolgálatában* (Szerk. Varjú Potrebic T., Vida J.). Zenta, 2009. 94–99.
- MEZŐ Ferenc: *Tanulás: diagnosztika és fejlesztés az IPOO modell alapján*. Debrecen, K+F Stúdió Kft., 2011.
- MEZŐ Ferenc: „Alulteljesítő tehetséges tanulók.” *Új Pedagógiai Szemle*. 2008a/8–9., 107–109.
- MEZŐ Katalin, MEZŐ Ferenc: „The IPOO-model of creative learning and the students’ information processing characteristics”. *Horizons of Psychology*, 23.2014. 136–144.
- MEZŐ Katalin: *Kreativitás és élménypedagógia*. Debrecen, Kocka Kör. 2015b.
- MEZŐ Katalin: „Tanári vélemények a kreativitásról”. In. *A tudomány szolgálatában*. (Szerk. Koncz, I., Szova, I.). Elektronikus könyv. Online, 2014. 120–129. http://www.peme.hu/userfiles/A_tudomany_szolgálatában-I.pdf. [2017.03.11.]
- MEZŐ Katalin: „A kiemelkedés útja: a cigány/roma tehetségek támogatása.” In. *Roma gyermekek nevelése és segítése* (Szerk. Pálfi Sándor). Debrecen, Didakt Kft., 2015a. 139–160.

- MEZŐ Katalin: *A kreativitás időbeli aspektusai*. Doktori disszertáció. 2017.
- MÖNKES, Franz J., BOXTEL, Herman W.: „A Renzulli-modell kiterjesztése és alkalmazása serdülőkorban”. In: *A tehetségfejlesztés pszichológiája* (Szerk. Balogh, L., Herskovits, M., Tóth, L.), Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1996. 67–80.
- NAGY Mária: „A cigány tanulókkal kapcsolatos pedagógiai problémák a pedagógusképzésben és a fiatal pedagógusok munkájában”. *Új Pedagógiai Szemle* (11), 2002. 157–170.
- RAJNAI Judit: „Lehet másképp?! – avagy pedagógiai alternatívák a hátrányos helyzetű roma fiatalok nevelésében.” *Új Pedagógiai Szemle*, 2012/11–12. 54–75.
- RENZULLI, Joseph. S.: „What makes giftedness? Reexamining a definition.” *Phi Delta Kappan*, 60. 1978. 180–261.
- RENZULLI, Joseph: „A general theory for the development of creative productivity through the pursuit of ideal acts of learning.” *Gifted Child Quarterly*, 36, 1992. 170–182.
- RUNCO, Mark A., CHAND, O’Neal, I.: „Cognition and creativity.” *Educational Psychology Review*, 7, 1995. 243–267.
- SMITH, Gudmund, CARLSSON, I.: „Creativity in early and middle school years.” *Journal of Behavioral Development*, 6. 1983. 167–195.
- STERNBERG, Robert J.: „Witch as a model of giftedness.” *High Ability Studies*, 14.(2). 2003. 109–137.
- TORRANCE, Ellis Paul: *Preliminary manual: Ideal child checklist*. Georgia Studies for Creative Behavior, Athens. 1975.
- VALLERAND, Robert J.: „Toward a Hierarchical Model of Intrinsic and Extrinsic Motivation.” *Advances in Experimental Social Psychology*. 1997 (29), 271–360.
- VASS Vilmos: „A kreatív iskola.” *Anyanyelv-pedagógia Szakfolyóirat*. Online, 2012. <http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=374> [2016.12.10.]
- WOLF, Roger: *Defining the concept of creativity*. University of Twente, Netherlands. Online, 2014. <http://essay.utwente.nl/66263/1/Wolf%2C%20R.A.%20%20s0066508%20%28verslag%29.pdf>. [2015.03.20.]



VARGÁNÉ NAGY ANIKÓ–MOLNÁR BALÁZS
Nevelési mintázatok roma családok körében¹

BEVEZETÉS

2016 februárjában kérdőíves vizsgálatot végeztünk a hajdúböszörményi Kincske-reső Óvodában és a vasmegyeri Mesevár Óvodában 135 kisgyermeket nevelő roma és 69 nem roma szülő részvételével a család, családi szerepek, illetve a családi nevelés témájában. A tanulmány ennek a kutatásnak a főbb eredményeit foglalja össze, amely során három nagyobb kérdéscsoportot érintünk.

Egyrészt vizsgáljuk a „család” fogalmkörét a két almintában: mit gondolnak a megkérdezett szülők a családról, annak működéséről, mire asszociálnak a családdal kapcsolatban, milyen elképzeléseik vannak a jól működő, boldog családi életéről. Másrészt vizsgáljuk a roma és nem roma szülők családi szerepértelmezéseit, szerepelvárásait: miként fogják fel az anyai, apai szerepeket, mit várnak el a gyermekektől. A harmadik nagy terület a család és az óvoda kapcsolata, amellyel összefüggésben bemutatjuk az óvodától elvárt értékeket, az intézményes neveléshez köthető konfliktusforrásokat, a szülő-gyermek-óvodapedagógus konstellációban azonosítható sajátos kommunikációs jelenségeket.

A vizsgálati eredmények, reményeink szerint, szempontokat adnak nem csak ahhoz, hogy jobban megértsük a roma kulturális háttérhez kapcsolódó családi nevelési sajátosságokat, hanem ahhoz is, hogy miként lehet a család-óvoda kapcsolatrendszert az eltérő kulturális elemekre reflektálva kezelni, a kommunikációt a családi és intézményes nevelési színterek között optimalizálni. A feltárt összefüggésekből mindemellett az is egyértelműen kirajzolódik, hogy a modern pedagógusképzés alap-, mester- és posztgraduális szintű tananyagaiban a roma családi nevelési szokások, hagyományok ismeretének megkerülhetetlen követelményként kell megjelenni.

1 A szerzők témában írt tanulmánya „Szerepelvárások és szerepértelmezések roma kulturális háttérű családokban” címmel jelent meg: In. *Családi nevelés 2.* (Szerk. Vargáné Nagy Anikó), Didakt Kft., Debrecen. 2017. 109–132.

A CSALÁDI NEVELÉS ELSŐDLEGESSÉGE

Az Óvodai nevelés országos alapprogram (továbbiakban Alapprogram), amit széleskörű szakmai elfogadottság övez, minden óvodának irányelvet mutat a 3–6 éves korú gyermekek óvodai neveléséről, és meghatározza a hazai óvodákban folyó pedagógiai munka alapelveit.² Az Alapprogram deklarálja a családi nevelés elsődlegességét, ami mellett az óvoda kiegészítő nevelő és alkalmanként hátránycsökkentő szerepet tölt be. Az Alapprogram kiemelt partnerként kezeli a családokat és az óvodai nevelés alapvető pillérének tekinti a családdal való szoros együttműködést, aminek az alapja, hogy az óvoda figyelembe veszi a család sajátosságait, szokásait, partneri kapcsolatot alakít ki a családdal. Az együttműködés alapja a társadalmilag elfogadott normáktól eltérő kulturális szokások megismerése, a gyermek személyes és intézményi szocializációjának támogatása/segítése. Az óvoda, mint nevelési intézmény, azokban a régiókban, ahol nincs más kulturális szervezet, közösségformáló szerepet is betölt. Az óvodának ezt a kulturális szerepet kell kialakítania úgy, hogy a családok számára közösségi együttlétet alakító programokat szervez. A pedagógusoktól mindez inkluzív pedagógiai szemlélet alkalmazását, a helyi hagyományok megismerését, a helyi közösséghez tartozás erősítését várja el.

A köznevelési törvény Magyarországon 2015. szeptember 1-jétől előírja a harmadik életévét betöltött gyermekek kötelező óvodába járását.³ A törvénynek ez a rendelkezése a hátrányos helyzetű, mélyszegénységben élő családok gyermekeinek hátránycsökkentő célú nevelését, a korai szocializációs hátrányok kompenzálását hivatott előmozdítani, azt, hogy minden gyermek egyenlő eséllyel részesülhessen az óvodai nevelésben. A törvényi rendelkezés eredményeképpen a gyermekek 95%-a jár óvodába hazánkban. A törvény esélykiegyenlítő szerepet tölt be, és összhangban van azzal az Európai Unió stratégiaiával, amely szerint 2020-ra a negyedik életévüket betöltött gyermekek 95%-ának kora gyermekkori intézményes nevelésben kell részesülnie. Cél, hogy az alacsony státuszú háztartásokban élő, többségében roma származású, súlyos szocializációs hiányokkal küzdő kisgyermekek a későbbi fejlődésük szempontjából legfontosabb korai életszakaszban segítséget kapjanak a készségeik és képességeik kibontakoztatásához, amely elengedhetetlenül szükséges óvodai beilleszkedésükhöz, későbbi iskolai sikerességükhöz és a tankötelezettségük teljesítéséhez. Abban az esetben, amikor az elsődleges szocializációs színteret nyújtó családi nevelés valamilyen szempontból sérül, a másodlagos szocializációs,

2 363/2012. (XII.17.) Korm. rendelet az Óvodai nevelés országos alapprogramjáról

3 2011. évi CXCV. törvény a nemzeti köznevelésről

intézményes nevelési szintér, az óvoda kulcsszerepet tölt be a családban meglévő hiányok pótlásában és a hátrányok csökkentésében. „Az óvodapedagógus figyelembe veszi a családok sajátosságait, szokásait, az együttműködés során érvényesíti az intervenciós gyakorlatot, azaz a segítségnyújtás családhoz illesztett megoldásait.” (Alapprogram 5.)

A szülővel, családdal együttműködő kapcsolat a család igényeihez illesztett segítségnyújtási formát talál. A gyermek és családja igényeihez igazított pedagógiai gyakorlat szerint a szülő nem pusztán „betekintő”, vagy „kívülálló idegen” az óvodában, de aktív résztvevője az óvodai történéseknek.

Az Oktatási Hivatal 2016 őszén „Esélyteremtő óvoda” műhelycímmel indított kiemelt projektet.⁴ Az EFOP pályázat keretében megvalósuló, az óvodákat széles körben érintő projekt legfőbb célkitűzése az óvodai keretek között megvalósuló esélyteremtő nevelési eljárások és az óvodai hátránykompenzáció biztosítása. Az esélyteremtést már az óvodában el kell kezdeni, a gyermek és családjaik esetében is, amely érdekében szakmai és társadalmi párbeszédre egyaránt szükség van. Az óvodában megvalósuló kora gyermekkori nevelés megalapozásával csökkenhet a későbbi iskolai lemorzsolódás, majd nőhet a munkaerő-piaci eredményesség és a jövőbe fektetett humántőke. A projekt keretében, elsősorban abban az előzetes felmérésen átesett 570 óvodában, ahol a hátrányos és halmozottan hátrányos helyzetű gyermekek aránya meghaladja a 10%-ot, célzott támogatással segítik az óvodapedagógusok munkáját úgy, hogy roma anyanyelvi dajkák és egyéb speciális képzettségű szakemberek foglalkoztatását biztosítják számukra. A program célja olyan minőségi szolgáltatás biztosítása, amelyben megvalósul a roma gyermekek együttnevelése, együttélése többségi társaikkal, a gyermekjóléti rendszer megerősítése, a hátránykompenzáció jelzőrendszerének kiépítése, és a projekt hosszú távú fenntarthatóságának a biztosítása.

Összességében a célkitűzés az óvodáskorú hátrányos és halmozottan hátrányos helyzetű gyermekek esélyteremtő képességének erősítése, a minőségi neveléshez hozzáférés támogatása, a kiválasztott óvodák intézményi szintű szakmai támogatása, a gyermekközpontú, családoorientált szemlélet megerősítése, a hátrányos helyzetű gyermekek fejlődésének nyomon követése, az óvoda-iskola átmenet biztosítása. További cél az intézmény pedagógiai szükséglete szerint a többletszolgáltatást (lo-

4 Bővebben lásd: EFOP-3.1.3-16-2016-00001 Társadalmi felzárkózási és integrációs köznevelési intézkedések támogatása kiemelt projekt az „Esélyteremtő óvoda”. Oktatási Hivatal, 2017. március 13. <https://www.oktatas.hu/koznevelas/projektek/efop313> [2017.10.11. 14.22]

gopédus, pszichológus stb.) igénylő gyermekek egyéni fejlesztésének támogatása. A projekt cél az egyéni szükségletek azonosítása és az azon alapuló hátránykompenzációs tevékenységek megvalósítása az óvodában.

A család és az intézmény közötti együttműködés változatos formák között, a helyi adottságokhoz alkalmazkodva, azokra messzemenőig építve valósulhat meg. A korábbi évtizedek pedagógiai gyakorlatában a szülő passzív szemlélő szerepet töltött be, és kívülállója volt a nevelési és oktatási intézményekben a gyermekkel történekmek. A család és az intézmények közötti kapcsolattartási módokat tekintve még működnek a hagyományos formák, ide tartozik például a családlátogatás, nyílt nap, fogadóóra, szülői értekezlet. A megszokott, formális találkozási alkalmak mellett egyre inkább elterjedt a hivatalos találkozási formákat feloldó közös rendezvények gyarapítása a szülők/családok számára, és a szülőkkel/családokkal együtt. Mind gyakrabban találkozhatunk azzal a szemlélettel, amely a formális kapcsolattartáson túlmutató, együttműködő partneri viszonyt hangsúlyozza⁵, egy működőképes család-intézmény rendszert igyekszik kiépíteni, ahol a szülőkkel való kooperáció innovatív formában jelenik meg. A szülők bevonása, aktív részvétele az óvoda mindennapjaiba új, innovatív együttműködési formákat alakíthat ki, amelyben a lokális közösségek nyújtotta lehetőségek tudatos kiaknázásától kezdve a modern IKT-eszközök használatáig sok minden megjelenhet. A szülők jelenléte az intézmény életében a családdal való közös gondolkodást, együttnevelést erősíti meg. Ez a szoros együttműködés közös céljukból fakad, ami a gyermeki jóllét minél teljesebb biztosítása.

A partnerközpontú szülői gondolkodás jegyében az óvodáknak törekedniük kell arra, hogy a családokat bevonják az óvoda mindennapjaiba. A család-intézmény jó gyakorlatának együttműködési formáira számos, a hazai és külföldi gyakorlatban már megvalósított példát találhatunk.⁶

A pedagógiai folyamatok tudatos szervezésében figyelembe kell venni a többségi társadalomtól különböző családi mintázatokat, szerepértelmezéseket is, amelyek a roma identitású családok esetében megfigyelhetők. Kimutatható különbségek van-

5 Az a felismerés, hogy az intézmény alakítson ki közvetlenebb kapcsolatot a gyermeket nevelő családokkal egy olyan szemléletváltás eredménye, amely szakított a korábbi negatív paradigmával, amely a szülőket passzív szemlélőnek tekintette.

6 ERDŐS Imréné: „Az esélyegyenlőségi pályázatokkal megvalósított óvoda-család kapcsolat – A HHH-s roma családok befogadása az óvodába.” In: *Családi nevelés 2.* (Szerk. Vargáné Nagy Anikó), Didakt Kft., Debrecen, 2017. 214–247.

VARGÁNÉ NAGY Anikó: „Inklúzió a kezdetektől.” In: *Roma gyermekek nevelése és segítése.* (Szerk. Pálfi Sándor), Didakt Kft., Debrecen, 2015. 9–32.

nak a roma, nem roma családok működésében, pedagógiai relevanciákkal bíró sajátosságaikban. Elengedhetetlen, hogy az óvodapedagógus szívesen lássa és fogadja a roma származású szülőket azért, hogy jó kapcsolatot építsenek ki és tartsanak fenn. Meg kell erősíteniük a szülőket abban a szerepben, amiben a legjobbak, és ez a gyermekük iránt érzett aggodalom, a gyermek őszinte szeretete. Ahhoz, hogy az óvodapedagógus kompetens legyen a roma szülőkkel történő következetes együttműködés kialakításában, multikulturális kompetenciákra és megfelelő ismeretekre van szüksége a roma családok szokásairól. Azok a halmozottan hátrányos helyzetű szülők, akiknek a saját nevelési, oktatási pályafutásukhoz kudarcélmény, trauma fűződik, konzerválják a hozott hátrányokat. A gyermek iskolai sikeressége nagyban függ a családi szubkultúrától is, az iskola pedig nem képes a hozott hátrányokat és a társadalmi különbséget kompenzálni. Liskó úgy véli, hogy az iskolai kudarc és az iskolai lemorzsolódás egyik oka az óvodáztatás hiányából adódik.⁷ Részben ennek az összefüggésnek a felismerése vezetett el oda, hogy Magyarországon 2015 őszétől már hároméves kortól kötelező az óvodába járás. A nemzeti törekvéseken túl, számos európai uniós program célja a korai iskolai lemorzsolódás megelőzése, a végzettség nélküli iskolaelhagyás csökkentése, ugyanis ez súlyos rizikófaktor a halmozottan hátrányos helyzetűek körében.⁸

Az óvodapedagógusoknak a sikeres hátránycsökkentés érdekében meg kell erősíteni a roma kötődésű családokkal a kapcsolattartást és együttműködést. A pedagógustól elvárt az inkluzív pedagógiai szemlélet alkalmazása, és ennek részeként a szenzitív kommunikáció és interakció a roma származású gyermekekkel és szülőkkel, akik nem biztonságos vagy nélkülöző családi környezetből érkeznek.

Kutatásunk a fenti gondolatkörökhöz kapcsolódik: roma és nem roma családok szociokulturális és szocioökonómiai státuszának vizsgálatán keresztül a családi szerepeket, a család-intézmény kapcsolatát, a nevelési mintázatokat térképeztük fel.

VIZSGÁLATI EREDMÉNYEK

A 2015. március-április hónapokban zajló adatfelvétel három helyszínen történt. Két óvoda, egyrészt a hajdúböszörményi Kincskereső Óvoda, másrészt a vas megyei Mesevár Óvoda adta a kutatás 135 fős roma almintáját.

7 LISKÓ Ilona: „A roma tanulók iskoláztatási esélyei” In. *Iskolakultúra*. 2005/2. sz. 123–127.

8 VARGÁNÉ: i.m.

A nem roma kontrollcsoportot a Debreceni Egyetem Gyakorló Óvodája szolgáltatta. Itt 69 szülő segítette adatbázisunk kiépítését. A roma szülők sok esetben igényelték kérdezőbiztos segítségét is. Ezt a szerepkört az intézményekben dolgozó óvodapedagógusok és dajkák látták el. A kontrollcsoportba tartozó szülők esetében a kérdőíves adatfelvétel önkitöltős formában valósult meg.

Mindkét vizsgálati csoportban döntő módon (90% fölötti aránnyal) nők választak a kérdésekre. Az első jelentős eltérést az életkori megoszlásban tapasztaltuk (1. számú táblázat). A roma válaszadók esetében 20 és 54 életév közöttiek voltak a vizsgálati személyek (Troma= 34 év), míg nem romák esetében 25 és 46 év között (Tnemroma= 21 év) szóródtak az adatok. Az átlagéletkor közel négy évvel alacsonyabb volt a roma válaszadók esetében. Látványos különbséget hozott a 20–24 évesek életkori szegmense, amelybe 25 roma édesanya került, ugyanakkor egyetlenegy nem roma válaszadó sem tartozott ebbe az életkori csoportba. A 44 év feletti korcsoportban is hasonló jelenséget figyelhettünk meg: 10 roma válaszadót sorolhattunk ebbe a korcsoportba, míg a nem romák esetében mindössze egy ilyen válaszadónk volt. Mindez azt mutatja, hogy a roma családok jobban kihasználják a szülőképes kor teljes spektrumát, míg a nem roma szülők inkább igazodnak a modern társadalom vélt vagy valós normáihoz.

	férfi (fő)	%	nő (fő)	%	össz. (fő)	min (év)	max (év)	terjedelem, szórás (σ)	átlag (év)
roma	11	8,15	124	91,85	135	20	54	34 év ($\sigma=6,9$)	30,95
nem roma	4	5,8	65	94,2	69	25	46	21 év ($\sigma=4,16$)	34,88

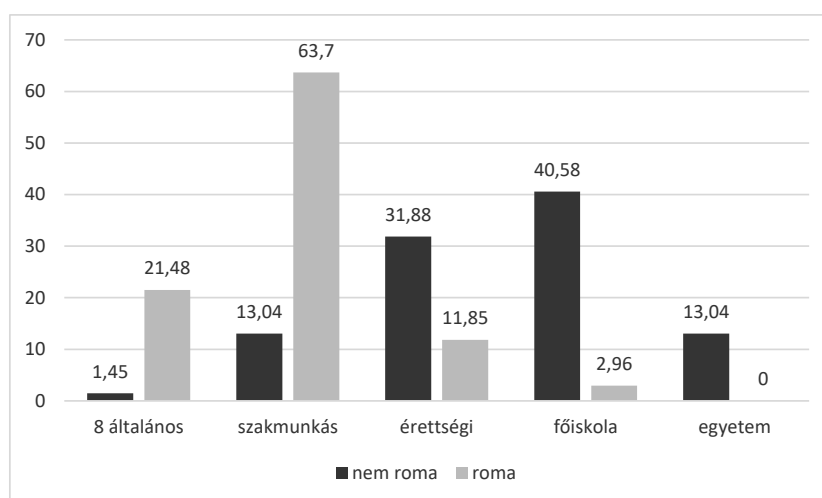
1. táblázat: A válaszadók nemi és életkori megoszlása. *Forrás:* saját kutatás

A fenti életkori összefüggés a gyermekek számában is megmutatkozik. A roma családok esetében egy és hat között változik a gyermeklétszám, nem roma családok esetében négy volt a maximum. Az átlagos gyermeklétszám a vizsgálati csoportban 2,84 volt (ez felette van a reprodukcióhoz szükséges 2,1-es értéknek), ugyanakkor a kontrollcsoportban ez 1,88, ami a reprodukciós határérték alatt van. Az átlagos gyermeklétszám tehát körülbelül egy fővel magasabb a vizsgált roma családokban, mint a nem romák körében.

	Minimum – Maximum (fő)	Átlag	Szórás
roma (N=135)	1–6	2,84	1,29
nem roma (N=69)	1–4	1,88	0,73

2. táblázat: Gyermekek száma családonként. *Forrás:* saját kutatás

A kérdőíves vizsgálatban résztvevők szociokulturális státuszát tekintve hatalmas különbségeket figyelhetünk meg az iskolázottság vonatkozásában (1. számú diagram). A törésvonal az érettséginél van. A roma válaszadók 85%-a nem szerzett érettségit, szakmunkás, esetleg az alatti végzettséggel rendelkezik, míg a kontrollcsoportot jelentő nem roma válaszadók esetében mindössze 14,5% nem jutott el az érettségiig. Egyetemi szintű diplomával pedig csak a nem roma válaszadók rendelkeznek, vagyis a 135 fős roma almintából senkisé sem szerzett felsőfokú végzettséget. Látni fogjuk, hogy az iskolai végzettség a későbbiekben önmagában is számos sajátosság kultúrafüggetlen magyarázó tényezője, és jó néhány attribútum háttérben valószínűleg inkább ez áll, nem a roma kultúra jellegzetességei.



1. diagram: Iskolai végzettségek relatív gyakorisága. *Forrás:* saját kutatás

A 2. számú táblázatban annak az összefoglalását láthatjuk, hogy a vizsgálati személyek kiket tartanak a családjuk tagjainak (a válaszokat meghatározta az is, hogy ténylegesen kikkel élnek együtt), ez bármilyen családi szerepértelmezés-vizsgálat esetében fontos tisztázandó kérdéskör. Az adatokból világosan kirajzolódik, hogy a roma és a nem roma válaszadók eltérően határozzák meg a családtagok körét. A roma válaszadók a „szűkebb családjukba” kevésbé értik bele a dédszülőket, nagyszülőket, sógorokat. A „tágabb család” esetében pedig még látványosabbak a különbségek. A roma válaszadók esetében a tágabb családot alapvetően a *közelség* (szomszédok) és a *vallás* határozza meg, ami a többségi társadalom családfelfogásához képest archaikusabb szemléletet mutat. A nem romák esetében ugyanakkor a meglehetősen modern, közös *szabadidő-eltöltés* (pl. hobbi, sport) és a *barátság* a hangsúlyosabb.

SZŰKEBB CSALÁD	roma (%)	nem roma (%)	TÁGABB CSALÁD	roma (%)	nem roma (%)
az Ön édesanyja	76,98	92,75	Szomszédok, lakóközösség	62,96	30,43
az Ön édesapja	71,22	91,30	sporttársak	1,48	7,25
az Ön nagymamája	46,76	69,57	távoli rokonok	77,78	81,16
az Ön nagypapája	42,45	53,62	iskolatársak	13,33	14,49
az Ön idősebb testvére	56,83	69,57	hobbikör	4,44	5,80
az Ön fiatalabb testvére	68,35	69,57	vallási közösség	18,52	5,80
az Ön nagybácsija	23,74	24,64	barátok	63,70	71,01
az Ön nagynénje	25,90	27,54	egyéb	2,22	10,14
az Ön unokatestvére	28,78	27,54			
az Ön sógora	38,85	68,12			
az Ön saját gyermeke	95,68	91,30			
más rokon gyermeke	26,62	27,54			
egyéb rokon	5,76	15,94			
nem rokon	0,72	7,25			

3. táblázat: A szűkebb és tágabb családhoz való tartozás értelmezése (Nroma=135 fő, Nnem roma=69 fő). Forrás: saját kutatás

A fentiekből tehát kiderült, hogy a „családtagság” értelmezése is különbözik a vizsgált roma és nem roma szülők esetében. Ezek után nem meglepő, hogy az anyai, apai és gyermeki szerepkörök, szerepelvárások mintázatai sem egységesek, jól meghatározható pontokban térnek el egymástól. A 4. számú táblázatban az anyai szerepkörök néhány jellegzetes elemét láthatjuk.⁹ A rangsorolást igénylő kérdésben a megadott feladatkörök sorrendje azonos (1. szeretet 2. gyermeknevelés 3. főzés 4. háztartás 5. egyéb), azonban a roma válaszadók esetében a gyermeknevelés és főzés hasonló fajsúlyú feladatkör, míg a nem roma anyák körében a sorrend egyértelmű: első a gyermeknevelés, és csak ezután következik a főzés. Ez azt mutatja, hogy a nem roma anyáktól (illetve az anyák saját maguktól) inkább várnak el immateriális, szeretetnyújtó tevékenységeket, mintsem a hagyományos, fizikai környezet megteremtésére irányuló aktivitásokat – a roma anyák esetében azonban a materiális feladatok még egyelőre erősebben vannak jelen a szerepértelmezésekben.¹⁰

9 A válaszadóknak rangsorolni kellett az anyai szerephez hozzárendelhető elvárások meghatározott elemeit („egyéb” válasz megadására is volt lehetőség). A 4. táblázat a kapott válaszok statisztikai feldolgozásának főbb eredményeit mutatja be.

10 Hagyományosan a gyermeknevelés és a gyermekek éhezéstől való megóvása, az élelmbiztonság (amelynek fontos eleme az étel elkészítése is) szorosan együttjáró tevékenységek voltak. A fejlett társadalmakban, jobb anyagi körülmények között az

	Roma válaszadók				Nem roma válaszadók			
	Minimum	Maximum	Medián	Módusz	Minimum	Maximum	Medián	Módusz
szeretet	1	4	1,00	1	1	2	1,00	1
gyermeknevelés	1	4	2,00	1	1	3	2,00	2
főzés	1	4	2,00	1	1	5	3,00	3
háztartás	1	5	3,00	4	1	5	3,00	4
egyéb	1	5	5,00	5	1	5	3,00	5

4. táblázat: Anyai szerepkörök értelmezése roma és nem roma családokban (Nroma=135 fő, Nnem roma=69 fő). Forrás: saját kutatás

Az apák esetében már a feladatkörök sorrendje sem azonos (5. számú táblázat).¹¹ Itt is jól megfigyelhető, hogy a roma válaszadóknál a hagyományos, materiális tevékenységek az elsődlegesek (pl. a „pénzkereset” az első), míg a nem roma családoknál az immateriális, érzelmi szempontok dominálnak, amit jól mutat, hogy első helyen az „érzelmi biztonság megteremtése” áll. Az „egyéb” kategóriában megadott válaszokból is ez köszön vissza, a nem roma családok esetében olyan válaszokat kaptunk, hogy: „apás” játékok; *biztonságot adjon*; értékes szabadidő biztosítása; játsszon a gyermekkel; stabil támasza legyen az anyának stb. Romák esetében viszont jóval praktikusabb válaszokkal találkoztunk, pl. *főzzön, mosson; másodállásban legyen; védje meg a családját*. Ezen kívül a gyermeknevelés feladatkörét is határozottabban kapcsolták a válaszadók a nem roma családokban az apák szereprepertoárjához (a medián és a módusz is romák esetében 3 volt, míg a nem romáknál 2).¹²

Ez alapján arra következtethetünk, hogy az apai (férfi) szerepértelmezés kulturális háttértől jobban függő, merevebb kategória, mint az anyák (nők) szerepkészlete.

élelembiztonság kisebb kihívás, így háttérbe szorulhatott a gyermekek nevelésének-gondozásának tevékenységi körében.

11 Hasonlóan az előző kérdéshez, itt is szerepelvárásokat kellett rangsorolniuk a válaszadóknak, azonban az apákra vonatkoztatva. Az említett 5. táblázat a válaszok főbb statisztikai jellemzőit foglalja össze.

12 Apák esetében a pénzkereset ($p=0,000$; Cramer $V=0,355$), érzelmi biztonság ($p=0,000$; Cramer $V=0,379$) és a gyermeknevelés ($p=0,005$; Cramer $V=0,270$) elvárt feladatkörei szignifikáns összefüggéseket mutatnak azzal, hogy a válaszadó roma vagy nem roma származású volt-e. Az anyák körében viszont csak a főzés ($p=0,003$; Cramer $V=0,278$) és a gyermeknevelés ($p=0,020$; Cramer $V=0,221$) kapcsán mutatható ki szignifikáns ($p\leq 0,05$), az apák „eredményétől” kisebb hatáserősségű összefüggés.

Roma válaszadók				
	Minimum	Maximum	Medián	Módusz
pénzkereset	1	5	1,00	1
érzelmi biztonság	1	5	2,00	1
gyermeknevelés	1	5	3,00	3
kertgondozás	1	5	4,00	4
egyéb	5	5	5,00	5
Nem roma válaszadók				
	Minimum	Maximum	Medián	Módusz
érzelmi biztonság	1	4	1,00	1
egyéb	1	5	1,50	1
pénzkereset	1	4	2,00	1
gyermeknevelés	1	3	2,00	2
kertgondozás	1	5	4,00	4

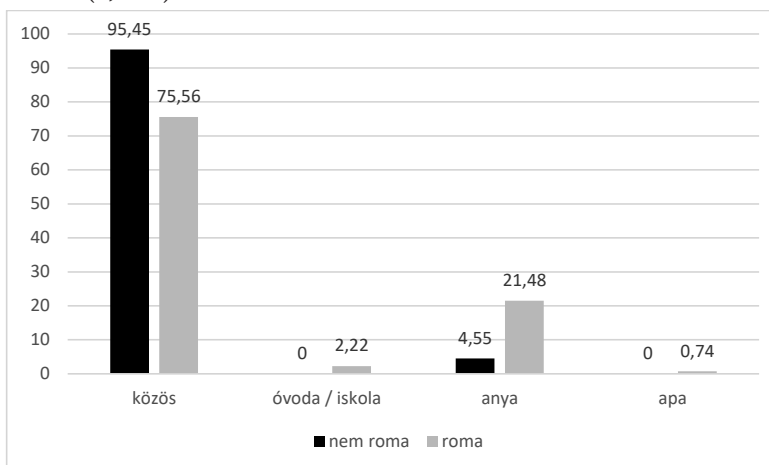
5. táblázat: Apai feladatok rangsorértékei a családban (Nroma=135 fő, Nnem roma=69 fő). Forrás: saját kutatás

A tradicionális szerepértelmezés szerint az apa feladata a család anyagi biztonságának megteremtése, míg az anya „fennhatósága” a „családi fészek melegének” (érzelmi biztonság, házi munka) biztosítása. Az 6. számú táblázatban jól láthatjuk, hogy ez a klasszikus felfogás ma már jórészt a múlté. Ennek ellenére a nyomai még mindig felsejlenek a válaszokban, különösen a roma válaszadók körében. A család nyugalmanak, boldogságának biztosítása 80%-ban már mindkét fél (anya, apa) feladata, ám az anyagiak előteremtését a romák közel fele még mindig férfi, apai kötelezettségnek tartja. Annak ellenére, hogy a megkérdezett roma szülők több mint fele már a közös szerepvállalásban hisz, a férfiakhoz kapcsolódó szerepelvárások még mindig konzervatívabb, nehezebben változó komplexum képét mutatják.

	Család nyugalma, boldogsága (%)		
	mindketten	apa	anya
roma	78,52	2,96	18,52
nem roma	84,06	1,45	14,49
	Család anyagi biztonságának (%)		
	mindketten	apa	anya
roma	53,73	31,34	14,93
nem roma	86,96	11,59	1,45

6. táblázat: A család nyugalmanak, boldogságának és anyagi biztonságának a megvalósítása (Nroma=135 fő, Nnem roma=69 fő). Forrás: saját kutatás

A gyermeknevelést is többségében közös feladatként jelölték meg a válaszadók (2. számú diagram), azonban itt is megfigyelhető a roma válaszadók tradicionálisabb szerepértelmezése: a roma származású válaszadók körében a gyermeknevelés anyához való kötése még mindig erősebben jelentkezik (21,48%), mint a nem roma válaszadóknál (4,55%).



2. diagram: A gyermeknevelés feladata. Forrás: saját kutatás

Vizsgáltuk a gyermekekkel kapcsolatos szerepelvárásokat is (7. számú táblázat), amely egyértelmű különbségeket mutatott a vizsgálati és a kontrollcsoportban. A roma szülők a válaszaikban a kötelességteljesítésre helyezték a hangsúlyt (óvodába, iskolába járjon; szót fogadjon a szüleinek; tanuljon), amely azt sugallja, hogy erős a törekvés arra, hogy kövessék a többségi társadalomnak tulajdonított normatív elvárások rendszerét. A nem roma szülők viszont inkább a gyermekeik igényeit próbálják előtérbe helyezni és a játék fontosságát hangsúlyozták. Az adatokból azonban úgy tűnik, hogy ez az eltérés nem a származással, inkább a szülők iskolai végzettségével hozható kapcsolatba ($p=0,00$; $\rho=-0,375$) – a magasabb iskolai végzettségű szülők mintha határozottabban felismernék¹³ a játék fejlődésben betöltött, mással nem pótolható jelentőségét.

Az „egyéb” pontnál megadott szöveges válaszokból kiderül, hogy a roma válaszadók inkább a közösségi szempontokat és a kötelességteljesítést tartják szem előtt, míg a nem roma válaszadók esetében az individualistább, szabadságot feltételező szerepértelmezések dominálnak.

13 További kutatást igényel, hogy ez a „felismerés” mennyire tudatos (pl. ismeretterjesztő pedagógiai cikkekből, könyvekből származik-e), vagy pedig valamilyen más tényező hatására kialakult szülői viselkedésmódról, attitűdről van-e szó.

Romák esetében a következő válaszokat kaptuk: *amit tud, abban segítsen; figyeljen magára és társaira; segítsen, ha tud; sport; tisztálkodás; tiszteljen másokat*. A nem romák válaszaik pedig a következők voltak: *élje a szabályok szerint az életét; jól érezze magát; sportoljon; szeretetet adjon és kapjon; tapasztaljon*.

Lényeges eredménye a vizsgálatnak, hogy bebizonyosodott, a gyermeki és szülői szerepelvárások egyértelműen kapcsolatban állnak egymással. A legerősebb összefüggés a tanulás kapcsán mutatható ki (ugyanakkor fontos tudnunk, hogy ez az elvárás nem áll szignifikáns összefüggésben a szülők iskolai végzettségével): ha az anyától határozottabban elvárják a háztartásvezetést ($p=0,000$; $\rho=0,731$), a gyermeknevelést ($p=0,000$; $\rho=0,664$) és a főzést ($p=0,000$; $\rho=0,600$), akkor a gyermektől a tanulást követelik meg jobban. Az apai szerepekkel viszont hasonlóan erős összefüggés nem mutatható ki. Ez arra utal, hogy a hagyományos családi szerepértelmezés továbbra is elég erősen jelen van a vizsgált családokban: ha az anyától azt várják el, hogy „főzzön, mosson, gyereket neveljen”, akkor a gyermek feladata az lesz, hogy tanuljon. Az anya és a gyermek szerepelvárásai a roma családokban – legalábbis részben – tehát együttjárnak, rendszert képeznek.

Roma válaszadók		
	Medián	Módusz
óvodába, iskolába járjon	1,00	1
szót fogadjon a szüleinek	1,00	1
tanuljon	2,00	1
játsszon	3,00	1
dolgozzon	5,00	6
egyéb	6,00	6
Nem roma válaszadók		
	Medián	Módusz
játsszon	1,00	1
óvodába, iskolába járjon	1,00	1
szót fogadjon a szüleinek	1,00	1
tanuljon	2,00	1
dolgozzon	5,00	5
egyéb	5,00	6

7. táblázat: Gyermektől elvárt feladatok rangsorértékei (Nroma=135 fő, Nnem roma=69 fő). Forrás: saját kutatás

A 7. táblázat adatsorából látszik, hogy a roma szülők alapvetően bíznak az intézményes nevelésben, fontosnak tartják azt („óvodába, iskolába járjon” – áll a legtöbb válaszadónál az első helyen). Ez a pozitív hozzáállás más kérdéseknél is megmu-

tatkozik. A 8. táblázat a „Ki segíthet a legtöbbet a gyermeknek a jó iskolai teljesítményben?”-kérdésre adott válaszokat foglalja össze, amely látványos különbségre mutat rá: minden nyolcadik roma szülő kizárólag a pedagógust jelölte meg a segítség forrásaként, ugyanakkor nem romák esetében ezt a válaszlehetőséget senki sem választotta. A megfigyelt tendencia szignifikáns összefüggésben áll a roma válaszadók alacsonyabb iskolai végzettségével ($p=0,00$; Cramer $V=0,297$). Az alacsonyabb iskolai végzettség valószínűleg elbizonytalanítja a szülőket abban, hogy mennyire képesek segíteni a gyermekük, gyermekeik iskolai tanulmányait. Ennek ellenére az eredmények utalnak egy olyasféle bizalmi tőkére is, amelyre az óvodában, iskolában dolgozó pedagógusok építhetnek.

	szülő (fő)	pedagógus (fő)	mindkettő (fő)
roma	4 [2,96%]	17 [12,59%]	114 [84,44%]
nem roma	4 [5,80%]	0 [0%]	65 [94,20%]

8. táblázat: Ki segíthet a legtöbbet a gyermeknek a jó iskolai teljesítményben?
(Nroma=135 fő, Nnem roma=69 fő). Forrás: saját kutatás

A roma szülők alacsony önbizalmára utal az is, hogy a családi nevelést a vizsgálati csoportba tartozó szülők ötöde (20,74%) nem tartja megfelelőnek ahhoz, hogy a gyermekek jövőjét megalapozza, segítse (9. táblázat). Ugyanez a kétely a nem roma szülők esetében egyáltalán nem jelenik meg (!). Fontos megjegyeznünk, hogy a család segítőpotenciáljában való kételkedés nem áll szignifikáns összefüggésben az iskolai végzettséggel, hanem egyéb, a roma populáció kulturális, társadalmi sajátosságaiból fakadhat, amely a tanult tehetetlenség¹⁴ mechanizmusait idézi.

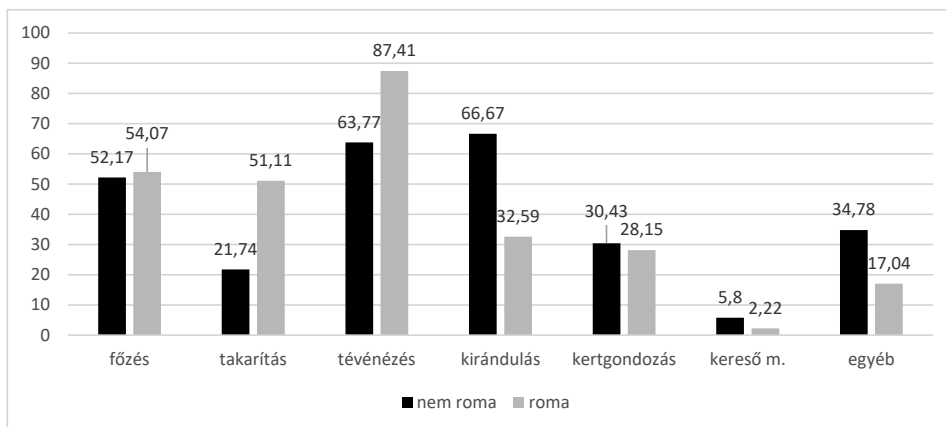
Kérdés, hogy lokális sajátosságról van-e szó, vagy pedig általánosabb jelenségre tapintott rá a vizsgálat. Akármelyik is igaz, fontos lenne a probléma háttérében lévő faktorokat azonosítani és korrigálni, vagy kompenzálni azokat. Aligha lehet súlyosan erodálódott szülői önbizalommal érzelmi biztonságot, szilárd identitást, vonzó jövőképet nyújtani a roma gyermekeknek, fiataloknak.

	odafigyelés (fő)	anyagiak (fő)	tanulástámogatás (fő)	nem nagyon/sehogy (fő)
roma	126 [93,33%]	94 [69,63%]	116 [85,93%]	28 [20,74%]
nem roma	69 [100,00%]	60 [86,96%]	60 [86,96%]	0 [0,00%]

9. táblázat: A család lehetőségei a gyermek jövőjének megalapozásában
(Nroma=135 fő, Nnem roma=69 fő). Forrás: saját kutatás

14 SELIGMAN, Martin E. P.: *Helplessness: On Depression, Development, and Death*. Academic, Press, New York, 1975.

Az előzőekben áttekintettük azokat a főbb eredményeket, amelyekből rekonstruálhatók az anyai, apai és gyermeki szerepértelmezések egyes aspektusai – helyenként a formális nevelési színterekre is reflektálva. Az egyes szerepek interakciós mintázatai leginkább talán a közösen végzett tevékenységekben figyelhetők meg.



3. diagram: Közösen végzett tevékenységek roma és nem roma családok esetében.

Forrás: saját kutatás

A roma családok esetében a leggyakoribb együtt végzett tevékenység a televízió-nézés, ami nem igényel plusz anyagi erőforrásokat a családtól. Ezt követi a főzés, takarítás, ami jól mutatja, hogy ma már a tradicionálisabb értékrendű roma családok esetében sem számít ritkaságnak, hogy a családtagok átlépjék a hagyományos szerephatárokat.

A nem roma családoknál a leginkább együtt végzett tevékenység a kirándulás, és csak második helyen áll a tévézés, amit a főzés követ. Több tényező is szerepet játszhat abban, hogy a válaszokban a kirándulás megelőzte a tévézést, aminek pontosítása további vizsgálatot igényel.¹⁵ A roma családokra jellemző közösen végzett takarítás a nem roma családoknál már korántsem annyira gyakori, amit magyarázhat a családtagok eltérő időbeosztása (munkahely, iskola, óvoda), illetve az is, hogy a gépek segítségével történő takarítás több részletben is megvalósítható, nem igényel összehangolt munkát a családtagoktól.¹⁶

15 Például a jelenség hátterében állhat az is, hogy a mai családok esetében szinte általános az otthonokban a több televíziókészülék használata, amihez gyakran járul a számítógépen keresztül történő filmnézés is, így a médiafogyasztás napjainkban már korántsem jelent társas tevékenységet.

16 Természetesen itt is elképzelhető egyéb magyarázó tényező is, például a pragmatikusabban és merevebben elváló háztartási munkamegosztás.

A válaszokból az rajzolódik ki, hogy a családdal közösen töltött időben, a roma vizsgálati csoport esetében a feladatok dominálnak, míg a nem roma válaszadók-nál az együtt töltött idő inkább élményforrás.

Érdekes egy pillantást vetnünk az „egyéb” kategóriában megadott szöveges válaszokra is (10. táblázat). Kiugró kategória mindkét vizsgálati csoport esetében a játék. Különösen hangsúlyos ez a nem roma családoknál, de a roma válaszadók körében is erős igény látható a játéokra és a táncra is. Ez jól mutatja, hogy mennyire fontos a roma családok számára is a családi élményközösség feltételeinek megteremtése, ami ismét a családon belüli merevebb férfi-női szerepértelmezések erőzítőjét mutatja. A közös élményátélések akadályát leginkább az anyagi lehetőségek korlátozottsága jelentheti¹⁷, ami természetesen összefüggésben áll a képzettséggel, iskolai végzettséggel is.

	roma (fő)	nem roma (fő)
biciklizés	2	0
étkezés	1	2
festünk együtt tojást	1	0
a Hit Gyülekezetébe járás	1	0
játék	10	18
családlátogatás, rokonlátogatás	3	0
szekerezés, állatok etetése	1	0
táncol, énekel	3	0
tanulás	1	0
ünnepelnek	1	0
vásárlás	1	2
olvasás	0	3
beszélgetés	0	4
jelenleg házfelújításon dolgozunk közösen	0	1
összesen:	25	30

10. táblázat: Közösen végzett tevékenységek – „egyéb” kategória. Forrás: saját kutatás

* * *

17 Számos kutatás bizonyítja, hogy az alacsonyabb szocioökonómiai státusz rontja a szabadidős élményekhez való hozzájutás esélyeit, Domonkos Katalin megfogalmazásában: „A kedvezőbb anyagi háttér könnyebb hozzáférést enged a szabadidő tevékenységekhez, sportokhoz és az egészségügyi ellátáshoz egyaránt [...]” (DOMONKOS Katalin: Egyenlőtlenségek egészségben és jóllétben. In. *Educatio*. 2013. XXII. évf., 2. sz., 284.)

Úgy véljük, a vizsgálati mintát képező roma családokban a nem roma családokhoz hasonlóan a családkép, családszerkezet átalakulása megy végbe. A családi szerepek mindkét esetben átalakulóban vannak. A nagyszülők, az apa vagy az anya szerepe olyan feladatkörökkel bővül, amely korábban nem volt jellemző a családok működésében. A roma családok esetében ezek a változások a vizsgálati eredményekben jól kimutathatók, ugyanakkor ezekkel az új funkciókkal párhuzamosan megtalálhatók a tradicionális szerepértelmezések, a rögzült hagyományok is.

A vizsgálati eredményeinkhez kapcsolódóan számos javaslat fogalmazható meg a roma kulturális háttérű családok társadalmi integrációjának erősítése érdekében, amelyben az oktatási-nevelési intézményrendszer kiemelt szerepet játszik.

JAVASLATOK

Roma kötődésű segítők, diplomával rendelkezők foglalkoztatása a nevelési, oktatási intézményekben, ami hatékonyan elősegítheti a roma identitású családokkal való együttműködést, és a roma kultúrából fakadó értékek felfedezését.

Az inkluzív nevelés alkalmazása, s az intézmények felkészítése ennek maradéktalan megvalósítására, amelynek célja a roma kulturális háttérű családok társadalmi integrációjának erősítése. Ennek érdekében a pedagógusoknak megfelelő elfogadással kell viszonyulniuk a többségi társadalomtól különböző családi mintázatokhoz, amelyek a romák esetében megfigyelhetők. Elő kell segíteni a családi kohézió, a család nyújtotta érzelmi biztonság pótolhatatlan szerepét a társadalmi sikerességben.

A nevelési-oktatási intézmények együttműködése a helyi roma kisebbségi önkormányzattal az intézmények és a helyi lokális közösségek viszonyrendszerének elősegítése céljából.

A családokkal való partneri viszony kialakítása, a családok megnyerése az intézménnyel való együttműködésben. Szándékosan beszélünk családról, és nem csak a szülőket tekintjük partnernek, a gyermek a család komplex rendszerének a része. A családok elfogadása, párbeszéd kialakítása a gyermek számára rendkívül fogékony korai formálódó szakaszban.

Helyi szinten a megfelelő „jó gyakorlatok” megtalálása, alkalmazása. Olyan jó gyakorlatok összegyűjtése, amelyek reflektálnak a helyi igényekre, és figyelembe veszik a lokális adottságokat (környezeti lehetőségek, feltételek, helyi népszokások, hagyományok stb.). Figyelembe kell venni, hogy a „jó gyakorlatok” nem minden esetben publikusak a szakma számára, illetve nem biztos, hogy máshol is megvalósítható, adaptálható a program. A helyi szintű új gyakorlatok sikeres és működő felzárkóztatási módokat eredményezhetnek.

A nevelési-oktatási intézményben dolgozók romákról meglévő ismereteinek, speciális tudásának és tapasztalatainak a bővítése a lokális roma kötődésű népesség igényeinek megfelelően.

Roma nemzetiségi pedagógusok képzése és továbbképzése.

A fenti eredmények alapján világosan kirajzolódik, hogy a roma családok megismerése – amelyhez nélkülözhetetlen a lokális társadalmi közeg ismerete is – megkerülhetetlen jelentőségű a pedagógiai folyamatok szervezésében és a széleskörű társadalmi integráció szempontjából. Kutatásunk egyes elemei talán továbbgondolásra érdemesek, és hozzájárulhatnak a recens folyamatok jobb megértéséhez.

FELHASZNÁLT IRODALOM

ERDŐS Imréné: „Roma család és az óvoda – Hajdúböszörményi Kincskereső Óvoda” In. *Roma gyermekek nevelése és segítése*. (Szerk. Pálfi Sándor), Didakt Kft., Debrecen, 2015. 75–105.

ERDŐS Imréné: „Az esélyegyenlőségi pályázatokkal megvalósított óvoda-család kapcsolat – A HHH-s roma családok befogadása az óvodába.” In. *Családi nevelés* 2. (Szerk. Vargáné Nagy Anikó), Didakt Kft., Debrecen, 2017. 214–247.

LISKÓ Ilona: „A roma tanulók iskoláztatási esélyei” In. *Iskolakultúra*. 2005/2. szám. 123–127.

VARGÁNÉ NAGY Anikó: „Inklúzió a kezdetektől.” In. *Roma gyermekek nevelése és segítése*. (Szerk. Pálfi Sándor), Didakt Kft., Debrecen, 2015. 9–32.

TÖRVÉNYEK

2011. évi CXC törvény a nemzeti köznevelésről

363/2012. (XII.17.) Kormányrendelet az Óvodai nevelés országos alapprogramjáról





KOVÁCS EDINA
„Tudom, hogy a romáknak
is nehéz, de azért tartok is tőlük.”

Óvodapedagógus hallgatók viszonyulása a roma kisebbséghez¹

A magyarországi cigány kisebbség társadalmi mobilitásában az oktatás az egyik kulcsfontosságú tényező. Emiatt igen fontos kérdés, hogy a pedagógusok mennyire előítéletesek, illetve ellenkezőleg, mennyire elfogadók: az oktatáspolitikai megfelelő intézkedései az elmúlt két évtizedben gyakran kisiklottak a többségi társadalmat képviselő iskolák intézményi vagy személyes ellenállásán.² Jelen tanulmány a leendő óvodapedagógusok véleményét, romákhoz való viszonyát vizsgálja, különös tekintettel arra, hogy a képzés milyen mértékben erősítette kompetenciáikat, formálta esetleges korábbi előítéleteiket. A kutatás 2016. november-december során zajlott, két fókuszcsoportos interjú keretében tizenegy óvodapedagógus hallgatót kérdeztünk meg. Az interjúk átíratát témákra bontva elemeztük. Összességében az látszik, hogy az óvodapedagógus hallgatók viszonylag árnyaltan, nem homogén csoportként látják a romákat, és a képzés gyakorlati része hozzájárult ahhoz, hogy kompetensnek érezzék magukat egy olyan óvodai csoportban is, ahová roma gyerekek járnak. Ugyanakkor az elméleti felkészítést nem érzik elégségesnek, és bizonytalanok abban, hogy a cigány szülőkkel mennyire tudnak majd jó kapcsolatot kialakítani.

AZ OKTATÁSI INTÉZMÉNYEK SZEREPE
A ROMÁK IDENTITÁSÁNAK ALAKULÁSÁBAN

A modern elméletek szerint az identitás alakulásában nagy a szerepe a társadalmi interakciónak. Hall szerint az egyén a társadalommal folytatott szimbolikus

- 1 Az Emberi Erőforrások Minisztériuma Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült.
- 2 SZALAI, Júlia; MESSING, Vera and NEMÉNYI, Mária (2010): Ethnic and Social Differences in Education in a Comparative Perspective. In. *EDUMIGROM Comparative Papers*, Central European University, Center for Policy Studies, Budapest, 1–23.



interakciók keretében tanulja meg a társadalmilag adott szerepeket és szereprendszereket.³ A valóság szociológia ennél is tovább megy: a szerepek már nem egyszerűen a társadalom és az egyén kapcsolódását lehetővé tevő képződmények, hanem legfőbb funkciójuk, hogy az általános tudáskészlet bizonyos szerepeit közvetítsék. Ez a felfogás szorosan illeszkedik azon elképzeléshez, hogy a valóságot, amely voltaképpen közmegegyezés kérdése, az egyén „valóságrendként” tapasztalja meg, amely függetlennek látszik az egyéni tapasztalástól.⁴

A roma identitás Kelet-Közép-Európában egy etnikailag kevert térben formálódik. Ez az identitás multidimenzionális, mivel egy roma közösség egyszerre szeparált és a többségi társadalom része, azaz a roma identitás másokéhoz képest inkább fejlődik egyéb csoportok társadalmi kontextusában. A roma közösség helyzete más vonatkozásokban is eltér a többi etnikai kisebbségtől. A magyarországi kisebbségekre nem jellemző, hogy egészségi állapotuk, születéskor várható élettartamuk vagy iskolai végzettségük jelentősen más, mint a többségi társadalom tagjaié. Ugyanakkor, mivel Magyarországon az asszimilációs politika különböző formákban már Mária Terézia uralkodása óta jelen van, a hazai cigányság sokkal inkább vallja magát romának és magyarnak egyszerre, mint például nyugat-európai társaik.⁵

A kisebbségi csoporthoz tartozó személy esetében fontos kérdés, hogy milyen értékeket kapcsol a többségi közösség ahhoz a csoporthoz, amelynek tagjaként a kisebbségi személy azonosítja magát. Az etnikai identitás az egyén identitásának az a vetülete, amely csoport-hovatartozását jellemzi. Az etnikai diszkrimináció olyan fenyegetés, amely hozzájárul a kisebbségi hovatartozás tudatosításához. A romaként azonosított emberek esetében fontos tényező, hogy a különbözőség a legtöbb esetben testi jegyekben is megjelenik, így a külső kategorizáció is rájuk kényszeríti, hogy ezzel a csoporthoz közösséget vállaljanak. A magyarországi roma fiatalok nagy eséllyel rendszeresen megélik, hogy nem individuumként, hanem egy sztereotipizált csoport tagjaként kezelik őket, és ezek a negatív sematikus képek csorbíthat-

3 HALL, Stuart: „A kulturális identitásról.” In: *Multikulturalizmus*. (Szerk. Feischmidt Margit), Osiris Kiadó, Budapest. 1997.

4 BERGER, Peter L. és LUCKMANN, Thomas: *A valóság társadalmi felépítése*. József Műhely Kiadó, Budapest. 1998.

5 BOCSI Veronika: „Roma szakkollégisták identitás- és életútvizsgálata.” In: *Peremhelyzetben. Romológiai írások*. (Szerk. Bocsi Veronika), Didakt Kft., Debrecen, 2015. 135–168. Szabóné Kármán Judit (2008): Az etnikai identitás és a kisebbségi lét mentálhigiénés attribútumai a hazai roma/cigány értelmiség körében. Elhangzott: *MI/MÁS Konferencia*, Eger, 2008. március 20.

ják önértékelésüket. Egy 2007-es kutatás eredményei szerint a 14 éves roma fiatalok már tisztában vannak a kívülről sugallt negatív képpel, és elsősorban abban bíznak, hogy a többségbe való beolvadás jelent megoldást számukra.⁶

A magyarországi helyzetre jellemző az is, hogy a cigányság meglehetősen rétegzett. A roma tanulók esetében fontos térbeli és településtípusonkénti különbségek is meghatározhatók. A községekben általában felülreprezentáltak, a tanulói létszám felét is meghaladja arányuk, míg a nagyvárosokban 20 százalék körül alakul ez az arány. Az életmód igen vegyes, utcán kolduló, vándorló családok az egyik, míg jó módú üzletemberek a skála másik végén, ami a különböző gazdasági háttérű fiatalok iskolai pályafutására is hatással van. A családi szubkultúra ugyancsak változó, például manapság az ún. zenészcigányok nem követik a korábban közösségeikben igen elterjedt gyerekkori párválasztás szokását. A társadalmi nemi szerepfelfogások között is megfigyelhetők eltérések, például generációs alapon. A fiatalabb fiúk már kevésbé patriarchálisak, a fiatalabb lányokban pedig a hagyományos, gondoskodó anyaszerep mellett egyre inkább megjelenik az önmagukat is kiteljesítő munkavállalás igénye. A szakképzetlenek a leginkább kiszolgáltatottak, a rossz tapasztalatok gyanakvóvá teszik őket, munkakeresési kudarcuk mögött előítéletességet sejtnek. A továbbtanulással kapcsolatban jellemző, hogy amikor megbecsülik a ráfordítást és a várható eredményt, akkor ebben szerepel a kieső munkabér, viszont nem vagy alig kalkulálják bele a magasabb végzettséggel elérhető jobb jövedelmet.⁷

A „hátrányos helyzet” és a „cigányság” mást és mást jelent a különböző településeken, és különböző oktatási intézményekben. Eltérő tapasztalatokkal rendelkeznek a roma fiatalok egy nagyvárosban és egy kistélepülésen, egy olyan kollégiumban, amely támogatja mobilitásukat, vagy egy olyan iskolában, amely nem reflektál az ő élményeikre⁸. Ha a „hátrányos helyzet” egyértelműen stigmatizál, akkor a kiszolgáltatottságra adott válaszok is gyakran destruktívak, míg ha együtt jár a mobilitás esélyével, akkor a megoldási stratégiák az útkeresésről, az identitás vállalásáról és az alkalmazkodásról is szólnak.

6 FORRAY R. Katalin: „Cigány diákok a felsőoktatásban.” In. *Romológia Folyóirat* 1, 2014. 1. <http://dx.doi.org/10.15170/ROM.2014.01.01.01>

NEMÉNYI Mária: „Serdülő roma gyerekek identitás-stratégiái.” *Educatio*, 2007. 1. 84–98.

7 PUSZTAI Gabriella–TORKOS Katalin: „Roma gyermekkor a Partium területén.” *Educatio*, 2001.3. 584–594.

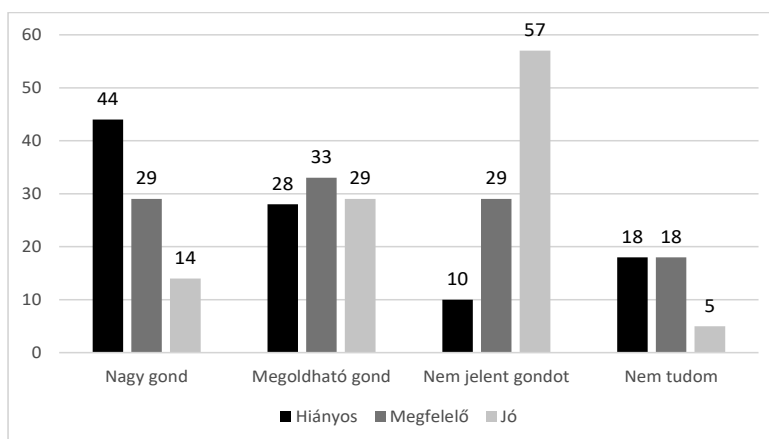
8 HORVÁTH Kata: „A „hátrányos helyzet” és a „cigányság” tapasztalatainak újrafogalmazása. A dráma mint pedagógiai és kutatási módszer.” In. *A dráma mint társadalomkutatás*. (Szerk. Horváth Kata), L'Harmattan Kiadó, Budapest. 2010. 81–106.

Kiemelten fontos tehát, hogy az oktatási intézmények támogatók legyenek; különös tekintettel az óvodára, mivel a kora gyermekkori nevelés meghatározó a társadalmi egyenlőtlenségek mérséklésében.⁹ Miközben a pedagógusok – ezen belül is elsősorban a tanárok – véleményét gyakrabban vizsgálják, a pedagógushallgatókkal ritkábban foglalkoznak a kutatások. Magyarországon a pécsi egyetem kutatói egy kvantitatív kutatás keretében térképezték fel, hogy a tanárjelöltek mennyire vannak tudatában a cigányok iskoláztatási nehézségeinek, hogyan látják azt a pedagógiai helyzetet, amibe majd kerülni fognak, továbbá, hogy milyen forrásokból táplálkoznak a cigányokkal kapcsolatos képzetek, és ezek kialakulása miként ragadható meg¹⁰.

A kutatás eredményei szerint a pedagógushallgatók a romák oktatását problematikusnak ítélik, és ebben a cigány tanulók feltételezett számossága – azaz az osztályterembeli aránya – a leginkább meghatározó. Nem érzik magukat elég felkészültnek: 80 százalékuk minősítette hiányosnak a felkészültségét, ezen az almintán belül 44 százalékuknak (azaz a megkérdezettek közel egyharmadának) kifejezetten nagy gondot jelentene a roma többségű osztály tanítása. A megkérdezettek 20 százaléka, aki megfelelőnek ítélte saját felkészültségét, kevésbé érzékel nagy gondot, azaz a kompetenciaérzés növelhető lenne a képzés során.

A roma tanulók létszámával kapcsolatos vélemények a hallgatók körében a következőképpen alakultak: ha 10–30 százalék között lenne a roma diákok aránya, akkor az oktatás 53 százalékának nem jelent gondot, és csak 4 százalék mondta, hogy kifejezetten nagy gondot jelentene. 30–50 százalék között már csak 19 százalék mondja, hogy nem gond, és 15 százalékuknak kimondottan nagy gondot okozna így a pedagógusi munka, míg 50 százalékos roma létszám arány fölött csupán 13 százalékuknak nem okozna gondot az oktatás, míg 38 százalékának nagy problémát jelentene.

-
- 9 BURGER, Kaspar: How does early childhood care and education affect cognitive development? An international review of the effects of early interventions for children from different social backgrounds. *Early Childhood Research Quarterly*, 25, 2010. 140–165.
- 10 GÉCZI János–HUSZÁR Zsuzsanna–SRAMÓ András–MRÁZIK Julianna: „A romákkal kapcsolatos beállítódás vizsgálata tanárjelöltek körében.” In: *Magyar Pedagógia*, 2002. 102 (1), 31–61. A kérdőíves kutatás 316 tanárjelölt válaszait dolgozta fel. A kérdőív fő kérdéscsoportjai a szociológiai háttér-tényezőkre, a hallgatók romaképének forrásaira, a hazai kisebbségek ismeretének szintjére valamint néhány – az oktatással szorosan összefüggő – beállítódás feltérképezésére irányultak.



Forrás: Géczy et al., 2002.

A kutatók igyekeztek felmérni azt is, hogy a romákról kialakult vélemény hátterében milyen tényezők állnak. Hat tényezőre kérdeztek rá, ezek: a család, a személyes tapasztalat, az iskola, a kortárs csoport, az egyéb intézmények és a média. A felsoroltak közül a legjellemzőbb véleményformálónak (55%) a személyes tapasztalat bizonyult, a második helyre a család (27%) került, míg a harmadik a média (14%). A magasabb végzettségű szülőkkel rendelkező hallgatók esetében az iskola véleményalakító szerepe valamivel nagyobb, egyéb téren nincs szignifikáns összefüggés a demográfiai háttértényezőkkel. A cigányság ismeretére vonatkozó hallgatói önértékelés szerint a kérdezettek 39 százaléka mondta, hogy elegendő ismerettel rendelkezik, míg 16 százalékuk kifejezetten kevésnek találja a meglévő ismereteit.¹¹

„EGY GYEREK IS LEHET NEHÉZ” – A KUTATÁS EREDMÉNYEI

Kutatásunk keretében félig strukturált fókuszcsoportos interjúkat készítettünk a Debreceni Egyetem Gyermeknevelési és Felnőttképzési Karán tanuló óvodapedagógus hallgatókkal. Azért választottuk ezt a módszert, mert flexibilitása miatt egy korábban nem, vagy kevésbé vizsgált téma feltárására kifejezetten alkalmas, emellett „a csoportdinamika gyakran a téma olyan aspektusait hozza felszínre [...] amelyek nem merültek volna fel egyénekként készített interjúban” (Babbie, 2003: 341). Az interjúk 2016 decemberében, összesen 11 hallgatóval készültek, akik a képzés 5. félévének végén jártak. A hallgatókat valószínűségi mintavétellel választottuk ki.

¹¹ Uo.

Az interjúk öt altémát jártak körül: 1. tervezi-e a hallgató, hogy óvodapedagógusként kezd dolgozni; 2. milyen intézményben dolgozna szívesen; 3. mi a véleménye a romákról, ezen belül a roma gyerekekről; 4. felkészítette-e a képzés arra, hogy roma gyerekeket neveljen; 5. mi a véleménye a roma szakkollégiumokról. Az interjúk átiratát tematikusan elemeztük.

A tanulmányban korábban elemzett kutatások bemutatott eredményei alapján azt feltételeztük, hogy az óvodapedagógus hallgatók is problematikusnak ítélik a roma gyerekek nevelését, és a számosság kérdése – azaz az óvodai csoportban a roma származású gyerekek arányának fontossága – esetükben is megjelenik. Ugyanakkor a Gyermeknevelési és Gyógypedagógiai Kar mellett, ugyanazon a kampuszon működik a Lippai Balázs Roma Szakkollégium: utóbbi kapcsán azt feltételeztük, hogy mutatkozik valamilyen intézményi hatás, amely miatt a hallgatók kevésbé lesznek előítéletesek, mint ami a magyar többségi társadalomra egyébként jellemző.

Az egyes témákat és az azokon belül felmerülő altémákat az 1. táblázatban foglaltuk össze.

Téma	Altémák
Diplomaszerzés után pedagógusként szeretne elhelyezkedni.	Igen, kifejezetten. Talán, de még plusz szakot tervez. Talán, de elbizonytalanodott.
Az intézmény, ahol szívesen dolgozna.	Bárhol (illetve nem az intézmény státusza a szempont, hanem a pedagógiai program és/vagy az intézményi klíma).
A romákról alkotott véleménye.	A gyerekekkel nem előítéletes, a szülőktől tart. Nem előítéletes, nem homogén csoportként látja a romákat.
A képzés során felkészült a romákkal való foglalkozásra, tanult a roma kultúráról.	Járt vegyes intézményben, szerzett valamennyi tapasztalatot, de elméleti/kulturális ismeretei nincsenek.
Ismeretei, véleménye a roma szakkollégiumokról.	Hallott róla, nem ismeri, a támogatást túlzottnak tartja, ugyanakkor nyitott esetleges közös programokra, tanulásra.

1. táblázat A fókuszcsoportos interjúk témái és altémái

A megkérdezett hallgatók egy kivétellel elkötelezettek az óvodapedagógusi pálya mellett. Egy részük korábbi élmények hatására már a pályaválasztáskor biztos volt abban, hogy az óvoda lesz a neki való munkahely, mások egyéb humán területek-

hez is vonzódtak, és munka mellett szeretnének továbbtanulni, például gyógypedagógiát vagy neveléstudományt.

Az ideálisnak elképzelt óvoda kapcsán nem kerül elő a hátrányos helyzet vagy a cigányság mint befolyásoló tényező. Alapvetően a leendő munkahely klímája fontos, az, hogy a kollégák ne legyenek fásultak, kiégettek, továbbá jellemző az is, hogy néhányan kifejezetten egy-egy alternatív pedagógiához vonzódnak, így ilyen intézményben szívesebben dolgoznának. Ennek megfelelően a nem kívánatos munkahely az, ahol nem elég modern, rugalmas a szemlélet:

„[ne legyenek] narancssárga szekrények, amiben felül vannak a játékok, és azt senki más nem éri el, csak a felnőtt.”

A legtöbben megemlítik azt is, hogy gyakorló óvodában¹² nem dolgoznának:

„A gyakorló óvoda nagy hátránya, hogy rengeteg ember van körülöttük, és nincs a gyerekeknek egy nyugodt pillanata a saját óvodapedagógusukkal, zavaró nekik is, nekünk is. [...] De ott a remény, hogy majd, ha saját csoport lesz, az más.”

A képzésük ideje alatt jártak olyan óvodában, ahol egy-egy csoportban nagyobb a roma gyerekek aránya. Ettől eleinte többen tartottak, de utólag hasznos tapasztalatként értékelték.

Nem zárkoznak el attól, hogy etnikai szempontból vegyes óvodai csoportban dolgozzanak, és nem jellemző egyikükre sem, hogy a számosság jelentőséggel bírna a jövőbeli munkahelyválasztásuk során.

„Erőt kellene vegyek magamon, mert én nagyon sajnálós vagyok. És nagyon sajnálom az ilyen gyerekeket, mert nem ő választja a szüleit, ha olyan szülőt kap [...] de idővel biztos tudnám kezelni őket.”

„Egy gyerek is lehet nehéz, ez neveltetés kérdése.” – fogalmazta meg az egyik hallgató. Az egyik interjú során példaként említettek két cigány gyermeket, akiket a csoport minden tagja ismer, és elmondják, hogy az egyikük nagyon kedves és szeretetre méltó volt, míg a másikuk a nehezen kezelhetők közé tartozott. A fókusz-csoportos interjúban kérdezett hallgatók általános véleménye, hogy az értelmiségi szülők elhanyagolt gyermekei, akiket *„a tabletre hagynak”*, ugyanolyan kihívást jelenthetnek szakmai szempontból, mint a nagyon hátrányos helyzetű családból érkezők.

12 A Debreceni Egyetem Gyermeknevelési és Gyógypedagógiai Karán gyakorló óvoda működik, a hallgatók itt töltik hospitálásukat, gyakorlatukat. Az óvoda jellemzője emiatt, hogy a saját pedagógus mellett mindig több hallgató, megfigyelő van jelen egy-egy óvodai csoportban, erről szól az interjúból kiemelt idézet.

Az interjúk során egyértelműen kirajzolódik, hogy a hazai cigányságot nem homogén csoportnak látják, és az esetleges problémás élmények mellett megjelenik az elfogadás is.

„[...] két véglet van, akik mindenkibe belekötnek, a másik véglet, aki ápolt, tiszteltudó. De nálunk [gyerekkoromban] a rosszabbik volt.”

„Tudom, hogy a romáknak is nehéz, mert előítéletek vannak velük szemben, de azért tartok is tőlük.”

Néhányan konkrétan megfogalmazzák, hogy a családi háttértől függ az, hogy mennyire szívesen vállalnák roma gyerekek nevelését, illetve mennyire érzik kompetensnek magukat. Ha a szülőkkal „jól ki lehet jönni”, akkor a gyermek egyáltalán nem jelentene gondot.

Az óvodapedagógus képzés alatt, a gyakorlati képzésük során találkoztak sajátos nevelési igényű gyerekekkel, hátrányos helyzetűekkel, romákkal, és úgy vélik, ezekben a helyzetekben a jövőben kompetensnek éreznék magukat. Az intézménylátogatást a képzés ideje alatt kifejezetten pozitív élményként értékelték, jó légkört láttak, például magas szintű szakmai együttműködést a pedagógusok között, elfogadás szempontjából pedig jó példát jelentett az intézményvezető. Ugyanakkor tartanak a szülőktől, és itt már megjelenik a számosság problematikája is.

„Ha 90 százalékban cigánygyerekekből állna a csoport, az azért lenne nehéz, mert nem ismerjük az ő kultúrájukat, a szülőkkal is ezért lenne nehezebb megtalálni a hangot.”

Úgy érzik, hogy elméleti felkészítést nem kaptak, például az említett kulturális különbségeket illetően. (Ez nem jelenti azt, hogy a tantervben nem jelenik meg ilyen jellegű tantárgy, a hallgatói vélemények azonban így fogalmazódtak meg.) Ugyanakkor a kompetencia hiánya a szülőkkal való minden elképzelt problémás helyzetre vonatkozik, így elmondják, hogy például azt is nehéz lenne közölni, ha autisztikus jeleket vennének észre egy gyermekben. Ennél a kérdésnél is többen hangsúlyozták, hogy minden család más, de azt is hozzáteszik, hogy mindezekről elméletben nem volt szó, csak a gyakorlat során jöttek a tapasztalatok.

A kampuszon működő Lippai Balázs Roma Szakkollégiumhoz ambivalens a hallgatók viszonya. Társadalmi szempontból mindenképpen hasznosnak, fontosnak értékelik, egyfelől az oda járó hallgatók számára, másfelől azoknak a roma gyerekeknek, közösségeknek, akiket majd a szakkollégiumból kikerülő óvodapedagógusok nevelni fognak. Sajnálják, hogy nincs érdemi kapcsolat a szakkollégiumi hallgatók és a többiek között.

„Volt velük közös óránk, az első benyomásom, hogy jó közösségnek tűntek.”

„Aki nem tagja a szakkollégiumnak, az nem igazán rendelkezik róla információval [...] hozzánk nem igyekeznek ezt közel hozni.”

„Sajnálom azt, hogy mi is itt tanulunk, és nincs valami közös. Esetleg sok mindenben segíthetnének.”

Ugyanakkor sérelmezték, hogy a szakkollégiumi hallgatók jelentős támogatásban részesülnek, míg előttük nem nyitottak ezek a lehetőségek, a tanulmányi ösztöndíj pedig meglehetősen csekély. De nemcsak az anyagi támogatás tekintetében érzik, hogy a szakkollégiumi hallgatók kivételezett helyzetben vannak, hanem az egyéb lehetőségeket, például a mentori segítséget, vagy a sportolást illetően is. Az egyikük egy zumbaórát említ, amin a szakkollégiumi hallgatók ingyen részt vehettek, a többiek pedig nem, bár ez „jó lett volna akár közös programnak is”.

Az egyik interjú során kisebb vita bontakozott ki azzal kapcsolatban, hogy mennyire integrál a roma szakkollégium: a csoport egyik része azt mondja, hogy nagymértékben, míg a többiek így érvelnek:

„Nem annyira integrál, mert pont, hogy ők egy szűkebb kört alkotnak, és nincs köztünk az ő tevékenységükhöz.”

Végül arra jutottak, hogy társadalmi szinten integrál, de az egyetemen belül, itt és most inkább elváltak. Azaz a felsőoktatásban jelenleg részt vevő roma származású hallgatók majd hozzájárulnak a későbbi integrációhoz, de a képzés ideje alatt inkább csak az elkülönülés jellemző.¹³

ÖSSZEGZÉS

A fókuszcsoportos interjúkon részt vevő óvodapedagógus hallgatók összességében elkötelezettek a pálya iránt, a képzés inkább erősítette a szakmai identitásukat, mintsem elbizonytalanította őket. A gyakorlatias ismereteknek köszönhetően a pedagógiai problémák megoldásában is kompetensnek érzik magukat, a későbbi intézményválasztást nem a település és/vagy az intézmény hátrányos helyzete vagy éppen elit mivolta befolyásolja, hanem az óvodai klíma, az a pedagógiai program, amelyet az intézmény követ.

A képzés során a cigányságról szerzett elméleti ismeretet nem érzik elégségesnek, ez főleg a szülőkkal kapcsolatos véleményükben tükröződik: esetükben tartanak attól, hogy a kapcsolatteremtésben, konfliktuskezelésben kevésbé lesznek sikeresek.

13 A roma szakkollégiumnak nem roma hallgatók is tagjai, ők az együttműködés szempontjából természetesen más helyzetben vannak. Az interjúk során megfogalmazott vélemény erre utal.

A szülők kapcsán érzett kompetenciahiány nem szűkül le a romákra, a hallgatók úgy érzik, hogy más jellegű problémás helyzetek megoldása is nehézséget jelentene számukra, ugyanakkor nem mondják azt, hogy kifejezetten a roma származás miatt mindenképp igyekeznének elkerülni az ilyen szituációkat.

A válaszokból kiderül, hogy a magyarországi romákat nem homogén csoportnak látják, és a számosság kérdése – vagyis az az elképzelés, hogy több gyermek lineárisan problémásabb is – csak a szülőkkal kapcsolatban jelenik meg.

Fenntartásokkal, de kijelenthetjük, hogy a roma szakkollégium intézményi hatása érvényesül, az átlagostól kevésbé előítéletes beállítódásban minden bizonyosan szerepe. Ugyanakkor a hallgatók viszonya a szakkollégiumhoz ambivalens: az oda járó társaik kiváltságosnak tűnnek, amit nem tartanak korrektnek, miközben nyitottak lennének közös programokra, az egymástól való tanulásra.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BABBIE, Earl: *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*. Balassi Kiadó, Budapest. 2003.
- BERGER, Peter L.–LUCKMANN, Thomas: *A valóság társadalmi felépítése*. Jósöveg Műhely Kiadó, Budapest. 1998.
- BOCSI Veronika (2015): „Roma szakkollégisták identitás- és életútvizsgálata.” In: *Peremhelyzetben. Romológiai írások*. (Szerk. Bocsi Veronika), Didakt Kft., Debrecen, 135–168.
- BURGER, Kaspar: How does early childhood care and education affect cognitive development? An international review of the effects of early interventions for children from different social backgrounds. *Early Childhood Research Quarterly*, 2010. 25., 140–165.
- FORRAY R. Katalin: „Cigány diákok a felsőoktatásban.” In: *Romológia Folyóirat* 2014. 1. (1), <http://dx.doi.org/10.15170/ROM.2014.01.01.01>
- GÉCZI János–HUSZÁR Zsuzsanna–SRAMÓ András –MRÁZIK Julianna: „A romákkal kapcsolatos beállítódás vizsgálata tanárjelöltek körében.” In: *Magyar Pedagógia*, 2002. 102 (1), 31–61.
- HALL, Stuart: „A kulturális identitásról.” In: *Multikulturalizmus*. (Szerk. Feischmidt Margit), Osiris Kiadó, Budapest. 1997.
- HORVÁTH Kata: „A „hátrányos helyzet” és a „cigányság” tapasztalatainak újra-fogalmazása. A dráma mint pedagógiai és kutatási módszer.” In: *A dráma mint*

- társadalomkutatás*. (Szerk. Horváth Kata), L'Harmattan Kiadó, Budapest. 2010. 81–106.
- NEMÉNYI Mária: „Serdülő roma gyerekek identitás-stratégiái.” In. *Educatio*, 2007. 1. 84–98.
- PUSZTAI Gabriella–TORKOS Katalin: „Roma gyermekkor a Partium területén.” In. *Educatio*, 2001. 3. 584–594.
- SZABÓNÉ KÁRMÁN Judit (2008): Az etnikai identitás és a kisebbségi lét mentálhigiénés attribútumai a hazai roma/cigány értelmiség körében. Elhangzott: *MI/MÁS Konferencia*, Eger, 2008. március 20.
- SZALAI, Júlia–MESSING, Vera–NEMÉNYI, Mária: Ethnic and Social Differences in Education in a Comparative Perspective. In. *EDUMIGROM Comparative Papers*, Central European University, Center for Policy Studies, Budapest, 2010. 1–23.



MOLNÁR BALÁZS–NEMES MAGDOLNA

A családom és én

– roma egyetemista fiatalok családi háttere

Magyarországon a cigányság alkotja a legnagyobb lélekszámú etnikai kisebbséget. A 2011-es népszámláláson 315.600 fő vallotta magát romának, ami azt jelenti, hogy 1941 és 2011 között a számuk tizenegyszeresére nőtt.¹ Ez az adat azonban önbevalláson alapszik, más módszertanok alapján végzett kutatások azt mutatják, hogy a létszám ennél jóval magasabb is lehet. Az általánosan elfogadott hivatalos becslések jelenleg 650–700 ezer fő körülire teszik a roma lakosság nagyságát, de találkozhatunk ettől még magasabb értékekkel is, például a 2010–2013 közötti, helyi és roma nemzetiségi önkormányzatok által megadott adatok alapján közel 900 ezer fős populációt határoztak meg a Debreceni Egyetem kutatói. Különösen nagy létszámban és arányban (20% körül) élnek romák Borsod-Abaúj-Zemplén, Szabolcs-Szatmár-Bereg és Nógrád megyékben.²

Iskolázottsági mutatóik, hasonlóan egyébként Európa más országaihoz³, igen alacsonyak. 2015-ben a 18–64 éves korú népességén belül a nem roma származásúak 55,4%-a rendelkezett legalább érettségivel, míg a romák körében ez az arány mindössze 6,5% volt. Felsőoktatásban a romák mindössze 1,3%-a szerzett végzettséget, szemben a nem roma népesség 21,7%-ával. Egy roma fiatalnak tehát hétszer kisebb esélye van érettségit szereznie, mint egy nem romának, diploma vonatkozásában

- 1 PÁSZTOR István Zoltán–ADORJÁN Balázs–PÉNZES János (2014): „A magyarországi romák önkormányzatiságának sajátosságai” In. *Az elmélet és a gyakorlat találkozása a térinformatikában* (Szerk. Balázs Boglárka), Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2014.
- 2 PÉNZES János–PÁSZTOR István Zoltán: „Romák Magyarországon” In. *Földgömb*. 2014. XXXII. évf., 11. sz.
- 3 *Inclusion from the start. Guidelines on inclusive early childhood care and education for Roma children*. UNESCO and the Council of Europe, 2012
<http://unesdoc.unesco.org/images/0022/002275/227503e.pdf> [letöltés időpontja: 2017.09.30. 20.05]

pedig tizenhatod résznyire zsugorodnak az esélyei.⁴ A fentiekből egyértelműen kirajzolódik, hogy Magyarországon létezik egy többszázézes társadalmi csoport, kisebbség (cigányság), ahol az iskolázottsági mutatók messze a többségi társadalom értékei alatt maradnak. Különösen szembeűnő a lemaradás mértéke a diploma-szerzés esetében, amely jelen tanulmányunk esetében releváns és fontos információ. Nemzetközi összehasonlításban a felsőoktatásban tanuló magyar fiatalok aránya egyébként is alacsonyabb, mint Nyugat-Európában. Míg 2016-ban a magyar 30–34 éves korosztály 33%-a rendelkezett diplomával, addig az EU-átlag 38,7% volt. Különösen aggasztó, hogy a magyar fiatalok továbbtanulási szándékai az elműlt években fokozatosan csökkennek, ami előrevetíti a további leszakadás lehetőségét is.⁵ A nemzetközi összevetésben tehát még alacsonyabbnak láthatjuk a magyarországi roma fiatalok esélyeit arra, hogy a jövő tudásalapú társadalmában európai szinten is versenyben maradjanak. Mi állhat a gyenge statisztikai mutatók hátterében?

Czeizel Endre 2×4+1 faktoros modellje alapvetően a tehetségek kibontakozására ható tényezőket foglalja rendszerbe, azonban a modell kiválóan alkalmas arra is, hogy bármilyen – nem feltétlenül tehetség szintű – adottság kibontakozását megértjük, a támogató és gátló tényezőket számba vegyük. A modell négy olyan környezeti tényezőt emel ki, amely kiemelkedő jelentőségű az adottságaink magas szintű képességekké való formálásában.⁶ Egyik ilyen tényező a tágabb társadalmi környezet, amely elősegítheti vagy éppen elnyomhatja az egyénekben szunnyadó lehetőségeket. Számos kutatási adat, értékvizsgálat⁷ támasztja alá, hogy a magyar társadalom erősen intoleráns és előítéletes, amely akadályozza a nem többségi társadalomhoz tartozók karrierlehetőségeit, önkibontakozását. Ez a tényező feltétlenül szerepet játszhat abban, hogy a roma fiatalok továbbtanulási, felsőoktatási esélyei messze alatta maradnak a nem roma származású fiatalok számára nyitva álló lehetőségeknek.

4 *Munkaerőpiaci helyzetkép, 2015*. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 2016. <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/munkerohelyz/munkerohelyz15.pdf> [letöltés időpontja: 2017.09.30. 20.33]

5 BOCSI Veronika–NAGY Ádám–SZEIFER Csaba: „Szputnyiksokk után: uniós célok és a magyar oktatás helyzete” In. Új Egyenlőség 2017.05.31. <http://ujegyenloseg.hu/szputnyiksokk-utan-unios-celok-es-a-magyar-oktatas-helyzete/> [letöltés időpontja: 2017.10.01. 23.05]

6 CZEIZEL Endre: *Sors és tehetség*. Fitt Image és Minerva Kiadó, Budapest, 1997.

7 pl. FES-vizsgálat, bővebben: G. MÁRKUS György: „Előítéleteség Európában, intolerancia Magyarországon: Recenzió és reflexió” In. *Tudományos Közlemények*. 2011. 27. köt.

Másik fontos tényező a Czeizel-modellben az iskola. Ennél az aktornál is egyértelmű adatokkal találkozhatunk arra vonatkozóan, hogy a magyar iskolarendszer elitista, a hátránycsökkentés helyett inkább elmélyíti a különbségeket, amelyre a nemzetközi PISA-vizsgálatok is határozottan rámutatnak: „A PISA-adatokban Magyarország egy dimenzióban kiugró, nálunk magyarázza a világon a legnagyobb mértékben a családi háttér a tanulói eredményeket.”⁸

Egy roma fiatalnak tehát egyrészt át kell törnie magát azon a társadalmi közegen, amely előítéletekkel erősen terhelt, bizonyos (pl. roma) családi háttér esetében kirekeszt, másrészt eredményeket kell/kellene felmutatnia egy olyan iskolarendszerben, amely sem az előítéletességet, sem egyéb, családhoz köthető hátrányokat nem tud érdemben kezelni. Mindez óriási kihívások elé állítja még a kifejezetten jó adottságokkal és képességekkel rendelkező roma fiatalokat is, a többiek számára pedig szinte teljesen ellehetetleníti a társadalmi felemelkedéshez szükséges erőforrások elérését.

Az iskola és a társadalom kapcsán többször is utaltunk a családi háttérre. Ez jelenti a Czeizel-modellben a harmadik nagy környezeti tényezőcsoportot, amely befolyásolja a képességek kibontakozását (a negyedik tényezőcsoport a kortársaké, de ezt a kérdéskört jelen tanulmányunkban csak érintőlegesen vizsgáljuk). A család hatásait a sikeres karrierutakban és a társadalmi mobilitásban nem lehet megkérdőjelezni.⁹ A roma családok esetében azonban a családi támogatás lehetőségét gyakran korlátozza az alacsonyabb szocioökonómiai státusz, az előítéletesség, a kirekesztés, illetve olyan eltérő kulturális és szociokulturális elemek, amelyekre nem tudnak mindig adekvát módon reagálni a köznevelési intézmények vagy az esetenként rigid pedagógiai gyakorlat.¹⁰ Ezek a sajátosságok az egyetemi szinten történő továbbtanulást is befolyásolják: akár a bekerülést, akár a tanulmányokat, akár a diploma későbbi érvényesítését a munkaerőpiacon, a társadalmi küzdőtereken.

Természetesen a magyarországi roma kisebbség is rendkívül komplex belső képet mutat, korántsem homogén csoport, amelyet a nagyobb léptékű tényezőkön (pl. a beás, oláh, romungro csoportok eltérő hagyományai), a helyi, lokális társadalmi

8 LANNERT Judit: „A PISA-adatok használata és értelmezése: a módszertani kritikák tükrében” In. *Educatio*. 2015. XXIV. évf., 2. sz., 25.

9 *A szegénység generációk közötti átörökítése*. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 2012.

<http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/szegenysegatorokitese.pdf> [letöltés időpontja: 2017.10.02. 22.27]

10 HÜSE Lajos: *Roma tanulók iskolai attitűdjeit befolyásoló tényezők*. Evangélikus Roma Szakkollégium, Nyíregyháza, 2015.

hatások is árnyalttá tesznek.¹¹ Ennek ellenére meghatározható jó néhány olyan családi nevelésben is tetten érhető sajátosság, amely befolyásolhatja a gyermekek iskolai előmenetelét és a felsőoktatási lehetőségeket is. Ezek természetesen korántsem minden roma családra jellemzőek, de jelenlétük az empirikus kutatások alapján felülreprezentált. A teljesség igénye nélkül tekintsünk át néhány fontosabb hatótényezőt:

1. A cigány családok gyermekközpontúak, és egyértelműen „jót akarnak” a gyermekeknek, de nem feltétlenül úgy, ahogy azt az intézményes nevelés színterén elvárják tőlük. Például a gyermek vágyait, késztetéseit gyakran azonnal, akár a társadalmi elvárásokat is figyelmen kívül hagyva próbálják kielégíteni, vagy túlvédik a gyermeküket, ami azt is jelentheti, hogy nem engedik el olyan programokra, vagy akár nevelési-oktatási intézménybe, amelyet nem a saját közegüként élnek meg.¹²
2. A korlátozott nyelvi kódból fakadó hátrány különösen hangsúlyos a roma családok esetében¹³, amelyet tovább súlyosbít, hogy egyes roma csoportoknak a magyar nem is anyanyelve. A családi háttérből fakadó nyelvi hátrányok közé tartozik, hogy iskoláskor előtt a roma családokban a gyermekek kevésbé szocializálódnak írásra-olvasásra (pl. mesekönyvek nézegetése), a nyomtatott betű kevésbé van jelen a mindennapi tapasztalataikban, mint a nem roma családok esetében.¹⁴
3. A családi szerepek a roma családokban tradicionálisabb képet mutatnak, így a XXI. századi kihívásokat rugalmatlanabb struktúrában kell(ene) megválaszolniuk. Különösen az apai, férfi szerepek merevedtek bele a hagyományos elvárásokba: a pénzkereset és a család fizikai védelme a fő feladata a „család fenntartójának”.¹⁵ A gyermekek esetében is gyakran találkozhatunk azzal a premodern szemlélet-

11 SZEREPI Sándor: „A lokális meghatározottság jelentősége az interkulturális nevelés gyakorlatában: Különös tekintettel a roma integrációs törekvésekre” In. *Peremhelyzetben: romológiai írások=In Marginal Position: Writings from the Field of Romology* (Szerk. Bocsi Veronika), Didakt Kft. (Debreceni Egyetem Gyermeknevelési és Felnőttképzési Kar, Narratológiai Műhely), Debrecen, 2015.

12 FORRAY R. Katalin–HEGEDŰS T. András: *Cigány gyermekek szocializációja*. Aula Kiadó, Budapest, 1998.

13 DERDÁK Tibor–VARGA Aranka: „Az iskola nyelvezete – idegen nyelv” In. Új pedagógiai szemle. 1996. XLVI. évf., 12. sz.

14 RÉGER Zita: „Cigány gyerekek nyelvi problémái és iskolai esélyei” In. *Iskolakultúra*. 1995. V. évf., 24. sz.

15 VARGÁNÉ NAGY Anikó–MOLNÁR Balázs: „Szerepelvárások és szerepértelmezések roma kulturális háttérű családokban” In. *Családi nevelés 2.* (Szerk. Vargáné Nagy Anikó), Didakt Kft., Debrecen, 2017.

tel, amely figyelmen kívül hagyja a serdülőkort, és a 11–13 éves gyermekekre már felnőttként tekint: elvárják tőlük a család segítségét, de akár önálló családalapításra is érett személyként kezelik őket.¹⁶

4. A roma családokat a többségi társadalomtól eltérő értékrend is jellemzi, amelyben elvárt tulajdonság lehet a fiúk számára a ravaszság, bizonyos területeken (pl. jövedelemszerzés, „gádzsókhoz” való viszony) a kockázatokat felvállaló magatartásformák akceptálása, esetleg bátorítása. Ez azonban sokszor nehezen összeegyeztethető az iskolák által preferált jó magaviselettel, szorgalmassággal, alkalmazkodóképességgel.
5. Közismert sajátosság az is, hogy eltér az időgazdálkodásuk és az időhöz való viszonyuk a többségi társadalom felfogásától. A hagyományos paraszti kultúrában, de a városi polgárság körében is a jövőbeli teendők tervezésének nagy hagyománya alakult ki: a növénytermesztés, állattenyésztés igényelte, hogy a paraszti családok szigorú ütemterv szerint éljenek, tervezzenek, éppúgy, ahogy a polgári családok is – csak ott az elvetett mag „pénzmag” volt, amelyet szintén gondozni, ápolni kellett, hogy szép termést hozzon egyszer. Mindez hiányzott a tradicionális cigány kultúrában, így a pontos időnek, a tervezett időbeosztásnak nem alakult ki az a fajta rigorózussága, mint a többségi, nem roma társadalomban. Ez a kulturális sajátosság a legtöbb modern munkahelyen, és az iskolákban is komoly versenyhátrányba hozza a roma kulturális háttérrel rendelkezőket.¹⁷

A sajátosságok listáját még számos elemmel lehetne bővíteni, azonban már a fentiekből is egyértelműen kirajzolódik, hogy bármilyen hátránycsökkentés csak a roma családok működésének mélyebb megértésén keresztül képzelhető el. Vizsgálatunk is ezzel a céllal készült: elősegíteni a roma családi viszonyok, kultúra jobb megértését azon fiatalok bevonásával, akik már „megugrották” a felsőoktatásba való bekerülés magasra tett lécét, és a statisztikai értelemben vett tizenhatod-részyi eséllyel is képesek voltak élni.

2. A VIZSGÁLAT KÖRÜLMÉNYEI, MÓDSZERTANA

2016. január és június között 49, felsőoktatásban tanuló roma és nem roma fiattal készítettünk tematikus interjút a családjaikkal kapcsolatban. A célzott szóbe-

16 LISKÓ Ilona (2002): „A cigány tanulók iskolai eredményei” In. *A cigányság társadalmismerete* (Szerk. Reisz Terézia és Andor Mihály) Iskolakultúra, Pécs, 2002.

17 BÍRÓ Boglárka: „Cigány gyermekek a gádzsó idő fogságában” In. *Képzés és gyakorlat*. 2012. X. évf., 3–4. sz.

li kikérdezés időkerete két perc volt és szabad elbeszélés formájában valósult meg. A válaszadókat arra kértük, meséljenek a családjukról („Kérem, a következő két percben beszéljen a családjáról, bármit, amit fontosnak tart.”) A szabad gondolatáramlást csak akkor törtük meg segítő visszajelzéssel (pl. *És még miről tudna beszélni? Mit tart fontosnak?*), ha a válaszadó 10 másodpercnél hosszabb időre „blokkolt”. Úgy véljük, a kétperces időkeret elegendő ahhoz, hogy a beszélő a családjáról meséljen a kutatónak, ám a rendelkezésére álló idő rövidege miatt nincs lehetősége bizalmas információkat közölni a családjáról. A szűk időkeret megadása a flash jellegű asszociatív és a megkérdezett szempontjából kiemelkedő jelentőségű információk megfogalmazására adott esélyt. A kérdezés nyugodt, minden más ingert tudatosan kizáró interjúszituációban történt.

A vizsgálatot a Debreceni Egyetem Gyermekevelési és Felnőttképzési Karán végeztük. A kutatásban részt vevő roma hallgatók a Lippai Balázs Roma Szakkollégium tagjai voltak, a nem roma hallgatók idegen nyelvet tanuló, illetve kétnyelvűséggel kapcsolatos kurzuson részt vevő nappali tagozatos óvodapedagógus és csecsemő- és kisgyermeknevelő BA szakos hallgatók voltak. A hallgatóknak minden esetben elmondtuk, mit kérünk tőlük és miért. A hallgatók a vizsgálatban önkéntesen, ellenszolgáltatás nélkül vettek részt. A hallgatói csoportokban többen jelezték, hogy nem kívánnak a vizsgálatban részt venni, így velük nem készültek interjúk.

A vizsgálatban négy roma férfi és 14 roma nő vett részt, összesen 18 roma fiatalot kérdeztünk. A nem roma válaszadók között nem volt férfi, 31 női válaszadóval dolgoztunk. A vizsgálati csoport nemi összetétele azzal is összefügg, hogy a Gyermekevelési és Felnőttképzési Karon jórészt nők tanulnak. A roma hallgatók közül 13 nappali és két levelező tagozatos hallgató volt. Három hallgató már végzett, de a szakkollégium rendezvényeire visszajár, őket így tudtuk bevonni a vizsgálatba.

Az interjúk készítése során a hallgatók előzetes beleegyezésével hangfelvétel készült. Az elkészült interjúkat az alábbi szempontokra figyelve vizsgáltuk:

1. a beszélők önmagukra vonatkozó reflexiói (múlt, jelen, jövő kontextusaiban),
2. családjuk globális megítélése, jellemzése;
3. roma kulturális háttér (pl. szokások, nyelvhasználat) megjelenése,
4. munkaerő-piaci pozíciók említése,
5. családon belüli és kívüli szociális kapcsolatok jellemzői,
6. családi háttérben rejlő facilitáló és gátló tényezők,
7. verbális kifejezési formák jellemzői (pl. beszéd folyamatossága, szövegalkotási jellemzők).

3. AZ EREDMÉNYEK BEMUTATÁSA

A származás említése

Az interjú elemzése során azt tapasztaltuk, hogy a roma hallgatók számára kifejezetten fontos volt, hogy a családjuk kapcsán a roma származásukról beszéljenek (pl. *anyukám roma származású, nekem anyukám és apukám is roma*). A megkérdezett 18 roma hallgatóból mindössze 3 fő nem tett említést a cigány származásáról. A nem roma hallgatók esetében fordított volt az arány, csak ketten beszéltek a származásukról, ők Erdélyből áttelepült családokból származnak.

Az anyanyelv említése

A roma hallgatók közül kilencen említették a cigány nyelvet (pl. *cigányul beszélünk otthon, az óvodában tanultam meg magyarul; cigányul pontosabban tudom kifejezni magam; a testvéreimet nem érdekli a cigány nyelv és kultúra*). A roma hallgatók közül négyen nem említették a nyelvi erőforrásokat, egy hallgató a magyar nyelvet emelte ki. A válaszadók közül négyen vallották magukat cigány-magyar kétnyelvűnek.

Összegezve megállapíthatjuk, hogy a nyelv mint identitás-konstruktív tényező csak a roma hallgatók válaszaiban jelent meg. A magyar anyanyelv külön kiemelése szintén csak a roma hallgatók válaszaiban jelent meg, ami jól mutatja, hogy a nyelviség problémaköre még akkor is jelen van a mindennapjaikban, ha magyar anyanyelvű roma fiatalokról van szó.

	nem említette (fő)	cigány nyelv (fő)	magyar nyelv (fő)	kétnyelvű (fő)
roma	4	9	1	4
nem roma	31	0	0	0

1. ábra Az anyanyelv említése

A beszéd folyamatossága

A beszéd folyamatosságában (amit a feltett segítő kérdések számával mértünk) a roma és nem roma válaszadók esetében nem találtunk lényeges különbséget. Az interjúk készítése során átlagosan két segítő kérdést kellett feltennünk (pl. *Mit tart még fontosnak? Mit csinálnak még közösen? Hogyan töltik a karácsonyt?*), és több hallgató szinte előadásszerűen töltötte ki a rendelkezésére álló két percet, egyálta-

lán nem voltak megakadásai. Egy válaszadó volt csupán, akinek két perc alatt hat kérdéssel kellett segítenünk, hogy családjáról tudjon beszélni.

Meglepő, de a beszéd folyamatosságát a roma anyanyelv megléte inkább pozitívan befolyásolta (N=9, min.=0, max.=4, m=1,89, s=1,054), míg a magukat kétnyelvűnek vallóknál a hatás fordított volt, és több segítő kérdést igényeltek (N=4, min.=1, max.=6, m=3,25, s=2,754)¹⁸.

származás	minimum	maximum	átlag (m)	szórás (s)
roma	0	6	2,22	1,665
nem roma	0	5	2,26	1,437

2. ábra A beszéd folyamatossága – segítő kérdések száma

A vallásosság és a hitélet

A hallgatók mintegy ötöde tartotta fontosnak, hogy a családja és saját maga vallásosságáról beszéljen – arányaiban nincs különbség a roma (77,8%) és a nem roma (80,6%) hallgatók körében. Valamennyien keresztények, a roma hallgatók esetében viszont nagyobb arányban jelentek meg a kisebb felekezetek, irányzatok, pl. szabadkereszténység, Hit Gyülekezete.

	nem említette	református	görög katolikus	római katolikus	egyéb
roma	14 (77,8%)	1			3
nem roma	25 (80,6%)	1	1	3	1

3. ábra A vallásosság és a hitélet

¹⁸ Az N a válaszadók számát jelenti: jelen esetben 9 fő volt roma anyanyelvű és 4 fő kétnyelvű válaszadó. A beszéd folyamatosságát a feltett segítő kérdések számával mértük. A „min.” a minimumot jelenti (jelen esetben 0, illetve 1 segítő kérdés volt a legkevesebb), a „max.” pedig a legtöbb segítő kérdést jelenti egy-egy interjúban belül (roma anyanyelvűeknél volt, aki 4 segítő kérdést igényelt, kétnyelvűeknél pedig volt, akit 6 kérdéssel lehetett továbblendíteni a holtpontokon). Az „m” a segítő kérdések átlagát jelenti (pl. roma anyanyelvűeknél átlagosan 1,89 segítő kérdést igényelt egy-egy válaszadó), az „s” pedig a szórást, amely az egyes értékek átlagos távolságát mutatja a számtani átlagoktól. Minél magasabb a szórás értéke, annál nagyobbak az egyes értékek távolságai az átlagtól, így az átlag (m) annál kevésbé írja le megbízhatóan a vizsgált sokaságot.

Az anyagi helyzet

A család anyagi helyzetéről a hallgatók inkább csak akkor beszéltek, ha az problémaként jelenik meg, pl. *„Ha van egy tányér étel, azt is megosztjuk.”*, *„A cigánytelepről nem tudunk elköltözni anyagi okok miatt.”*, *„A pénz elmegy a betegség miatt.”*

A 18 roma hallgató közül 4 fő említette az anyagi helyzetet (22,2%), a 31 nem roma hallgató közül is 4 fő beszélt erről (12,9%), ami jól mutatja, hogy származástól függetlenül az anyagi problémák jelen vannak a felsőoktatásban tanuló hallgatók körében. Nem roma hallgatók is utaltak családjuk nehéz anyagi helyzetére, pl. *több napra nem megyünk kirándulni, mert nincs rá pénz; anyukámnak sokat kellett dolgoznia*. A megkérdezettek körében feltehetően nagyobb arányú a szegénység, mint ahányan említették. Ennek oka az lehet, hogy a kétperces időtartam tükrében inkább a család pozitív vetülete nyert teret az elbeszélésekben, a negatívumok háttérbe szorulhattak.

A családszerkezet

A roma hallgatók lényegesen nagyobb arányban élnek egyszülős családokban, mint a nem roma hallgatók, pl. *szüleim elváltak, apukám meghalt, anyával nincsenek közös programok*. A speciálisabb családi konstellációk (pl. nagyszülőkkel vagy más személyekkel él) nem jellemzők egyik almintára sem.

A vizsgálati mintába bekerült hallgatók elbeszélései alapján úgy tűnik, hogy a roma családok körében ma már általános a modern, nukleáris családtípus, azonban ez sérülékenyebb, mint a nem roma populációban, és könnyebben alakul át hosszabb távra is egyszülős családdá.

	nukleáris család (fő)	egyszülős család (fő)	nagyszülőkkel él (fő)	egyéb (fő)
roma	11 (61,1%)	6 (33,3%)	0 (0%)	1 (5,6%)
nem roma	26 (83,9%)	3 (9,7%)	1 (3,2%)	1 (3,2%)

4. ábra A család szerkezete

A család általános jellemzése

A családról való beszéd mód feltűnő sajátossága, hogy a roma hallgatók próbáltak tényszerűek maradni (pl. *szüleim másodunokatestvérek, így kerek a család*), míg a nem roma hallgatók nyíltabban kimutatták pozitív és negatív érzéseiket is (pl. *A tá-*

volabbi családunk haragtartó, de ha baj van, segítünk egymásnak.). Mindez szignifikáns összefüggést mutatott a származással ($p=0,023$; Cramer's $V=0,442$).¹⁹

Ennek a háttérben több tényező is állhat, amely további kutatásokat igényel, pl.: bizalmatlanság a nem roma származású interjúkészítő felé; az intimszféra határai kultúránként máshol húzódnak (a család beletartozik-e vagy sem); család és családtagokkal kapcsolatos lojalitás elvárt szintje stb.

	semleges/tényszerű	pozitív	negatív
roma	15 fő (83,3%)	3 fő (16,7%)	0 fő (0%)
nem roma	13 fő (41,9%)	15 fő (48,4%)	3 fő (9,7%)

5. ábra A család általános jellemzése

A szülők említése

A szülőkről a megkérdezett roma hallgatók beszélnek kevesebbet, ritkábban említik meg őket különböző összefüggésekben. Különösen látványos a különbség az apák kapcsán, akikről a roma hallgatók alig-alig beszélnek.

származás	családtag	N	minimum (említések száma)	maximum (említések száma)	átlag	szórás
roma	anya említése	18	1	7	2,78	1,592
	apa említése	18	0	3	1,61	1,037
nem roma	anya említése	31	1	5	3,13	1,176
	apa említése	31	1	6	2,61	1,334

6. ábra A szülők említése

A szülők iskolai végzettsége

A szülők iskolai végzettségéről ugyancsak alig beszéltek a hallgatók. Akik mégis megemlézték, ők az alacsony iskolai végzettséget emelték ki (pl. „három osztályt járt”), illetve egy roma hallgató édesapja szakmaszerzését említette meg. Ennek okát abban látjuk, hogy nagy lépésnek tartja édesapja szakmunkás-bizonyítványát.

¹⁹ A „p” a szignifikanciaszintet mutatja. Társadalomtudományokban általában 5% (0,05) a határ: ha az alatti az érték, akkor szignifikánsnak tartjuk a kimutatott összefüggést, azaz valószínűleg nem pusztán a véletlen műve a kapcsolat. A Cramer's V egy kapcsolaterősséget mutató együttható, amely 0 és 1 közötti értéket vehet fel. Minél közelebb van az értéke az egyhez, annál erősebb a kapcsolat a vizsgált tényezők között (jelen esetben a 0,422 érték közepesen erős kapcsolatra utal).

származás	szülő	nem említette	említette
roma	anya	14	4
	apa	16	2
nem roma	anya	30	1
	apa	30	1

7. ábra A szülők iskolai végzettsége

A szülők munkája

A szülők munkájáról már sokkal többen beszéltek, még akkor is, ha az alacsonyabb státuszú munkakör, vagy éppen munkanélküli, rokkantnyugdíjas stb. A látványos különbséget most is az apák vonatkozásában lehetett megfigyelni, akikről a roma származású hallgatók mindössze egyharmada beszélt (33,3%, pl. *gyárban dolgozik, alkalmi munkái vannak*). Ez egyértelmű, szignifikáns összefüggésben áll a származással ($p=0,00$; Cramer's $V=0,512$).

Akik nem beszéltek az apa munkájáról, ott hat esetben (50%) különélt szülőről van szó, azonban a másik hat fő (50%) esetében együtt élnek a szülők, mégsem mesélt az apa munkájáról a hallgató.

Mindez arra utal, hogy a roma családok esetében az apa személye, szerepköre kevésbé megközelíthető, mintha valamiféle nem túl szigorú, ám egyértelműen jelenlévő tabu övezné. A kétperces interjúkban az apa kisebb számú említése arra is utalhat, hogy a család effektív működtetésében az apa szerepe másodlagos.

származás	szülő	nem említette	említette
roma	anya	6 (33,3%)	12 (66,7%)
	apa	12 (66,7%)	6 (33,3%)
nem roma	anya	7 (22,6%)	24 (77,4%)
	apa	5 (16,1%)	26 (83,9%)

8. ábra A szülők munkája

A testvérek száma

A testvérek száma jellemzően 0 és 3 fő között mozog. A roma hallgatók családjában valamivel több testvérrel számolhatunk, azonban az eltérés nem igazán magas ($m=1,61$ fű $m=2,11$). Úgy tűnik, hogy a felsőoktatásba bekerülő roma fiatalok családjai hasonló gyermekvállalási arányokat mutatnak, mint a nem roma fiatalok esetében. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy kismintás felmérésünk a DE Gyer-

meknevelési és Felnőttképzési Kar viszonyait tükrözheti és eredményeink nem reprezentatívak.

testvérek száma	roma (fő)	roma (%)	nem roma (fő)	nem roma (%)
0	3	16,7	4	12,9
1	3	16,7	12	38,7
2	6	33,3	8	25,8
3	4	22,2	6	19,4
4	0	0	1	3,2
5	1	5,6	0	0
6	1	5,6	0	0
Átlag:	2,11		1,61	

9. ábra A testvérek száma

A testvérkapcsolatok

A megkérdezett hallgatók közül 42 fő beszélt arról, hogy van legalább egy testvére. Negyvenhallgatótovábbi információkat is megosztott a testvéréről/testvéreiről, csak 2 fő (egy roma és egy nem roma hallgató) nem közölt további adatot, jellemzőt a testvérével kapcsolatban.

A 40 hallgató közül mindössze 3 fő utalt arra, hogy nem jó a kapcsolatuk a testvérükkel – ők valamennyien nem roma hallgatók voltak (pl. „*Nem igazán jó a kapcsolatom a testvéremmel.*”; „*Se veled, se nélküled. Sokat marakodunk, de szeretjük egymást.*”).

Hat hallgató volt, aki külön is kiemelte a testvéreivel való jó kapcsolatot (pl. *A testvérem 14 évvel idősebb, de sokat találkozunk.*), közülük öt fő nem roma és egy roma hallgató.

Az eredményekből az látszik, hogy a roma hallgatók zárkózottabban nyilvánulnak meg a testvéreik jellemzésénél, míg a nem roma hallgatók nyíltabban adnak hangot pozitív és negatív tapasztalataiknak is.

A nagyszülők

A nagyszülőkkel való kapcsolatról vagy pozitívan nyilatkoztak a válaszadók (pl. „*Minden vasárnap együtt ebédelünk.*”; „*A nagymamám 78 éves, de jól tartja magát, kertészkedik.*”), vagy tényszerű közlést tettek (pl. „*Nagyszüleim analfabéták.*”, „*A nagyszüleim kétnyelvűek.*”, „*A nagymamám ágyhoz kötött, gondozásra szorul,*

mi gondozzuk.”). Negatív kapcsolati mintáról a megkérdezett hallgatók közül senki sem számolt be.

A roma hallgatók esetében jól megfigyelhető, hogy a nagyszülők említése gyakoribb, ami a nagycsaládi minták erőteljesebb továbbélésére utalhat.

	nem említette (fő)	említette (fő)
roma	5 (27,8%)	13 (72,2%)
nem roma	15 (48,4%)	16 (51,6%)

10. ábra A nagyszülők említése

Önjellemzés – gyermekkor

A család bemutatása során a legtöbb hallgató saját magáról is beszélt. A gyermekkorukról egyértelműen a roma származású hallgatók beszéltek többen vagy semleges/tényszerű, vagy pozitív közléseket fogalmaztak meg.

A nem roma hallgatók körében a gyermekkor ritkábban jelent meg, és a tíz esetből öt hallgatónál a negatív elemek, a csalódottság fogalmazódott meg, pl. „Nagyon ritkán voltak közös programok.”; „Távkapcsolatban éltünk apukámmal, nem működött.”.

	nem említette	említette
roma	8 (44,4%)	10 (55,6%)
nem roma	21 (67,7%)	10 (32,3%)

11. ábra Önjellemzés – a gyermekkor

Önjellemzés – jelen

A jelenlegi helyzetükről inkább a roma hallgatók beszéltek, és a közléseik inkább tényyszerűek vagy pozitív kicsengésűek voltak. Pl.: „Bejött az élet, bárcsak minden roma társamnak ilyen jó lehetősége lenne a későbbiekben, a munkahely légköre csúcscsúper.”

A nem roma hallgatók már jobban hangot adtak negatív vagy ambivalens érzelmeiknek. Pl.: „Néha a munkába menekülök, de jó, hogy sokat lehetek anyukámmal.”

(10%-os szignifikanciaszint mellett az önjellemzés is kapcsolatban áll a roma vagy nem roma származással: $p=0,085$, Cramer's $V=0,409$)

	nem beszélt róla	tényszerű, semleges	pozitív	negatív	ambivalens
roma	6 (33,3%)	9 (50%)	3 (16,7%)	0	0
nem roma	18 (58,1%)	8 (25,8%)	1 (3,2%)	1 (3,2%)	3 (9,7%)

12. ábra Önjellemzés – a jelen

Jövőkép

A jövővel kapcsolatban mindössze öt hallgató fogalmazott meg gondolatokat. Eből hárman roma származásúak és mindhárman utaltak a származásukra:

„A tanulás a kiút.”

„Cigánytelepen élünk, és ott is szeretnék maradni. A cigánytelepnek rengeteg előnye van, pl. összetartás, sok barát, szeretet, elfogadás.”

„A cigány származásúakat arra biztatom, hogy tanuljanak.”

A két nem roma hallgató terve:

„Nagy álmom, hogy külföldön éljek. Nekem kell majd gondoskodnom a szüleimről és a nővéremről.”

„Tervezem, hogy elvégzem a gyógypedagógiát.”

A válaszoló hallgatók a tanulást emelték ki mint a jövő fontos feladatát. Egy hallgatónál jelenik meg az a terv, hogy külföldön éljen és dolgozzon, ami nem ritka a fiatal felnőttek körében.

4. ÖSSZEGZÉS

A kétperces interjúk alkalmasak voltak arra, hogy a válaszadók a számukra legfontosabb, leginkább jelentésteli elemeket emeljék ki, asszociatív gondolati láncokra épülő elbeszéléseket alkotva a családjukkal kapcsolatban. A válaszokból számos összefüggés, a szűkebb értelemben vett családi háttéren túlmutató élményanyag, hatótényező rajzolódik ki.

Elsőként talán a származást és a nyelvet kell megemlítenünk, ami a roma hallgatók esetében gyakran megjelenő kérdéskör. Az interjúkból egyértelműen kiderült: attól, hogy egy roma hallgató felsőoktatási intézménybe kerül, még nem jelenti, hogy magát automatikusan a többségi társadalom integrált tagjának is tartja, ő továbbra is megőrzi gyökereit, nem felejt el, hogy honnét jött, reflektál származására.

Jellemzően a roma hallgatók általában pozitívan értékelik a jelenlegi helyzetüket, nagy lehetőségnek, kitörési pontnak látják, hogy tanulhattak, tanulhatnak. Ez feltétlenül olyan motivációs potenciált jelent, amelyre építeni lehet és kell is a felsőoktatásban. Mindezt jól kiegészítheti a jövőkép, a távlati tervezés tudatosabbá és mélyebbé tétele, amely mind a roma, mind a nem roma hallgatók esetében úgy tűnik, hogy erősítésre szorul.

A roma hallgatók családjukról való beszédmódjában furcsa kettősség figyelhető meg: egyrészt jól kivehetők a tradicionális minták megléte (pl. a családi problémák-

ról hallgatunk, a nagyszülőkkel szorosabb a kapcsolat), ugyanakkor instabilabbak is ezek a családok, s ezt jól mutatja az egyszülős családtípus erőteljesebb megjelenése.

Az általunk készített interjúk elemzése során úgy láttuk, a nem roma hallgatók a családjukról, családi kapcsolataikról nyíltabban beszélnek, kevésbé elhallgatva az esetleges problémákat. A roma hallgatók mintha a „vagy jót, vagy semmit”- elvet követnék, és nem „adják ki” a családtagjaikat. Különösen az apák kapcsán volt kikapintható a hallgatás fala. A családot érintő problémák kapcsán a roma hallgatók inkább a külső tényezőkről beszéltek, pl. anyagi helyzet, szülők iskolai végzettsége. A roma válaszadók „hallgatása” mögött három tényező állhat, amelynek pontos mértéke újabb vizsgálatokat igényelne. Egyrészt az interjúkészítők nem roma származásúak voltak, amely akadály lehet a bizalmasnak érzett információk megosztásában (ez nem ritkán más vizsgálatoknál is kihívás). Másrészt a roma kultúra sajátosságai is szerepet játszhattak benne (szemérmesség, az összetartozás határozottabb átélése, család és a közösség védelme stb.), harmadrészt akár az is feltételezhető, hogy esetleg a válaszadókban sem tudatosulnak – a többségi társadalom tagjai körében megfigyelhető intenzitással – a családi élet kisebb-nagyobb zavarai. Amennyiben ez utóbbi hatótényező erősnek bizonyulna, úgy a roma fiatalokkal foglalkozó szakembereknek különös figyelmet kellene fordítaniuk a kapcsolatos kompetenciák (pl. önismeret, társismeret, jogi ismeretek, megküzdési technikák stb.) erősítésére.

Úgy véljük, a közeljövőben szükséges lenne bővíteni az előzőekben áttekintett pilot-vizsgálatot (egyrészt a megkérdezettek létszámát illetően; másrészt longitudinálissá kellene tenni a hallgatói interjúkat, harmadrészt az adatfelvétel folyamatába roma származású fiatalokat kellene bevonni). A vizsgálati eredményeket meg lehetne jeleníteni a formális képzésben is (pl. önismereti tréningeken nagyobb teret engedni a családi háttérrel kapcsolatos őszinte önfeltárásnak, mert ez úgy tűnik, hogy nehézséget okoz – a tradicionálisabb minták miatt – a roma származású hallgatóknak), de a roma szakkollégiumi tematikában is.

FELHASZNÁLT IRODALOM

BÍRÓ Boglárka: „Cigány gyermekek a gádzsó idő fogságában” In. *Képzés és gyakorlat*. 2012. X. évf., 3–4. sz.

BOCSI Veronika–NAGY Ádám–SZEIFER Csaba: „Szputnyiksokk után: uniós célok és a magyar oktatás helyzete” In. *Új Egyenlőség* 2017.05.31. <http://ujegyenloseg.hu/szputnyiksokk-utan-unios-celok-es-a-magyar-oktatas-helyzete/> [letöltés időpontja: 2017.10.01. 23.05]

- CZEIZEL Endre: *Sors és tehetség*. Fitt Image és Minerva Kiadó, Budapest, 1997.
- DERDÁK Tibor–VARGA Aranka: „Az iskola nyelvezete – idegen nyelv” In. Új pedagógiai szemle. 1996. XLVI. évf., 12. sz.
- FORRAY R. Katalin–HEGEDŰS T. András: *Cigány gyermekek szocializációja*. Aula Kiadó, Budapest, 1998.
- G. MÁRKUS György: „Előítéletesség Európában, intolerancia Magyarországon: Recenzió és reflexió” In. *Tudományos Közlemények*. 2011. 27. köt.
- HÜSE Lajos: *Roma tanulók iskolai attitűdjeit befolyásoló tényezők*. Evangélikus Roma Szakkollégium, Nyíregyháza, 2015.
- LANNERT Judit: „A PISA-adatok használata és értelmezése: a módszertani kritikák tükrében” In. *Educatio*. 2015. XXIV. évf., 2. sz.,
- LISKÓ Ilona (2002): „A cigány tanulók iskolai eredményei” In. *A cigányság társadalomismerete* (Szerk. Reisz Terézia és Andor Mihály) Iskolakultúra, Pécs, 2002.
- PÁSZTOR István Zoltán–ADORJÁN Balázs–PÉNZES János (2014): „A magyarországi romák önkormányzatiságának sajátosságai” In. *Az elmélet és a gyakorlat találkozása a térinformatikában* (Szerk. Balázs Boglárka), Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2014.
- PÉNZES János–PÁSZTOR István Zoltán: „Romák Magyarországon” In. *Földgömb*. 2014. XXXII. évf., 11. sz.
- RÉGER Zita: „Cigány gyerekek nyelvi problémái és iskolai esélyei” In. *Iskolakultúra*. 1995. V. évf., 24. sz.
- SZEREPI Sándor: „A lokális meghatározottság jelentősége az interkulturális nevelés gyakorlatában: Különös tekintettel a roma integrációs törekvésekre” In. *Peremhelyzetben: romológiai írások=In Marginal Position: Writings from the Field of Romology* (Szerk. Bocsi Veronika), Didakt Kft. (Debreceni Egyetem Gyermeknevelési és Felnőttképzési Kar, Narratológiai Műhely), Debrecen, 2015.
- VARGÁNÉ NAGY Anikó–MOLNÁR Balázs: „Szerepelvárások és szerepértelmezések roma kulturális háttérű családokban” In. *Családi nevelés 2.* (Szerk. Vargáné Nagy Anikó), Didakt Kft., Debrecen, 2017.

INTERNETES FORRÁSOK:

A szegénység generációk közötti átörökítése. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 2012.

<http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/szegenysegatorokitese.pdf> [letöltés időpontja: 2017.10.02. 22.27]

Inclusion from the start. Guidelines on inclusive early childhood care and education for Roma children. UNESCO and the Council of Europe, 2012

Munkaerőpiaci helyzetkép, 2015. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 2016. <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/munkerohelyz/munkerohelyz15.pdf> [letöltés időpontja: 2017.09.30. 20.33]





TÓTH NORBERT

Felsőoktatásban tanuló roma származású hallgatók jellemzői roma szakkollégiumi minták alapján

BEVEZETÉS

Az utóbbi években egyre nagyobb reflektorfényt kapott, s talán egyre kényesebb lett minden olyan téma, amely a magyarországi cigánysággal kapcsolatos. A cigányság társadalmi integrációjának nehézségeivel kapcsolatos kérdések gyökerei egyrészt arra vezethetők vissza, hogy a romák mint etnikai kisebbség több téren is különböznek a nemzeti kisebbségektől.

A magyarországi nemzeti kisebbségekhez képest a romák marginalizált, perifériára szorult társadalmi csoportnak tekinthetők.¹ Sajátos csoportjellemzőjüknek tekinthető az is, hogy életszínvonaluk – amelyen elsősorban a születéskor várható élettartamot, az egészségügyi állapotot, s a képzettséget értem – szignifikáns mértékben alulmarad a többségi társadalomhoz képest.

A romák társadalomban betöltött szerepének más aspektusból történő megközelítése esetén, azt mondhatjuk, hogy transznacionális vagy transzkulturális kisebbségnek tekinthetők, vagyis bizonyos mértékig átvették környezetük nyelvét és kulturális vonásait. A kutatók ebből a jellemzőből kiindulva szokták a romákat Európa „legeurópaibb” népének nevezni, s ebben látják az esélyt, hogy a jövőben a romák hozzájárulhatnak az európai integráció sikerességéhez.² Az európai szintű siker eléréséhez azonban először a nemzetállamok szintjén kell megoldani a roma kisebbségi közösségek integrációját.

Személy szerint és kutatási tapasztalataim alapján elsősorban az oktatásban látom a siker kulcsát, hisz úgy gondolom, amíg Magyarországon nincs erős roma értelmi réteg, lehetetlen a romák problémájának gyökereikig történő orvoslása. Ebből

1 FORRAY R. Katalin –HEGEDŰS T. András: *Cigány gyermekek szocializációja*. Aula Kiadó Kft., Budapest, 1998.

2 HAVAS Gábor–KEMÉNY István: „A magyarországi romákról.” In. *Szociológiai Szemle*. 1995. V. évf., 3. sz.



a gondolatból kiindulva jelen tanulmány célja kettős. Egyrészt a szakirodalom reflektív feldolgozásával, rövid, áttekintő képet nyújt a magyarországi cigányság oktatási helyzetéről és az ebből táplálkozó, s eszkalálódó problémaköréről. Másrészt a tanulmány olyan nem reprezentatív kutatásokat mutat be, melynek fókuszában a felsőoktatásban részt vevő roma származású hallgatók állnak.

TÉNYEK ÉS KONKLÚZIÓK A MAGYARORSZÁGI CIGÁNYSÁG ISKOLÁZOTTSÁGÁVAL KAPCSOLATBAN

Az elmúlt évtizedekben, Kemény István vezetésével három országos szintű reprezentatív felmérés készült a magyarországi cigány népességről. Az első kutatás 1971-ben készült, amelynek célkitűzése az volt, hogy átfogó képet adjon a cigányság társadalmi helyzetéről, anyanyelvi és etnikai megoszlásáról, szociokulturális helyzetéről, s az ötvenes és hatvanas évek iparosításának hatásáról.³

Az 1993-ban végzett vizsgálat elsősorban a rendszerváltozás okozta gazdasági és társadalmi változások romákra gyakorolt hatását állította fókuszba. A 2003. évi vizsgálat pedig az előző évtizedben végbement változások (gazdaság, munkaerőpiac, jövedelmek) aspektusából elemezte a magyarországi cigányság helyzetét.⁴

Mindhárom felmérés kiterjedt Magyarország teljes cigány népességére. Ennek értelmében a kutatás a fővároson túl, a vidéki városokat és falvakat is magában foglalta. Az adatfelvételben szerepeltek a magyar, a cigány és a román, úgynevezett beás anyanyelvű cigányok. A fentebb felvázolt kutatásokból kiemelkedőek azok az adatok, amelyek a cigányság oktatásával kapcsolatosak.

A három felmérés oktatási statisztikáit összevetve kimutatható, hogy bár az utóbbi harminc évben javult a romák oktatási helyzete, a többségi társadalomhoz képest nagyon jelentős a lemaradás. Az 1990-es évekre a cigánygyerekek 31,3%-a 14 éves korában sikeresen befejezte általános iskolai tanulmányait, ez az arány a 15 éves korúak között 43,6%, a 16 éves korúak esetén 62,6%, a 17 éveseknél 64,4%, 18 éves korban pedig 77,7%-uk rendelkezik általános iskolai bizonyítvánnyal.⁵

A közvélemény és az oktatáspolitikai irányából is sokszor azt hallhatjuk, hogy egyre több cigány származású diplomás emberre lenne szükség, akik példaként szolgálhatnak, s tudják segíteni saját lokális közösségüket. Egy stabil roma értel-

3 KEMÉNY István–JANKY Béla–LENGYEL Gabriella: *A magyarországi cigányság 1971–2003*. MTA Szociológiai Kutató Intézet, Budapest, 2004.

4 Uo.

5 Uo.

miségi réteg kialakulására azonban még sokat kell várni, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy a roma gyerekek oktatási és nevelési problémáinak gyökerei az óvodáig vezethetők vissza.⁶

Kemény István és munkacsoportjának kutatásai alátámasztják, hogy a roma gyerekek esetében az intézményi szocializáció legkorábbi szintjén is jelentős problémák detektálhatók. Az 1993-as statisztikai adatok rámutatnak arra, hogy a roma gyerekek nagy része már az óvodában „lemorzsolódik”.⁷ Ennek egyik legfőbb oka a két-nyelvűségből eredő kommunikációs nehézség.

Az 1993-as és a 2003-as adatok alapján az derül ki, hogy a két kutatás közötti tíz évben tovább csökkent azon roma származású gyerekek száma, akik rendszeresen járnak óvodába. Varga Aranka tanulmányában azt olvashatjuk, hogy ez egyrészt annak is köszönhető, hogy a romák szempontjából leginkább érintett területen az óvodák nem rendelkeznek elegendő kapacitással.⁸ Közel húsz év távlatából ezen a téren javuló tendencia figyelhető meg, az óvodák befogadóképessége nagymértékben megnőtt.

Az óvodai neveléssel foglalkozó szakirodalom hangsúlyozza a kora gyermekkori nevelés fontosságát. Az elégtelen hatékonyságú óvodai szocializáció a roma származású és/vagy hátrányos helyzetű családokból származó gyermekeket érinti elsősorban. Az elsődleges szocializációs közeg és a megfelelő óvodai nevelés hiányára vezethető vissza, hogy a roma gyerekek már az általános iskola első osztályában lemaradnak társaiktól, s hátrányuk egyre inkább fokozódik.

Pik Katalin kutatásai eredményeiből azt a megállapítást vonta le, hogy az iskoláskorú cigány tanulók esetében körülbelül 10%-uk alkalmatlan volt az alapfokú oktatási rendszerbe való belépésre, ami azt jelenti, hogy már az általános iskolába való belépés előtt megkezdődik a cigány származású tanulók lemorzsolódása.⁹ Az oktatáspolitikai felismerve a problémát, a nemzeti köznevelési törvényben előírta, hogy 2014. szeptember 1-jétől hároméves kortól kötelező az óvodáztatás.

Ezen intézkedés eredményei csak évek múlva lesznek detektálhatók. Közkeletű vélekedés azonban, hogy a magyarországi romák iskolázottságának tekintetében a

6 DARVAS Ágnes–TAUSZ Katalin: „Az óvoda lehetőségei a gyermekszegénység csökkenésében.” In. *Educatio*. XIII. évf., 4. sz.

7 A hároméves kortól kötelező óvoda hatásaira vonatkozó átfogó vizsgálat még nem áll rendelkezésre.

8 VARGA Aranka: *A rendszerváltás gyermekei*. Pécsi Tudományegyetem BTK Neveléstudományi Intézet Romológia és Nevelésszociológia Tanszék, Pécs, 2018.

9 PIK Katalin: „Roma gyerekek és a speciális iskolák” In. *Educatio*. 1999. VIII. évf., 2.

választóvonal már nem az általános iskola, mint korábban, a rendszerváltás előtti időszakban volt. A neuralgikus pont a középfokú végzettség lett.

Ennek alátámasztására szolgálhatnak Kemény István kutatási eredményei, amelyek kimutatták, hogy míg 1971-ben a magyarországi romák 86%-ának nem volt általános iskolai végzettsége, addig 1993-ra ez az arány 42%-ra csökkent, s a 2003-as adatfelvétel tovább erősíti ezt a tendenciát.¹⁰ Az általános iskolai végzettség megszerzése tekintetében azonban különbségek mutatkoznak az egyes roma csoportok között. 2003-ban a 20 és 24 év közötti magyar anyanyelvű roma fiatalok (romung-rók) 84%-a fejezte be az általános iskolát. Majdnem ugyanilyen arány (85%) figyelhető meg a beás cigányok esetében, az oláh cigányoknál viszont alacsonyabb a ráta, 72%.¹¹ A többségi társadalommal összehasonlítva pedig az állapítható meg, hogy az 1990-es években a többségi társadalom 81%-a 14 évesen végezte el az általános iskolát, viszont a roma gyerekek mindössze 31%-a tudta alapfokú tanulmányait időben befejezni. Sajnos ma is megfigyelhető, hogy viszonylag jelentős számú roma tanuló csak 16 évesen tudja megszerezni az általános iskolai bizonyítványt.

Mindezekről függetlenül ma már az érettségi megszerzése vált az igazán kritikus ponttá. A középiskolákban ugyanis sokkal nagyobb eltérés tapasztalható a cigány és nem cigány származású tanulók között. A 16–19 éves korosztályban a nem romák 85%-a jár valamilyen középfokú oktatási intézményben, a cigány származású fiatalok esetében ez az arány mindössze 58% körül mozog.¹² A Tárki kutatóintézet Életpálya-felvétele szerint az 1991-ben született cigány származású fiatalok 46%-a ugyan eljutott a középiskola végéig, de érettségi bizonyítványt csak 22%-uk szerzett.¹³ Bár a sorolt statisztikai mutatók nem adnak okot túlzott derűlátásra, viszont ha a korábbi generációk teljesítményét tekintjük vonatkoztatási pontnak, akkor mindenképpen fejlődésről beszélhetünk.

Az érettségizett romák alacsony arányának oka leginkább az általános iskolai alulteljesítésükre vezethető vissza, hiszen az alapfokú képzésben megszerezhető alapkészségek hiányosak. A nyelvi hátrány, a szociális helyzet és a nem megfelelő családi szocializáció tovább mélyítik a problémákat.¹⁴

10 HAVAS Gábor–KEMÉNY István: i. m.

11 Uo.

12 A többség eleve a legalacsonyabb presztízsű szakmunkásképzőkbe jár.

13 HAJDU Tamás – KERTESI Gábor – KÉZDI Gábor: *Roma fiatalok a középiskolában. Beszámoló a Tárki Életpálya-felvételeinek 2006 és 2012 közötti hullámaiból*. Budapesti Corvinus Egyetem Emberi Erőforrások Tanszék, Budapest, 2014.

14 HUSZÁR Ágnes: „A nyelvi szocializáció és az iskola.” In. *A nevelésszociológia alapjai*. (Szerk. Varga Aranka), PTE BTK Romológia és Nevelésszociológia Tanszék, Pécs, 2015.

Papp Z. Attila a romák alacsony fokú iskolai teljesítésének kérdését további kiegészítő szempont bevezetésével árnyalja. Álláspontja szerint a cigány tanulók iskolai alulteljesítése függhet az adott iskola települési elhelyezkedésétől és a térség gazdasági helyzetétől is. A szociológus a gettósodó általános iskolákra hívja fel a figyelmet, ahol a legrosszabb és legkilátástalanabb a cigány tanulók helyzete, s szegregációjuk tovább erősödik.¹⁵

A FELSOÓKTATÁS

A fentebb felvázolt adatok és folyamatok után nehéz elképzelni, hogy lehetséges egyáltalán beszélni a felsőoktatásról a romák vonatkozásában. Rendkívül alulreprezentálva ugyan, de találunk roma származású hallgatókat a főiskolákon és egyetemeken.

Pontos adatokkal természetesen nem rendelkezünk arra vonatkozóan, hogy hány roma hallgató jut el a felsőoktatásig, mivel erre vonatkozó megbízható felmérés nem készült. Kiindulópontnak tekinthetők viszont a Magyarországi Cigányokért Közalapítvány ösztöndíj-kimutatásai, amelyekről elemzést készített Forray R. Katalin.¹⁶ Az elemzés szerint évről évre ezren veszik igénybe a juttatást.

Itt szeretném idézni Zsuppán András a Magyar Narancsban 2003-ban megjelent cikkének egyik bekezdését: „Gábor Kálmánnak, az Oktatókutatató Intézet munkatársának egy idén készült felmérése azt mutatta ki, hogy a 200 ezer főnyi nappali tagozatos diák 1,2 százaléka, míg az esti és levelező tagozatosok 2,5 százaléka vallotta magát romának, ami több mint kétszerese az eddig ismert számadatoknak. Ez az eredmény azért is meglepő, mert öt évvel ezelőtt alig pár száz roma diák vett részt a felsőoktatásban: az áttörés évada 1998–99 volt, amikor háromszor annyit romát vettek fel, mint addig.”¹⁷

A kedvező tendencia a kétezres évek elejétől tart, bár a roma hallgatók által választott szakok és szakirányok „egészségtelen” szerkezetet mutatnak, hisz első-

15 PAPP Z. Attila: „A kisebbségi oktatás politikai, jogi, társadalmi keretei.” In. *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században.* (Szerk. Bárdi Nándor és Szarka László), MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2008.

16 FORRAY R. Katalin: „Cigány diákok a felsőoktatásban” In. *Educatio.* 2003. XI. évf., 3. sz.

17 A Zsuppán Andrásról idézett gondolat a Magyar Narancs online felületén 2013-ban megjelent írásból származik. Lásd: [https://m.magynarancs.hu/konyv/ciganyok_a_felsooktatásban_első_generáció-59440/?orderdir=novekvo# \[Utolsó letöltés: 2019.01.10.\]](https://m.magynarancs.hu/konyv/ciganyok_a_felsooktatásban_első_generáció-59440/?orderdir=novekvo# [Utolsó letöltés: 2019.01.10.])

sorban szociálpedagógia, tanító vagy óvodapedagógia szakon tanulnak tovább, s nagyon nehéz roma származású hallgatót találni az orvosi vagy a műszaki karon.

A következőkben bemutatásra kerülő kutatás a fentebb felvázolt tendenciát és jellemzőket támasztja alá.

A pécsi és az egri minta

A magyarországi romák helyzetével a hazai és európai kutatókon kívül (például Michael Stewart)¹⁸ meglepően sok tengerentúli szakember is foglalkozott az utóbbi évtizedben. Jellemző tendencia, hogy az amerikai szociológusok az esetek többségében a romák szocioökonómiai illetve szociális helyzetét az afro-amerikaiak helyzetével hasonlítják össze.¹⁹ Kutatómunkájuk során kiemelt figyelmet fordítanak a roma tanulók oktatására, továbbtanulási lehetőségeikre, motivációjukra illetve a felsőoktatási intézményekben való boldogulásukra.²⁰

A tanulmány egy konkrét amerikai kutatásról kíván beszámolni, amit a Pécsi Tudományegyetem roma származású hallgatóival kapcsolatban végeztek. Ezen kutatást néhány évvel később az Eszterházy Károly Egyetemen is megismételték, így lehetőség adódik arra, hogy a két kutatás eredményeit összehasonlítsuk.²¹

A kutatás Jason Morris professzor²² nevéhez fűződik, aki 2009-ben Fulbright ösztöndíjjal érkezett Pécsre Texas államból. A kutató azt tapasztalta, hogy Magyarországon a felsőoktatásban tanuló romák körében nagyobb léptékű empirikus kutatás nem készült.

Részben ennek köszönhetően vizsgálni szeretne volna a felsőoktatásban tanuló roma származású hallgatók családi hátterét, identitását, jövőbeli céljait. Mindemellett kíváncsi volt a kutatás alanyait képező személyek korábbi tanulmányi eredmé-

18 STEWART, Michael: *Daltestvérek. MTA Szociológiai Kutatóintézet*, Budapest, 1994.

19 Ennek egyik fő oka, hogy az afro-amerikaiak a romákhoz hasonló kisebbségi státusszal rendelkeztek, s életkörülmények terén is sok hasonlóság figyelhető meg.

20 ANA Revanga – WILLIAM Martin Tracey: *A cross-country study of Roma poverty in Central Europe*. World Bank Technical Paper, Washington D. C., 2002. (Lásd:<http://siteresources.worldbank.org/EXTROMA/Resources/ethnicity.pdf>)

21 A kutatási eredmények ismertetése és értékelése a 2013. november 27-én, Egerben megrendezett Képzők Képzése Konferenciája Hazai és Nemzetközi Jógyakorlatok - Kisebbségi közösségek értékteremtő tevékenysége a múltban és jelenben című konferencián Fekete Ilona Dóra Romák a felsőoktatásban címen tartott előadására épül.

22 Jason Morris az Abilene Christian University professzora. Tudományos tevékenysége elsősorban a felsőoktatási kutatásokra terjed ki.

nyeire, az oktatással kapcsolatos sikereikre és kudarcaikra.²³ Ebből kiindulva azokat a faktorokat kívánta megvizsgálni, amelyek az iskolai sikerességhez vezettek.²⁴

Jason Morris a kutatását fókuszcsoporthoz, illetve egyénekkel készített, félig strukturált interjúkkal végezte. A vizsgált területeket tekintve a kutatás 12 meghatározott kérdés tanulmányozását célozta, azonban három főbb fókuszpontra koncentrált a tényleges elemzőmunkát. Az első a családi háttér, illetve a gyerekkor volt: hogyan élték meg a gyerekkorukat, milyen élménykörnyezetből érkeztek a hallgatók.

A második nagy témakör az identitás tárgyköre volt. Itt a hallgatók saját kulturális közösségéhez való viszonyát szerették volna feltérképezni, illetve kérdésként szerepelt, hogy a cigány nyelv milyen szerepet tölt be az életükben.

A kutatás harmadik kiemelt szakterülete az oktatás kérdésköre volt. Itt a kutatók korábbi sikerekről és kudarcokról szerettek volna tájékozódni. A legfőbb cél az volt, hogy információt nyerjenek arról, hogy a roma tanulók hogyan viszonyulnak a tanulás tevékenységéhez. Emellett a sikerek háttérében álló szociokulturális tényezőket tanulmányozták, s külön kérdés foglalkozott azzal, hogy az oktatás területén milyen példaképeket tudnak megemlíteni.²⁵ Végezetül kíváncsiak voltak arra, hogy a megszerzett tudást milyen formában kívánják felhasználni saját lokális közösségük szempontjából.

Elsőként azokat a kutatási eredményeket mutatom be, amelyekből kiderül, hogy a szociokulturális háttér miként determinálja az iskolai teljesítményt. Ezek voltak azok a területek, a pécsi és az egri mintában is, ahol a válaszok leginkább megegyeztek. A legtöbb interjúból az derült ki, hogy a hallgatók nagyon szegény családból származnak, az anyagi instabilitás minden esetben szignifikáns szerepet tölt be. Az interjúszövegek mélyelemzését követően a kutatók ugyanakkor megállapították azt, hogy a roma származású hallgatók pszichoszociális értelemben egyáltalán nem voltak reményvesztettek. Szerény anyagi körülményeik sokkal inkább arra sarkallta őket, hogy minél többet érjenek el.

Mindezek mellett a hallgatókkal készült interjúk szövegének elemzéséből kiderült, hogy kiemelt jelentőséget nyert a szoros családi kötelék. Ennek egyik érdekes összefüggése, hogy sokan éppen a családtagokat említették meg mint a tanulási tevékenységükben támaszt nyújtó vagy példaképként előlépő embereket, akik sok

23 A mintát a PTE magát romának való hallgatói képezték.

24 Iskolai sikeresség a felsőoktatási intézményben történő felvételt érti.

25 Ezt különösen fontosnak tartom, hisz saját tapasztalataim is azt támasztják alá, hogy a roma tanulók sikertelen iskolai teljesítményének egyik fő oka a jó minta hiánya.

esetben csak általános iskolai végzettséggel rendelkeztek, viszont a tudást értékek tekintették, s fontos eszköznek a társadalmi integráció szempontjából.

A kutatás másik fontos aspektusa az etnikai identitás összefüggéseit érintette. Ezen a területen a pécsi és az egri minta között az eltérés nagy volt. A pécsi hallgatók közül sokan úgy nyilatkoztak, hogy cigány identitásuk tulajdonképpen nem megélt. Ezzel ellentétben az egri hallgatók számára a cigány identitásuk nagyon fontos, s abszolút megélt.²⁶

Fekete Ilona ettől függetlenül arról számol be, hogy a pécsi hallgatók számára a cigány nyelv sokkal fontosabb volt, hisz mindegyik hallgató beszélt valamilyen cigány nyelvet az egri hallgatók közül, egy embert leszámítva, senki sem beszélt cigányul.²⁷ A kutatásnak ez az összefüggése jól megvilágítja, hogy a felsőoktatásban tanuló roma hallgatók esetében a nyelvi és az etnikai identitás nem mutat szigorú korrelációt.

A debreceni minta

Az előzőekben bemutatott kutatást magam is elvégeztem a Debreceni Egyetem Gyermeknevelési és Gyógypedagógiai Karán működő Lippai Balázs Roma Szakkollégium hallgatóira vonatkozóan. A kutatást Biczó Gábor és Dallos Csaba által készített „Kik vagyunk... és miért?” című sorozat segítségével végeztem. A kisfilmek roma származású, elsősorban óvodapedagógus szakos hallgatók életkörülményeit és családját hivatottak bemutatni.²⁸ A dokumentumfilmek narratív interjútechnikával készültek, és tematikusan hasonló felépítésű interjúszövegeket eredményeztek, mint a pécsi és egri kutatás, a filmelemzés ezért is tekinthető alkalmas módszernek ebben az esetben.

A kisfilmek elemzése során az első megfigyelési szempontom a családi háttér és a gyerekkori emlékek elemzését szolgálta (életkörülmények, a család és az iskola viszonya, pozitív és negatív emlékek a gyerekkorból). Általánosságban kijelenthető,

26 Ez azt jelenti, hogy nyíltan vállalják roma származásukat, fontos számukra a roma kultúra és a tradícionális roma értékek megőrzése, s átadása.

27 Az előadás a következő linken érhető el: <https://www.youtube.com/watch?v=H92ZV-soQ2Fc&t=190s> [Utolsó letöltés: 2019.01.10.]

28 BICZÓ Gábor és DALLOS Csaba által készített „Kik vagyunk... és miért?” c. sorozat. (Készült a Debreceni Egyetem Gyermeknevelési és Felnőttképzési Kar) A filmek címei: „Kitanultad a véreket...: Klára filmje” – Miskolc; „Ott voltam egyedül...: Viki filmje” – Tiszafüred; „És ők legyenek példák...: Boglárka és Zsanett filmje” – Nagykálló; „Eltáncolom a világot: Mariann filmje” – Nagyecsed; „Hárman nővérek” – Hodász.

hogy szinte majdnem minden esetben aluliskolázottak voltak a szülők, és több hallgató esetében az is előfordult, hogy az egyik szülő még alapkörű végzettséggel sem rendelkezett. Ugyanakkor ki tudunk emelni egy olyan esetet, ami ellentmond ennek a tendenciának. Egy nagykállói származású, óvodapedagógus szakos testvérpár édesanyja család mellett érettségi bizonyítványt és szakmát szerzett, de ez kivétel.

A hallgatók minden esetben fontosnak tartották kiemelni, hogy családjuk anyagi instabilitása ellenére szüleik támogatták tanulmányaikat. Sok esetben azonban nem az anyagi támogatás jelentette a legnagyobb problémát, sokkal inkább a roma hagyományok. A zárt és alapvetően konzervatív normakövető gyakorlat mentén szerveződő oláh közösségekben ugyanis nehezen fogadható el, hogy a fiatal lányok családalapítás helyett a továbbtanulást választják. Érdekes azonban megfigyelni, hogy a viszonylag zárt roma közösség, amely szorosán ragaszkodik hagyományaihoz, nem közsíti ki azon tagjait, akik szembe mennek a tradíciókkal. A hallgatók ugyanis minden esetben úgy nyilatkoztak, hogy közösségük büszke rájuk, s példaképnek tekintik őket. Úgy gondolom, hogy ez egyfajta értékrendváltást is indukál, amelynek hosszú távú eredményei előmozdíthatják a sikeres roma integrációt.

A második megfigyelési szempont az identitás kérdése volt. Összehasonlítva a pécsi és az egri mintával az mondható el, hogy a Lippai Balázs Roma Szakkollégium hallgatóinak etnikai identitása az egri roma származású hallgatók önzonosság fel fogásának feleltethető meg. A Debreceni Egyetem hallgatói számára ugyanis rendkívül fontos cigány származásuk. Követik a cigány hagyományokat, s büszkék arra, hogy beszélnek a cigány nyelvet.²⁹

A tanulmányozott dokumentumfilmek harmadik megfigyelési szempontja az oktatás területe volt. A hallgatók kiemelték azokat a személyeket, akik motiválták őket a tanulásban, s példaképként tekintettek rájuk. Az egyik hodászi származású nemzetiségi óvodapedagógus hallgató például azért választotta leendő hivatásaként az óvodapedagógusi pályát, mert erősen élt benne az emlék, hogy az óvodában a roma származású dajkával jobban meg tudta értetni magát. Ebben az összefüggésben fontos, hogy az óvodapedagógusi hivatást egyfajta segítő szakmaként gondolja el, amivel közösségében akar majd tevékeny lenni.

Teljesen nyilvánvaló, hogy a cigány anyanyelvű roma gyerekek nagyon korai iskolai lemorzsolódása sokszor a kétnyelvűségből fakadó kommunikációs nehézségekre vezethető vissza. A probléma hatékony megoldásának bizonyulna, ha a roma származású gyerekek másodlagos szocializációját roma származású óvodapedagógusok és tanítók segítenék elő. Ennek elérésében úttörő szerep tulajdonítható a Haj-

29 Itt a romani egy kevésbé elterjedt dialektusáról, a cerháriról van szó.

dúböszörményben működő nemzetiségi óvodapedagógus cigány/roma szakirányú alapképzésének.

Kivétel nélkül minden hallgató jövőképében megjelenik a perspektíva, hogy visszatérjen saját lokális közösségéhez. Életútjukkal mintaként kívánnak szolgálni a helyi roma származású gyerekeknek, hisz, ahogy a nagykállói származású Zsanett megfogalmazza kisfilmjében: „*Nem reménytelen a helyzet, csak nincs, aki a kezét nyújtja.*”³⁰

ÖSSZEZÉS

A fentebb felvázolt kutatásról összegzőképpen elmondható, hogy a vizsgálat alapját képező hallgatók száma miatt mindhárom egyetem esetében kis mintás elemzésről beszélhetünk. Ennek következtében átfogó konklúziókat egyik esetben sem tudunk megfogalmazni. A kutatás célja mindössze annyi, hogy némiképp rávilágítson a roma származású hallgatók attitűdjére, s jövőképre három különböző magyarországi régióban.

A kutatás legfontosabb következtetése, hogy: vannak Magyarországon olyan roma származású emberek, akik nemcsak kötődnek közösségükhöz, hanem hajlandóak is tenni érte, akár példamutatással akár pedig a választott hivatásukon keresztül, hisz visszatérve közösségükbe tudnak majd segíteni társaikon. A sikeres roma integráció kulcsa pedig hosszú távon éppen ebben a folyamatban gyökerezik.

FELHASZNÁLT IRODALOM

ANA Revanga – WILLIAM Martin Tracey: *A cross-country study of Roma poverty in Central Europe*. World Bank Technical Paper, Washington D. C., 2002.

BICZÓ Gábor–DALLOS Csaba: „*Kik vagyunk... és miért?*” dokumentumfilm sorozat 1–2. széria. Lippai Balázs Roma Szakkollégium – Debreceni Egyetem, 2014 és 2016.

DARVAS Ágnes–TAUSZ Katalin: „Az óvoda lehetőségei a gyermekszegénység csökkentésében.” In. *Educatio*. XIII. évf., 4. sz.

FORRAY R. Katalin –HEGEDŰS T. András: *Cigány gyermekek szocializációja*. Aula Kiadó Kft., Budapest, 1998.

30 BICZÓ Gábor–DALLOS Csaba: (2014) „És ők legyenek példák...: *Boglárka és Zsanett filmje*”

- FORRAY R. Katalin: „Cigány diákok a felsőoktatásban” In. *Educatio*. 2003. XI. évf., 3. sz.
- HAJDU Tamás–KERTESI Gábor–KÉZDI Gábor: *Roma fiatalok a középiskolában. Beszámoló a Tárki Életpálya-felvételének 2006 és 2012 közötti hullámaiból*. Budapesti Corvinus Egyetem Emberi Erőforrások Tanszék, Budapest, 2014.
- HAVAS Gábor–KEMÉNY István: „A magyarországi romákról.” In. *Szociológiai Szemle*. 1995. V. évf., 3. sz.
- HUSZÁR Ágnes: „A nyelvi szocializáció és az iskola.” In. *A nevelésszociológia alapjai*. (Szerk. Varga Aranka), PTE BTK Romológia és Nevelésszociológia Tanszék, Pécs, 2015.
- KEMÉNY István–JANKY Béla–LENGYEL Gabriella: *A magyarországi cigányság 1971–2003*. MTA Szociológiai Kutató Intézet, Budapest, 2004.
- PAPP Z. Attila: „A kisebbségi oktatás politikai, jogi, társadalmi keretei.” In. *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. (Szerk. Bárdi Nándor és Szarka László), MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2008.
- PIK Katalin: „Roma gyerekek és a speciális iskolák” In. *Educatio*. 1999. VIII. évf., 2.
- STEWART, Michael: *Daltestvérek*. MTA Szociológiai Kutatóintézet, Budapest, 1994.
- VARGA Aranka: *A rendszerváltás gyermekei*. Pécsi Tudományegyetem BTK Neveléstudományi Intézet Romológia és Nevelésszociológia Tanszék, Pécs, 2018.





BICZÓ, GÁBOR

Enculturation and/or acculturation: the situative mechanism of social integration process in Romani communities

In the last years as a field-researcher I have spent a lot of time in local multi-ethnic communities in order to understand their inner structure and the basic rules of the ways of coexistence. The coexistence of distinct ethnic and cultural groups is a crucial debate topic in the contemporary social sciences. However, despite of the available plenty of explanatory theories concerning the general laws of ethnic coexistence, the enforcement of them come up against difficulties in the most cases. In other words, the usefulness of abstract general theories is strictly limited because of the diversity and variety of dynamically changing sociocultural reality. Nowadays the recognition of flexibility as a decisive feature of sociocultural reality in the post-critical theories of anthropology is marked by the terms like *allochronism* (by Johannes Fabian)¹, *spatio-temporal shift* (by Bernhard Waldenfels)², *non places* (by Marc Augé)³ or *othering* (by Alex Gillespie)⁴ etc. A converse approach to the topic means that those kind of so-called “classic” concepts like *assimilation* (Milton Gordon and Milton Yinger)⁵, *acculturation* (John Berry), *enculturation* (Melville Herskovits)⁶, *hybridity* (Homi Bhabha)⁷ and

-
- 1 FABIAN, Johannes: *Time and the Other*, New York, Columbia University Press, 2002. 21.
 - 2 WALDENFELS, Bernhard: *Ortsverschiebungen, Zeitverschiebungen*, Frankfurt am Main, Suhrkamp, 2009. 15–30.
 - 3 AUGÉ, Marc: *Non-places. Introduction to an Anthropology of Supermodernity*, New York-London, Verso, 1995.
 - 4 GILLESPIE, Alex: *Becoming Other*. Greenwich, International Age Publishing, 255–269.
 - 5 GORDON, Milton Gordon: *Assimilation in American Life*. New York, Oxford University Press, 1964.
 - 6 HERSKOVITS, Melville: *The significance of the study of acculturation for anthropology*. *American Anthropologist* 39. Menasha, 1937.
 - 7 FLUDERNIK, Monika. „*The constitution of hybridity: postcolonial interventions.*” *Hybridity and postcolonialism: twentieth-century Indian literature*. (Ed.) Monika Fludernik.





Research spots, 2009–2013

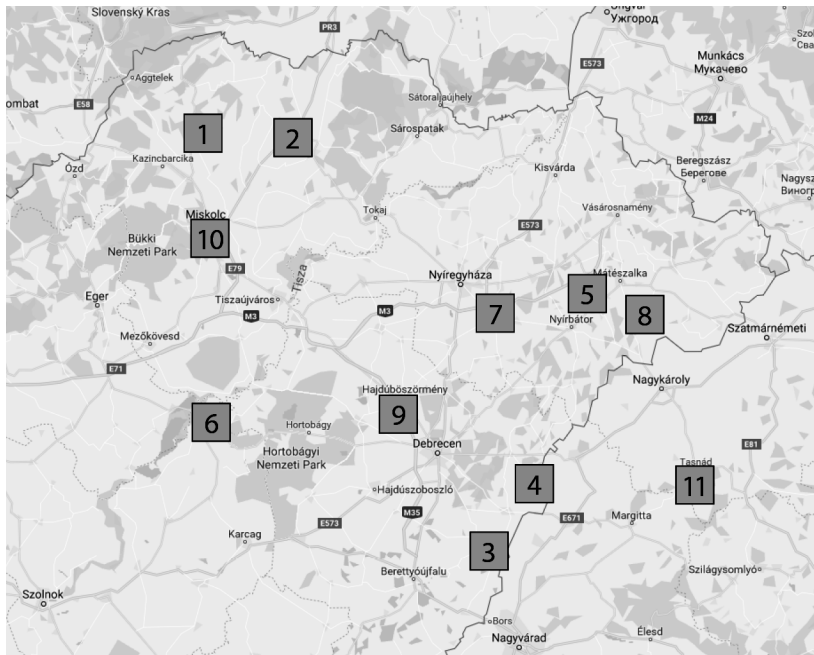
1. Újpalota (Palota), 2. Piskolt (Piscolt), 3. Tasnád (Tășnad), 4. Hadad (Hodod), 5. Hirip (Hrip),
6. Börvely (Berveni), 7. Mezőfény (Foieni), 8. Csanáros (Urziceni), 9. Hodász

adaptation (Julian Steward)⁸ require a reinterpretation concerning their conventional meanings.

In the first part of my short paper I would like to represent the incalculable variability of contemporary local multi-ethnic communities through the examples of my research results. In the introductory part I focus on those cases where we can observe the variable features of coexistence concerning the ethnic majority and local Roma minority communities. In the second part I argue for a revision concerning the meanings of *acculturation* and *enculturation* in the context of the integration process of minority Roma communities. The reasoning is based on the results of a case study that has been conducted in an oláh-speaking traditional rural community. Oláh, in our case a dialect of that, is the so-called cerhari which is an archaic variant of Romani languages.

nik. Tübingen, Germany: Stauffenburg, 1998. 19–53.

8 STEWARD, Julien. H. *The Theory of Culture Change: the methodology of multilineal evolution*. Urbana, Univ. of Illinois Press. 1955.



Research spots, 2013–2016

1. Szendrőlád, 2. Forró, 3. Pocsaj, 4. Bagamér, 5. Hodász, 6. Tiszafüred, 7. Nagykálló, 8. Nagyecsed,
9. Hajdúböszörmény, 10. Miskolc, 11. Tasnád (Tășnad)

From 2009 at the Faculty of Child and Adult Education we started several fieldworks in the wider and closer surroundings of our institution. During the first phase of the discussed research-period, undertaking the sensitive spots alongside the Hungarian-Romanian borderline, we studied multiethnic communities.

According to the general expectations these villages are poor rural settlements where the unemployment rate as well as the proportion of elderly people is higher than on the average. It is a quite prevalent conviction that the borderland is a periphery in both countries and the sociocultural space is expected to be a homogeneous a retrogressive region as well.

After a few visits in the selected settlements and analysis of our first results, we had to face a colorful social environment and the challenging facts which forced us to give up the former idea. The physical-geographical circumstances as well as the socioeconomic features are astonishingly similar in the examined communities, however the social and cultural differences are quite sharp and also the quality of ethnic coexistence is basically different. See shortly an example.

Settlement	Total	Romanian	Hungarian	German	Romany (Gypsy) – official statistics	Romany (Gypsy) – unofficial estimation on the base of field research
Mezőfény (Foien)	1882	53	935	783	110	230–250
Börvely (Berveni)	2562	216	2245	9	91	240–260

Comparing two neighboring villages, Mezőfény (Foien) and Börvely (Berveni), at first glance we can observe only number of similarities there. Both of them belong to the agglomeration of Nagykároly which is a little historical city and regional center of Southern-Szatmár-County just at the Hungarian-Romanian state border. The settlements population size is also quite same about 2000 residents and according to the official statistics the population size of local Romani community is approximately equal, about 100 inhabitants. Furthermore, both settlements are basically rural communities where the people deal with arable farming and field vegetable production. Summarizing all the impressions of the first insight we can say that Mezőfény and Börvely are very boring places where can't be found any interesting feature for a social scientist. Moreover, this standpoint remains convincingly stable after the first visits too.

Nevertheless, if we decided upon a longer fieldwork the image of stability is broken and the idea of balanced ethnic coexistence as well as the parallelism has to be revised concerning both settlements. What is the reason behind that?

The causes are complex, partly historical and partly sociocultural. The background of contemporary ethnic relations in Mezőfény go back to the early 18th century.⁹ In the first decades of the century the Hungarians were relocated into other villages by the Duke Károlyi Sándor that had possessed all the settlements in the surroundings. Due to the extremely decreased population density Duke Károlyi settled on his estate German speaking residents from Baden-Württemberg. Mezőfény was one of the villages where these German immigrants found a new home. Nevertheless, in the late 19th century the Germans in Mezőfény have lost their language and they have assimilated to the Hungarian majority of the surroundings. Their new ethnic identity became extremely strong after the First World War peace-treaty and they were unconditional supporters of the Hungarian revisionism. After the collapse of communist dictatorship in 1990 there has been started an interesting social process in Mezőfény. The ethnic revival has attracted a lot of families to rediscover their German cultural and linguistic heritage. As a consequence of this process the local community split into two fractions: first the neophyte Germans that classified

9 SZOLOMÁJER József: *Mezőfény története*. Róth és Komáromy, Nagykároly, 1923.

themselves as successor of an immigrant culture. The other group was a smaller part of the Hungarian speaking Germans who identified themselves as Hungarians. Besides these two local identically different ethnic groups, there is also a local Hungarian speaking Romani community in Mezőfény. If we look at the official statistics concerning the proportion of Romani people within the local community then the figure is less than 5% and that is quite striking in the view of the empirical field work data. According to the field research the number of Romani people in Mezőfény can be about 12% of the total population. Apart from the causes of the difference between the official statistical figures and field-data a more interesting feature can be observed concerning the coexistence of majority and minority.

Surprisingly, and in contrast with the general stereotypes, the local Romani families adapt to the German-Hungarian majority's work culture. They built neat tiny houses in the southern part of the village and if the guest visited a home there can be found tidied environment everywhere. Moreover, most of the heads are employed and consequently most Romani households in Mezőfény have regular income. According to the recorded narratives the quite successful integration into the local society can be explained by the special social hierarchy of Mezőfény. The cultural distance is extremely huge concerning the majority (that is the German-Hungarian peasant families) and the minority (that is the Hungarian speaking Romani people) and therefore a special patron client relationship has been developed. This type of subserviency constitutes the background of the adaptability of Romani families. Every Romani family had a patron family that employed the Romani in the farm and supported them in that way. A mutual trust has been established that results in a quite peaceful coexistence between the two ethnic communities. Apart from the further details let us examine the other selected example, Börvely.

As it was detailed above the basic physical-geographical circumstances as well as the socioeconomic features in Börvely are quite same comparing with Mezőfény. Nevertheless, the field research revealed important peculiarities that contribute to the basically divergent way of ethnic coexistence relating to the Hungarian majority and Romani minority.

Börvely is also an agricultural village however a rope factory has been found in the early 20th century. It worked up the hemp that was raised by the local farmers. This industrial activity as well as the mainly Calvinist religiosity brought a kind of urbanism into the village. After the political turn in 1990, thanks to the general economic crisis, the rope industry and also the hemp raising have collapsed. These unfavorable tendencies, the pauperization affected the relations of ethnic coexistence, too.

The Romani people in Börvely live in two segregations. One of them is quite far away from the settlement center but there is also a semi-segregated street on the northern part of the village where Romani families are the local majority. Since the Romani people are mainly unemployed the theft is pretty common. In the families the number of children can be eight or ten. The poorness, the misery and the low living standard is shocking. According to the field observations the ethnic coexistence is overburdened with stereotypes and aggression. The local Romany community is an open object of hatred and they are targeted by discrimination and rejection.

As a summary Summarizing we can say that the patterns of ethnic coexistence concerning the local majority and the Romani minority communities might be characterized with extreme variability in our East-Central European social environment.

In my opinion we have to understand that the generally applied socio scientific terminology including the popular terms of the contemporary critical anthropology like acculturation or enculturation have a quite restricted validity. These terms can grasp or describe the essence of dynamically changing local sociocultural life-worlds in a narrow sense. Concerning the integration of Romani people the terminological standardization is a cul-de-sac from every aspect: It is worth pointing out what kinds of reasons can be detected behind it.

In the following I interpret only a single aspect of the limit of analytic value of terminology in regard to the integration issue of Romani communities.

Melford Spiro wrote that acculturation appeared as an independent topic in the American social theory in the first decades of 20th century.¹⁰ Originally the acculturation researches concerned the investigation of minority communities. Science historical peculiarity of anthropology is that the first authors of the topic came from the field of psychology, history and linguistics as it was analyzed by Oscar Handlin in the early 50s. The popularity of acculturation researches in the American anthropology might be led back to the belief that in the strict sense of the term the sociocultural systems can be analyzed precisely as a changing relation of the different ethnic and cultural groups. Melville Herskovits's in his epoch-marking essay (*The significance of the study of acculturation for anthropology*) featured the acculturation as a „*conflict of traditions*” with particular regard to

10 SPIRO, Melford E. „On the strange and familiar in recent anthropological thought.” In: *Anthropological Other or Burmese Brother?* (Ed.) M. E. Spiro. New Brunswick, NJ: Transaction Press. 1992. 21.

the ethnic groups. In the terminological development that was also a threshold event when Ralph Beals, a significant American scholar outlined his theoretical conception of acculturation.¹¹ He called the attention to the phenomena that all the acculturation processes can be characterized with a basic similarity apart from the fact that whether they are related to an ethnic group in Europe or a primitive tribe somewhere in the Amazonian rainforest. Namely according to its very essence marks the acculturation tendentially a process that results in a kind of devaluation or unavoidable loss. Focusing on this approach the acculturation became a term that was used mainly in the context of ethnic relations. In its schematic ethnic-concentric sense acculturation is a bipolar process. The logic of this process is linear that is one of the two groups – generally the so-called minority – gives up his cultural-identical heritage in order to be able to accept or adopt to the characteristics of majority.

The contemporary discourse about the integration of handicapped Romani communities very often includes the expectation that acculturation is a precondition of any successful integration. We can say as a quite general standpoint has diffused in applied social sciences as well as became a core element of policy agendas that Romani communities should put away their traditions in order to be able to integrate successfully.

As far as our research results concerned there are two serious problems with this argumentation. First, there is not any available convincing research which could have proved the correlation between the acculturation and successful sociocultural integration. Second, if the comprehension of acculturation includes presumptively the expectation for giving up the own cultural-identical heritage then the term is used as a synonym of assimilation. For the better understanding I refer to my earlier mentioned field-research examples again.

As we have seen above the Romani minority communities were featured in Mezőfény and also in Börvely as Hungarian speaking communities. In their case we cannot speak about any special inherited cultural characteristics. There cannot be found any folklore, Romani language or handicraft tradition. Their way of life and scale of values are determined by the coexistence with the majority. If we try to define the situation more accurately then we should say that the local Romani culture of both communities depend on their adaptability. In other words in the case of Mezőfény the relatively successful integration is a consequence of a hierarchically structured local society. The Romani people in Mezőfény have lost their original

11 BEALS, Ralph: „*Urbanism, urbanisation, and acculturation.*” In. *American Anthropologist* 53. Menasha. 1951. 6.

sociocultural features for decades earlier than they would have been touched by the challenge of integration. I mean the acculturation was not a precondition of integration process and conversely, the integration is not the consequence of acculturation.

If we scrutinize the case of integration issue in Börvely then the ethnic coexistence is just opposite comparing with the case of Mezőfény. There the racist and discriminating sentiments cannot be understood as reflections on the consequences of acculturation. However I mean however the Romani community in Börvely went through the process of acculturation that does not establish any commitment for the integration on the part of majority.

In the end of my short analyzes let me allow to introduce another example for arguing the situational approach to the integration issue. In other words if we would like to support the local Romani communities in order to facilitate their integration for example by the better schooling or employment conditions then we have to accept two conclusions. Firstly we have to give up the anticipatory expectations regarding the acculturation. Secondly the affirmative approach to the successful integration requires the very energy consuming analyzes of every single community since the key to the solution is always can be discovered by the exhaustive research on the field.

My example is Hodász, a village in Szabolcs-Szatmár-County, upper northeast Hungary. From there quite a few Romani students attend Debrecen University, Faculty of Education for Children and Special Educational Needs, and they will be kindergarten teachers and social workers. All of them have arrived from the segregated Romani (Oláh - Vlach) speaking Romani community. There helyett: In that particular case the living traditions, the language, the story-telling, the very tight boundary within the families are the features which compose the basic elements of their ethno-cultural identity. However, in their situations we cannot speak about any acculturation after all their integration is more successful than the Romungro (Hungarian speaking) group in Hodász. If we would like to explain the causes of this significant difference comparing the two Romany communities despite their almost same local environment and economic as well as social conditions then we must study them from an emic position.

According to the researches, behind the success of Oláh community, there is an explanatory cause which is the work of a former priest in the early 60s. In those years the Oláh community started to attend Greco-catholic congregation. Sója Miklós, the priest established a Romany Greco-catholic community where the former way

of life had conversed. Actually the story of integration of the Oláh community is a story of the religiosity which is unrelated with the acculturation.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ALDENFELS, Bernhard: *Ortsverschiebungen, Zeitverschiebungen*, Frankfurt am Main, Suhrkamp, 2009. 15–30.
- AUGÉ, Marc: *Non-places. Introduction to an Anthropology of Supermodernity*, New York-London, Verso, 1995.
- BEALS, Ralph: „Urbanism, urbanisation, and acculturation.” In. *American Anthropologist* 53. Menasha. 1951.
- FABIAN, Johannes: *Time and the Other*, New York, Columbia University Press, 2002. 21.
- FLUDERNIK, Monika. „The constitution of hybridity: postcolonial interventions.” *Hybridity and postcolonialism: twentieth-century Indian literature*. (Ed.) Monika Fludernik. Tübingen, Germany: Stauffenburg, 1998. 19–53.
- GILLESPIE, Alex: *Becoming Other*. Greenwich, International Age Publishing, 255–269.
- GORDON, Milton Gordon: *Assimilation in American Life*. New York, Oxford University Press, 1964.
- HERSKOVITS, Melville: *The significance of the study of acculturation for anthropology*. *American Anthropologist* 39. Menasha, 1937.
- SPIRO, Melford E.: „On the strange and familiar in recent anthropological thought.” In. *Anthropological Other or Burmese Brother?* (Ed.) M. E. Spiro. New Brunswick, NJ: Transaction Press. 1992.
- STEWART, Julien. H.: *The Theory of Culture Change: the methodology of multilineal evolution*. Urbana, Univ. of Illinois Press. 1955.
- SZOLOMÁJER József: *Mezőfény története*. Róth és Komáromy, Nagykároly, 1923.



Szerzők

BICZÓ GÁBOR – kulturális antropológus, filozófus, a Debreceni Egyetem egyetemi tanára, a Gyermeknevelési és Gyógypedagógiai Kar Társadalomtudományi Tanszékének vezetője, a Lippai Balázs Roma Szakkollégium vezető tanára. Tudományos munkássága során az etnikai együttélési helyzetek vizsgálatával, asszimilációkutatással, a szociokulturális antropológia történetével, valamint ennek keretei között filozófiai és alkalmazott antropológiai témákkal foglalkozik, továbbá az utóbbi években a magyarországi perifériális közösségek integrációjának gyakorlati társadalomtudományi összefüggéseit tanulmányozza.

GULYÁS KLÁRA – kulturális antropológus, az Eszterházy Károly Egyetem Neveléstudományi Doktori Iskolájának doktorandusza, a Miskolci Egyetem Antropológiai és Filozófiai Tudományok Intézetének külső óraadója, a Lippai Balázs Roma Szakkollégium alumni hallgatója. Kutatási és érdeklődési területei: a roma kultúra antropológiája, roma értelmiség, hátrányos helyzetű gyermekek és felnőttek esélyegyenlőségi kérdései, női szerepek átalakulása, szociális városrehabilitáció, felzárkózás-politikai fejlesztések.

KOCSIS PÉTER CSABA – kulturális- és vizuális antropológus, címzetes főiskolai docens, a Lippai Balázs Roma Szakkollégium szakmai vezetője. Kutatási területe alapvetően a hazai- és a határon túli kisebbségekre fókuszál. Kutatási témáin belül kiemelkedő jelentőségű a magyarországi cigányság jellemzőinek, a lokális szinterek együttélési modelljeinek vizsgálata. Alkalmazott szemléletű vizsgálata az Európai Unió által biztosított források felhasználásának módjait, valamint ezek hasznosulását tanulmányozzák. Határon túli terepmunkát végzett a Drávaszögben, Erdély szórványterületein, Székelyföld egyes területein, ahol a magyar ajkú közösségek vizsgálata mellett a roma-magyar együttélés kérdését kutatta.

KOTICS JÓZSEF – kulturális antropológus. A Miskolci Egyetem BTK Antropológiai és Filozófiai Tudományok Intézetének egyetemi docense, intézetigazgató, a Lippai Balázs Roma Szakkollégium munkatársa. Kutatási területei: a roma kultúra antro-

pológiája, gazdasági stratégiák, paraszti polgárosodás, a nő szerepe a tradicionális és modern társadalmakban, a szegénység antropológiai kutatása, multikulturalitás, etnicitás, történeti antropológia, alkalmazott antropológia, szociális városrehabilitáció.

KOVÁCS EDINA – drámapedagógus, neveléstudományi szakember, a Debreceni Egyetem Gyermeknevelési és Gyógypedagógiai Karán tanársegéd, a Lippai Balázs Roma Szakkollégium munkatársa. Kutatási területei: a tanár szakos hallgatók anyanyelvi attitűdje és képzési igénye, jövőterv vizsgálatok és a pedagógusok továbbképzési tapasztalatai.

MEZŐ KATALIN – a Debreceni Egyetem Gyermeknevelési és Gyógypedagógiai Karának adjunktusa, óvodapedagógus, gyógypedagógus, művelődésszervező és felnőttképzési menedzser, a pszichológia tudományok doktora. Fő kutatási területei: tehetséggondozás, élménypedagógia, tanulásmódszertan (tanulásfejlesztés az IPOO-modell alapján), valamint a kreativitásfejlesztés, kreativitáskutatás.

MOLNÁR BALÁZS – a Debreceni Egyetem Gyermeknevelési és Gyógypedagógiai Kar Gyermeknevelési Tanszékének főiskolai docense és az Észak-alföldi régió koraszülöttjei részére indított mentorprogram tartalomfejlesztő munkacsoportjának vezetője, a Lippai Balázs Roma Szakkollégium munkatársa. Oktatói tevékenysége elsősorban játékpedagógiával és kora gyermekkori neveléssel kapcsolatos kurzusokat foglal magában. Kutatómunkája során roma gyermekek nevelésével, illetve a digitális kor kérdéseivel kapcsolatos vizsgálatokra fókuszál.

NEMES MAGDOLNA – magyar–néprajz szakos tanár, angol nyelvtanár, társadalomtudományi és gazdasági szakfordító, a Debreceni Egyetem Gyermeknevelési és Gyógypedagógiai Kar adjunktusa. Szakterülete a korai idegennyelv-tanulás és képzési sajátosságai. Kutatási területe a kétnyelvűséget és az óvodai angol nyelvű foglalkozások módszertana. Jelenlegi kutatási témája a kisgyermekkori többnyelvűség, nyelvi szocializáció és a korai idegen nyelvű nevelés hatékonyságának vizsgálata.

TÓTH NORBERT – angol-történelem szakos tanár, a DE GYGYK Társadalomtudományi Tanszékének tanársegéde, a Pécsi Tudományegyetem Neveléstudományi Doktori Iskolájának doktorandusza romológia szakterületen és a Lippai Balázs Roma Szakkollégium munkatársa. Tudományos tevékenysége a nevelésszociológia és a romológia szakterületére koncentrál.

VARGÁNÉ NAGY ANIKÓ – a Debreceni Egyetem Gyermeknevelési és Gyógypedagógiai Karának Gyermeknevelési Tanszékén adjunktus, óvodai gyakorlati koordinátor, a Lippai Balázs Roma Szakkollégium igazgatója és a Családpedagógiai Egyesület elnöke. Oktatási tevékenysége a kora gyermekkori nevelés, a családpedagógia, az alternatív pedagógiák és a külső világ tevékeny megismerésének módszertanára terjed ki. Kutatási területe a neveléstörténet, a kora gyermekkori nevelés, az óvodapedagógia és a roma gyermekek nevelése kérdésköröket öleli fel.

